

Oiñez eta jakin miñez II

Antonio Zavala

Antonio Zavala

Tolosan jaio zan 1928-an. Leen ikasketak bertan burututa, Jesusen Lagundikoa egiñik osatu zituen gero Giza-Zientziak, Filosofia eta Teologia.

Xabierren eta Donostian irakasle izanik, bertso zaarrak biltzen asi zan; eta aiek argitaratu eta zabaltzeko, Auspoa liburu-bilduma sortu zuan 1961-ean, gaur 260 ale dituen, erdiak baino geiago berak idatzitakoak.

Baiña bertsolaritzarena ez-ezik, erri-literaturaren beste alor batzuk ere jorratu eta aztertu ditu; batik-bat, erromantzeena.

Gaiñera, ainbat eta ainbat gizon-emakume ipiñi ditu oroitzapenak eta bestelako liburuak idazten, nola euskaldunak ala erdaldunak ere. Ain zuzen, auentzat sortu zuan, 1993-an, *Biblioteca de Narrativa Popular* liburu-bilduma, dagoeneko amasei liburu dituana.

Antonio Zavala

**Oiñez
eta jakin miñez
(II)**

Auspoa Liburutegia

263

AUSPOA

SENDOA

SENDOA ARGITALDARIA

Ugaldetxo auzoa

Tels. 943 49 35 51 - 49 35 52 - 49 35 53

Fax 943 49 35 48

www.sendoa.com

editorial@sendoa.com

20180 OIARTZUN (Gipuzkoa)

Antonio Zavala

**Oiñez eta jakin
miñez
(II)**

Auspoa Liburutegia

(1999)

© SENDOA ARGITALDARIA

Obra completa - ISBN: 84-89080-95-X

Tomo II - ISBN: 84-89080-91-7

Depósito Legal: SS. 793-1997

Inprimaketa: Gráficas Lizarra, S.A., Estella (Navarra)

Irakurleari

JOXE MARI Aranalde nauzu, irakurle, eta enkargu batekin natorkizu: esku artean duzun liburu hau, oraindik erosi gabea bazenu eta erosi-erosi zalantzan bazenbiltza, erosi egiteko da nere enkargua. Eta ni norbaitzat naukazulako-edo -hori ere gerta baitaiteke-, nik esatea aski bada zuretzat nere esana egiteko, ez ezazu hitz bat bakarrik ere gehiago irakurri nere berriketa honetatik, eta zabal ezazu liburua nahi duzun kapitulutan eta has zaite irakurtzen. Eta orain artean norbaitzat banindukazun, areago edukiko nauzu hemendik aurrera.

Baina nere esanak, nerea delako bakarrik, babilio ez baldin badu zuretzat, eta argibideen bila baldin bazatozkit, esango dizut zergatik den nere gomendio hori.

Seguru nago egilearen izen-abizenek hurbil erazi zaituztela zu liburu honetara, Antonio Zavalaren ospea eta lanak ezagunak ditukezu lehendik ere, eta akaso mirestuak gainera. Tolosar honen kultur-ahalegina harrigarria da ederrez eta haundiz eta zabalez eta zehaztasunez eta argitasunez eta ez dakit nik zenbat tasun gehiagoz. Beraz, izen-abizen horien marka daraman liburu bat, zeinek bazter dezake nahita ere?

Ez, ez da erreza. Eta oraingo honetan zailagoa, nik uste. Zuk ba al dakizu, irakurle, liburu hau erostea hogeitamar bat liburu erostea bezela dela? Liburu honetako edozein kapitulu bada liburu bat

haina bere edukietan. Hor kontatzen diren historia edo istorio edo ipuin eta bat eta beste, askotan, dozenardi bat liburutatik bilduak daude, eta gainera, jakintza-iturririk aldrebesena ez den herriaren memoriatik osatuak. Kapitulu horietako bakoitzak zenbait liburuk baino askoz gehiago balio dizu. Beraz, irakurle, egin kontu zuk, “oiñez eta jakin miñez” erosten duzunean, dozenaka liburu erosten dituzula. Horrela ez duzu paga-beharraren minik hartuko.

Eta pertsona haundia baldin bazara, eta haurren bat edo beste baldin baduzu, eta haien ipuin-gosea ase ezinik ibiltzen baldin bazara, mila bider eskertuko didazu nere kontsejua. Almacen haundi bat duzu liburu hau horretarako. Eta baietz behin baino gehiagotan haurraren begietan malkoak ikusi liburu honetako istorioak entzuten dituen bitartean? “Aukeratu beharraren arriskua” edo “Jose Maria Zubia, Mari” eta horrelakoak kontatzen edo irakurtzen baldin bazaizkie, ikusiko duzu nola zure haur biguin horien begiak malkoz bustitzen diren. Nik ama bati erostekoa diot, seme ipuin-zale amorratu bat baibaitauka. Eskertuko dit ipuin-kontaketaren lana erreztu izana.

Eta nik ama bati egin behar diodala opari esan dizut; baina zuk, irakurle, zure ama edo aita edo aiton-amon adindu bati egin diezaiozuke opari, inolako zalantzarik gabe. Edozeini datorkio ondo, liburu bat hasi eta buka irakurtzeko gauza ez den edozeini. Kapitulu bakoitzak du bere osotasuna, eta ez dago hurrengora pasa beharrik eta hurrenagokora, zerbait hasi eta buka irakurtzeko. Irakurtzeko ohi-tura gutxi duen batentzat oso egokia da.

Eta ez dezala inork esan “Neri euskaraz irakurtzea kosta egiten zait” eta horrelakorik. Dotrina eskuetan ibili duen edozeinentzat modukoa da “Oiñez eta jakin-miñez”. Iparraldeko euskaldun batena kontatuko dizut.

Hitzaldi batzuk entzuten ari ginen, eta bat Antonio Zavalarena izan zen. Gure adiskide horrek hala esan zigun tolosarrarena entzun ondoren: "Nik Antonio Zavalarena dena konprenitzen dut". Baita zuk ere, irakurle, hala egingo duzu, zarena zarela. Ordu goxorik igaro dezateke, denbora nola pasa ez dakitela dauden gure adindu eta ezinduek.

Eta irakasle bazina, irakurle? Orduan eta lehenago erosi behar duzu "Oiñez eta jakin-miñez". Hala izan nahi izandu duen batek esaten dizu. Irakasle batek mila modutara informatu behar izaten du ikaslea, haren galderei erantzun jakina emanaz, nahiz nontsu aurki dezakeen adieraziz. Eta horretarako norberak informatua egon behar du.

Kostako da aurkitzen Zavalaren hau baino liburu informatzaile hoberik. Lehen esan dizut dozenaka liburu erosten dituzula gure tolosarraren "oiñez eta jakin-miñez" hau erostean. Ez da gehegikeria bat esatea. Jakintsu baten urteetako ibilien eta azterketen fruitua duzu eskuetan duzun liburua, neke askoren fruitua, eta zuk eroso asko balia dezazukeena. Ez daukagu guk suerte makala Antonio Zavala bezalako gizonekin. Ez dakit noiz eskertuko dugun gizona.

Suerteko gara, bai. Bidai-liburutarako ere apraposa duzu tolosarrarena. Euskal Herri osoan eta haren mugetan bidaiatu nahi baduzu batez ere, aparta duzu liburua. Kapitulu bakoitzaren izenak erakutsiko dizu nondik eta nora dabilen. Eta zuk ere nondik eta nora ibili behar duzun esango zaizu, eta autoa non utzi dezakezun ere bai, holako edo halako tokitara zoazenean. Bidai-mapa bat bezala da.

Mila modutara baliatu ahal izango zara liburuaraz, irakurle. Deskuidatzen bazara, zerorri bizi zaren txokoko berri ikasteko ere bai. Ez zinateke aurrenengoa izango.

Eta hori guztia eta gehiago, inoiz inorentzat hitz bat txarrik gabe, arrazoi txar bat gabe, purrusta bat gabe, dena orekan, dena neurriz, alderdikeria bat gabe, gertakizun nahiz arazo bakoitzean agertzen diren iritzi eta ikuspegi desberdinak jasoz. Horrelako obra duzu Zavalarena. Dena, axal eta mami, balekoa duen liburua duzu "Oiñez eta jakin-miñez".

Eta nik, lotsa gutxi dutan honek, aitor dezadan ni baino aurkezle hoberik merezi zuela Antonio Zavalak. Gehiegizko ohore bat izan da hau neretzat. Adiskide merkeegiekin konformatzen da gure Antonio Zavala jaun txit miresgarria.

Joxe Mari Aranalde

Zumalakarregiren anai apaizak

ZUMALAKARREGI jeneralaren etxean amaika senide ziran: aietako lau Idiazabalen jaiokak, eta gaiñontzekoak Ormaiztegin. Anaietan bi, Eusebio Antonio eta Jose Manuel, apaiz egin ziran.

Jose Manuel, senideetan gazteena, Mutiloako erretorea izan zan. Berak erri ontan izenpetutako leen eriotz-agiria 1826-VIII-25-ekoa da; eta azkena, 1883-II-13-koa. Eta onen urrena, berarena dator, Frantzisko Telleria izeneko batek firmatuta. Jose Manuelek berrogei ta amazpi urte egin zituan, beraz, Goierriko erri ortan animen artzai. Beraren agiri ori 1883-IV-2-koa da, eta onela irakurtzen da:

"...José Manuel Zumalacarregui Imaz, cura propio que ha sido de esta parroquia, natural de la villa de Ormaiztegui. hijo legítimo de Francisco Antonio y María Ana... murió a la edad de noventa y dos años, a la una y media de la madrugada de ayer, de vejez, después de recibir con edificante fervor y disposiciones verdaderamente cristianas los Santos Sacramentos de Penitencia, Viático y Extrema-Unción..."

Beste anai apaiza, Eusebio Antonio, Ormaiztegi-ko erretorea izan zan. Berak erri ontan izenpetutako leen ezkontza-agiria 1811-I-28-koa da; eta azkena, 1853-I-31-koa. Berrogei ta bi urte egin zituan, beraz, ango animen artzai. Nun eta noiz il zan ez dakigu; edo, obeto esateko, aren eriotz-agiririk ez degu bere erriko eliz-liburuetan arkitu.

Eusebio Antonio oni buruzko idazlantxo bat argitaratu zuan Donostiako *Baserritarra* aldizkariak,

1907-IX-28-an, *Bi kontu* izenburuarekin eta Leandro Mujika dalako batek izenpetuta. Onela zion:

“Orain urte batzuek dirala zan Ormaiztegi-ko erre-tore Zumalakarregi jeneralaren anai bat. Beste erri as-kotan bezela, irixten ziran fraileak erretore-etxera ama-bietan, bazkaltzeko orduan, eta gañera sarritxo.

Zumalakarregi jauna aspertu zan ainbeste bazkari emanetz, eta asi zan zer edo zer asmatzen, geiago fraile-rik eguardietan agertu ez zedin etxean. Erosi zuan frai-leak jazten duten soñeko bat eta jartzen zuan zintzilik leio batetik, etxera bidetik ikusteko moduan.

Orrela, fraileak zetozenian, eta soñeko ura ikuste-an, esaten zuten:

– Arraiea! Or ezin sartuko gaituk, beste lagunen batzuek or zeudek eta...

Eta, asmaizo onen bidez, Ormaiztegi-ko erretore jaunak irintxitzen zituan lasai neskame Marimikelak jartzen zizkan jakiak”.

Fraile eskale oiek billatuko zuten, ala ere, eguerdiko tripa-zorria iltzeko beste tokiren bat.

Ona Leandro Mujikak nola jarraitzen duan:

“Baserri batean ill zan bein emakume bat, eta eman ziyoten ezaguera Zumalakarregi jaunari, ill aren gorputzari laguntzeko elizara jua zediñ, oitura zan be-zela. Erretorea jua zan baserri aldera bide ona zegoen bitartean; baña bide-txigorra eta lokatza asitzen ziran tokira iritxitzean, esan ziyon laguntzalle mutill kosko-rrari:

– Joan ari baserrira eta datozela irekin batera one-raño; emen itxoingo detala nik eleizara laguntzeko.

Ordaindu zan mandataria, esanaz baserrikoak zi-yotela joan zedilla erretore jauna bertaraño gorputzaren billa, obligaziyoa zeukan bezela.

Eta Zumalakarregi jaunak diyo mutill koskor laguntzalle eta mandatariari:

– Joan ari ostera eta esan akiok familiari itzuli naizela ni Ormaiztegi-ra, bai,... eta gorputza gorde de-zatela zeziñarako”.

Idazlan ori etzan danen gustokoa izan. Ala, "X" izkiarekin izenpetzen zuan batek idazlan bat agertu zuan *El Correo de Guipúzcoa* egunkarian, Leandro Mujika orrengatik onela esanez:

"...quien deseoso de imitar sin duda a algunos chistosos, comienza y termina su escrito en términos poco propios para quien ama este noble solar euskalduna. Con el mayor descaro arremete contra el clero, y para ello se vale del glorioso apellido Zumalacarregui, diciendo que el hermano del finado general carlista fue párroco de Ormaiztegui, y dice (como si todo hubiera presenciado) ciertas estupideces traídas en tal forma, que no se encuentra calificativo que apropiarle".

Idazlan bero oni bi idazlek erantzun zioten *Baserritarra* dalako ortan: erderaz, aldizkariaren zuzendariak; eta euskeraz, Juan Inazio Urangak, biak ere ederki suminduta.

Euskaldunak benetan gogorrak gera, nere iritzirako, parre gozo bat egiteko diran gauzak ere alkarrekin asarretzeko aitzaki eta bide biurtzen ditugu eta.

Eusebio Antonio jaunaren beste gertaera bat *Espasa* iztegian arkitu det. Apaiz jaun ori eiztari purrukatua omen zan, eta oso punteri onekoa. Ala, aren fama urrutiraiño zabaldu zan.

Soldadu bat ere bai omen zan, *guardia de corp* izeneko bat alegia, oso punteri fiñekoa, Espaiñiako tiralariarik onena juzkatzen zana. Onen belarrietaraiño ere iritxi zan Ormaiztegiko erretorearen fama. Ala, 1830-ean, errege-erregiñak Euskal Erria bisitatzera etorri ziranean, bera ere aien laguntzailleen artean zanez, Ormaiztegira joan zan, zeñek zein autsiko zuan probatzera.

Neurketa ori mitxiguak egan iltzera zerratu zuten. Baiña txandaka eta tiralari bakoitzak besteak señalatzen zion mitxiguari tiratzekotan.

Batek tira eta mitxigua lurrera. Besteak tira eta berdin. Orrela jarraitu zuten zazpigarren tiroraiño.

Ontan, soldaduak uts egin zuan, eta erretoreak, besteetan bezela, mitxigua bota; eta bera nagusi.

Gertaera aukeratuak beste zerbait gogora arazi digute. Bonaparte printzipe euskaltzaleak, bein batez, Napparoko ez dakit zein erritako apaizak bildu omen zituan, eta galdezka asi zitzaien, au eta ura bertako euskeraz nola esaten zan. Danak asper-asper egite-raiño, ordea. Eta, Bonaparte joan zanean, apaiz aietako batek onela esan omen zien besteei:

– Eskerrak onek gerrarako griñarik ez duan, bere osabak bezela. Bestela, komeri ederrak genituan berriz ere.

Kastatik kondea, alegia. Eta gauza bera esan genezake Zumalakarregiren anaiarengatik. Gertaera oietan garbi asko ikusten danez, uste gabeko ateraldiak zituan gizona zan ura. Eta, apaiz egin bearrean, militar sartu eta gerran asi izan balitz, berak ere azarikeri ederrik egingo zien etsaiei, bere anai Tomasek egin oi zien bezela.

El Diario Vasco, 1997-VII-25

Naparroaren fueroen alde (1893)

JERMAN Gamazo Espaiñiako *Hacienda*-ministroak *Ley de presupuestos* izenekoa atera nai izan zuan 1893-an.

Lege orrek Naparroako zergak altxa egingo ziotuan, fueroak zapalduz eta erreinu zaarra beste probintzien maillara jetxiz.

Naparroa zutik jarri zan. Alderdi politikoak aaztu egin ziran bolada batean. Maiatzaren 28-an, Iruñeko Gaztelu-plazan, agerraldia egin zan, jendetza aundia bilduz. Berdin beste erri askotan ere.

Taldetxo bat armetan altxatu zan Gares aldean. Baiña bereala desegin zan. Erokeritzat jo zuten danak aien ekiñaldia.

Beste agerraldi bat ekainaren 4-erako antolatu zan, igandez eta Iruñen egitekotan, Naparroako jende guzia emen bilduta.

Orduan kotxerik etzanez, zaldiz eta oiñez jende asko etorri zan, baiña batez ere trenez. Larunbat-gauerdian, San Fermiñetan ainbat jende zebillen Iruñeko kaleetan.

Hermilio Oloriz-ek olerki bero bat atera zuan:

*Ya se alza en los hondos valles
rumor que el espacio llena;
ya un solo clamor resuena
desde el Ebro a Roncesvalles...*

Jota au ere entzuten zan:

*Si a Gamazo lo cortaran
en rajas como a un melón,
no tendrían los navarros
penas en el corazón.*

Arratsaldeko iruretan asi zan ibillaldia: Gazte-lu-plaza, Udaletxea, Kale Nagusia, Takonera, Sarasate, Gobernu Zibilla. Diputaduak igo eta gobernadoreari Naparroaren protesta eskura eman zioten. Ondoren, Aldundiko atariraiño jarraitu zuten.

Urrengo egunetan, eun da ogei milla firma bildu ziran Naparroan, lege berriaren aurka.

Ondoren ikamika asi ziran Madrilleko gobernua eta Naparroa. Gamazok bere kargua utzi bear izan zuan; eta, lege berria etorri baiño leen, gobernu-al-daketa izan zan.

Naparrak orduan erabaki zuten fueroen monumentua eraikitzea. Liburu mardul bat ere argitaratu zan izenburu onekin: *Protesta foral de Navarra*.

Euskal bertso batzuk ere agertu ziran. Aita Damaso Intza zanaren eskutik jaso nituan. Ez dira onak: baiña orduko giroaren berri ederki ematen dute. Guziak ezin agertuz, ona banaka batzuk:

Fuero santua gañin
lau bat bertso berri
kontuatzeagatik
Napar erriari:
Sagasta ta Gamazo
dira agintari,
gu tontoak bagiña
ak lirake argi.

Ona fueroak noizkoak diran:

Naparroko fueroak
ez dira gaurkoak,
milla bost egun ta
amabiakoak;
kastellanoakin
gure gurasoak
ongi egin zituzten
txit konbenioak.

Napar jendea erne jartzen du urrengoak:

Kontserbatu ditzegun
dauzkigun fueroak,
bestela gerade
osoro galduak;
gubernazaleak
ala-olakoak
arrasatu dituzte
gure probintziak.

Zeruari laguntza eskatuz bukatzen du:

Gutziz maitagarria
gure estergiña,
begiratu gaitzazu,
Zeruko Erregiña;
gerrarik gabetanik
bizi al bagiña,
oraindaño izan degu
pakea jakiña.

Amaieran onela dio: "*Madoz, 26 de Marzo 1894. Juan Miguel Guruceaga*". Jaun au nor izan zan ez dakigu. Baiña bertsoen aurretik prosaz otoitz bat ezarri zuanez, baditeke apaizen bat izatea. Iruñeko

agerraldira joan ote zan ere ezin esan. Baiña ona gure iduripenean zer pentsatu degun.

Madotz erria Larraungoa da. Lekunberritik abiatu, San Migeleko kamioa utzi eta Alli, Astiz eta Oderitz pasako ditugu, pagadietan barrena. Ondoren, Zuarrarrateko gaiña. Urrena Madotz, bere etxe dotoreekin. Aurrera segi, mendiaren ertzera iritxi eta ikuspegi zoragarria an begientzat. Eskubira, Aralarko basoak; aurrean, Andimendiko gaillurrak: San Donato, Txurregi, Gaztelu... Beean, Sakanako zabaldegia, errixkaz josia.

Egun artan Altsatsutik Iruñera Sakanatik barrena pasa ziran trenak, fuerozale jende sutsua eramango zuten. Agian, Juan Migel Guruzeaga ori Irurtzun aldera jetxi eta aiekin batera joango zan. Bestela, ertz ontaraiño etorriko zan, tren aiei bere agurra ematearren. Iruñe aldera ere begiratuko zuan, emendik ikusten ez bada ere nuntsu dagoan ederki igertzen da eta.

El Diario Vasco, 1997-VIII-14

Castiliscar-ko illobia

ORAIN amabost bat urte, Xabierren nintzala, abisu bat artu nuan telefonoz: Gipuzkoako apaiz batzuk, don Manuel Lekuona zana buru zutela, Jakara etorriak zirala; nik inguruetako eliz eta gaztelu zaarrak ezagutuko nituala eta joateko mese-dez aien bide-erakusle egitera.

Joan nintzan eta Larrede, Oliván eta Iguacel-ko elizak ikusi genituan. Baita Basarangoa ere, arriz arri Formigalera aldatuta dagoana.

Egunari bukaera on bat emateko, Jakako katedralean eman genduan meza, Antxietaren aldare baten aurrean. Danak gustora, eta azken agurrean onela esan zidaten:

– Urrengoan, Jakara etorri bearrean, Xabierren bertan artuko degu ostatua, eta andik obeto zuzenduko gaituzu.

Ni nere arronkatxoa bota gabe ezin gelditu nunbait, eta onela erantzun nien:

– Etorri nai dezutenean. Baiña gaurkoan erro-manikoa bezela, urrengoan erromaniko aurrekoa erakutsiko dizuet.

Ala, urrengo maiatzean etorri ziran, eta aurrena Sos erria ikusi genduan; urrena, Uncastillo eta erri onen sailletan dagoan Los Bañales izeneko erromatar iria; eta, azkenik, Castiliscar-era eramán nituan. Aragoiko lurretan ibili giñan, beraz.

Iru erri oiek, Sos, Uncastillo eta Castiliscar alegia, Zaragozako probintzian daude, *Cinco Villas* izeneko lurralde parpoan.

Castiliscar-ko elizan *sarcófago* (illobia) *romano cristiano* izeneko bat gordetzen dute, atzo egiña baltz bezin berri eta garbi dagoana eta gaur egunean aldare nagusian daukatena. Aren irudietan Kanako eztaiak, Lazaroren piztuera, iru Erregeen adorazioa eta abar ikusten dira.

Don Manuel Lekuonaren poza, ura ikusi zuanean! Etzan aspertzen ari begira.

Egun auetan, berriz, F. Escalada-ren *La arqueología en la villa y castillo de Javier y sus contornos* liburua irakurtzen ari nintzala, *sarcófago* orren leienda arkitu det.

Ori irakurritakoan, beraren berri don Manuel zanari eman ez niola eta penaz gelditu naiz, olako kontaerak ain gustokoak zituan arek eta. Orduko utsunea orain beteko det, arentzat probetxurik izango ez badu ere.

Sarcófago ori Sos eta Castiliscar arteko mугan agertu omen zan. Arritzekoa ez danez, bi erri oiek eztabaidan asi ziran, batek pitxi ori beretzat nai zuala eta besteak ere bai.

Azkenean, Salomonek bere auzi famatu artan bezela, erditik ebakitzea eskatu zuan norbaitek, erri bakoitzak zati bana eraman zezan.

Ori egitera zijoazela, Sos eta Castiliscar-ko erretore jaun biak zutitu eta onelatsu esan zuten:

– Ez iñola ere! Salomon Itun Zaarrekoa zan, eta gu Berrikoak. Kalbario mendian, Jaunaren arropak beren artean banatu ondoren, beraren amak egingdako tunika ura, pieza batekoa, etzuten soldaduak partitu nai izan, norentzat izango zan zotz egin baik. Berdin joka dezagun guk ere.

Jesusen tunikaren aitamen au Escalada-kerantsia izango da. Ez du ematen txetasun ori erriaren aotik jasoa danik.

Dana dala, jendeak ontzat artu omen zuan eskari ori. Baiña, zotz egin bearrean, beste burutazio zelebreago bat izan zuten. Erri bakoitzak idi-parerik onena aukeratu eta *sarcófago* dalako orren bi aldeetan lotu, nor bere erri aldera begira.

Orra dema berezia benetan. Irabazten zuten ganaduak bereak zituan erria egingo zan *sarcófago* orren jabe.

Jende asko bildu zan; eta, tiraka asteko agindua eman zanean, ikusleen eztarrietatik atera zan *aida* oiua mendiak dar-dar jartzeraiñokoa izan zan. Akuilluak ere kupira gabe dantzatu ziran. Idi gaixoak antxe, sudurretatik lurruna eta aotik baba zeriotela, batzuetan belauniko eroriz.

Azkenean, Castiliscar-koak nagusitu ziran, eta geroztik antxe daukate *sarcófago* ori, elizaren apaingarri.

Castiliscar errian aurtengo ilbeltzean izan nintzan. Etxeak, lurralde auetan oi danez, arriz eta ladrilluz egiñak dira. Eliza eta gaztelua kaxko batean daude. Gain ontatik begira jarri ezker, ipar aldera mendiak agertzen dira, batzuk soillak eta besteak piñuz jantziak. Egoaldera, Ebro aldeko zabaldegia asten da, gari berdez estalia. Ixiltasuna nagusi emen. Ez da entzuten txorien kanta eta erriko jendearen izketa-otsa besterik.

Pake-lekuak dira orain au bezelako erriak, baiña gerrarako eraikiak izan ziran. Lurralde ontako zokoetan ugari dira orrelako gaztelu eta erriak: Peña, Sofuentes, Castiliscar, Uncastillo, Sádaba, Sibirana, Biel, Luesia, Agüero, Sarsamarcuello, Loarre... Danak ere mendi auetako sarrera eta zirrikiak ixteko egiñak. Muga emen egon baitzan urte-

-mordoan. Ipar aldera, Pirineoko gaillurretaraiño, kristau-erria, Aragoiko erreinu zaarra alegia. Egoaldera, berriz, moroen mendeko eremuak.

Ala, alderdi auetara datorrenak, istoria, arte eta izadiaren maitale baldin bada beintzat, begiak nun gozaturik errez arkituko du.

El Diario Vasco, 1997-IX-5

Azpeitiko Euskal Festak

(I)

ANTOINE d'Abbadie jauna Irlandako iriburuan jaio zan, Dublin-en, 1810-ean. Aita euskalduna zuan, zuberotarra, eta ama irlandarra. Ikasketak egin ondoren, mundu guzian barrena ibili zan, ikerlari bezela.

Baiña 1849-an Endaian jarri zan bizi izaten, ango bere jauregi ederrean. Urruñan, 1853 urtean, Euskal Festak antolatu arazi zituan, olerki-leiaketa bat ere egiñez. Urrengo urteetan gauza bera burutu zuan an eta emen, eta gure literaturari piztualdi ederra eman zion. 1897-an il zan. Aurten, beraz, eun urte.

Ala, 1893-ko iraillaren 3, 4 eta 5-ean, Euskal Festak Azpeitin ospatu bearrak ziran, auek ere d'Abbadie jaunaren esku zabalari esker.

Bera bezperatik etorri zan. Erriko agintariak beraren zai zeuden. Kaleetan festa-usai aundia aditzen zan: soiñua, etxafuegoak, bazter guziak jendez gaiñezka...

Artetxenean jarri zan ostatuz, Buztintxuriko plazatxoan. Apalondoan atarira etorri zitzaizkion erriko soiñujoleak eta bosteun bat mutil gazte, one-la oi u egiñez:

– Biba, biba don Antonio Abbadia!

Soiñujoleak *La Azpeitiana* izeneko vals bat eskeiñi zioten, eta urrena *Gernikako arbola*. Au asi orduko, bosteun mutil aiek txapela erantzi ta kantari asi ziran. Aien eztarritik trumoi bat bezela altxatu zan gure arbola santuaren kantua.

Festak biaramonean asi ziran. Goizeko amarretan, meza nagusia orkestarekin. Andik erriko plaza-
ra. D'Abbadie jauna eta agintariak udaletxeko bal-
koietan jarri ziran ospakizunak ikusteko.

Leendabizi, korrika-apustua. Arozpide zeritzan
eta aizkolari izana zan batek irabazi zuan. Korrika-
lari batek iztarra autsi zuan.

Urrena, pelota-partidua: Azpeitiko Inazio Alberdi eta Jose Maria Beristain, Azkoitiko Modesto eta Jabier Larrañagaren kontra. Ordu t'erdian jardun ondoren 33-na zeudela, saria erdibana banatzea erabaki zan.

Bazkalondoan, bertsolari-saioa, bost bat milla entzuleren aurrean. Epailleak etziran nornai: Resurrezion Maria Azkue, Txomin Agirre eta Felipe Arrese Beitia.

Beste bertsolari batzuk ere asi ziran, baiña laster iru bakarrik gelditu ziran: Usurbilko Udarregi, Asteasuko Pello Errota eta Zizurkilko Jose Bernardo Otaño.

Au eta Udarregi nekazariak ziran; Pello, berriz, errotaria. Arrazoi beltz guziak botatzen zizkioten aiek oni. Baiña asteasuarrak etzien bazarrik ateratzen uzten: bere kulpia etzala aiek gari txarra ekartzeari; berak ezin zuala, bi anega ale emanda, iru anega irin atera...

Urrena, Euskal Erriaren eta euskaldunen bata-suna kantatu zuten. Bitartean, jendea oiuka:

– Biba, Pello! Biba, Pello!

Epailleak erabaki au artu zuten: saria Pellori ematea. Baiña pena zutela Jose Bernardo eta Udarregirentzat beste saririk ez izatea, bideko gas-tuak ordaindu aal izateko beintzat.

Gauean, *Círculo Católico* izenekoan, beste festa-
ren bat ospatu zan. *Gernikako Arbola* kantatuz bu-
katu zan.

Andik irtenda, d'Abbadie jauna eta bere lagunak ostatu aldera zijoazen. Alako batean, bi bertsolari taberna batean kantari sumatu zituzten. Nor izango eta Pello Errota aietako bat. Bestea zein zan ez dakigu. Euskal Erriaren oitura zaarrak eta fueroak goratzen ari ziran. Jendeak, zoraturik, bertso ba-koitzari txalo beroak jotzen zizkion.

Pixka batean gelditu ziran aiei entzuten; eta, d'Abbadie jauna an zala konturatzean, onela kantatu zion Pellori beste bertsolariak: ixiltzeko, arren, ainbeste pantasirik gabe; erronka asko zuala, baiña bitartean etziola d'Abbadie jaunari agur ere egiten.

Pellok onelatsu erantzun zion:

- Ni ez; zu zaude gizalegearen faltan. Nik or ikusten baitet d'Abbadie jaunaren andrea; eta emen, besteetan bezela, andreak onratu bear dira aurrena.

Jendeak orduan:

- *Bravo, bravo, Pello!*

Jaun aiek erretiratu ziran; baiña bertsolariak eta entzuleak bertan jarraitu zuten ia gauerdiraiño.

Biaramonen, irrintzilariak, larogei urteko bi agurek parte artuz; aurrekua, musika-saioa...

Irugarren egunean, emakume korrikalariak, suilla bat ur buruan zutela. Azpeitiko amalau urteko neskatxa batek irabazi zuan. Gero, pelota-partidua, txistulariak, esnebei-erakusketa eta abar.

Olerki-sariketan, leenengo saria Frantzisko Lopez-Alen-en *Ama baten otsa seaskaren ondoan* izenekoarentzat izan zan; bigarrena, berriz, Felipe Kasal Otegiren *Ama Euskera eta bere umiak* eta Zaldu-biren *Gauden euskaldun* izenekoentzat.

Festak bukatu ziranean, d'Abbadie jaunak bere burutapenak egingo zituan: Azpeitian euskal jende leial eta jatorra bizi zan. Euskera galduko zan arris-

kurik etzan an nabari. Euskal olerkiaren loratze berria ikusi zuan. Bertsolari bikaiñak entzun ere bai. Bere diruak ondo gastatuak zeuden, beraz. Pozik eta gustora itzuli zitekean Endaiako bere jauregi zoragarria.

Baiña festa aiek zer ondorio ekarri bear zuten etzizaion burutik pasa ere egingo. Urrengo batean kontatuko degu.

El Diario Vasco, 1997-IX-18

Azpeitiko Euskal festak (eta II)

AZPEITIKO 1893-ko iraillaren egun alai eta gogoangarri aiek bukatutakoan, etzuan iñork us-teko an okerrik gertatua zanik. Baiña luzagarri ederra izan zuten. Gaiñontzeko Euskal Festak baiño famatuagoak orretxegatik egingo ziran.

Andik denbora-puska batera Usurbillen idi-dema bat jokatu zan, eta alkarrekin topo egin zuten Udarregik eta Pellok ango tabernaren batean. Baita kantuan lau puntuan asi eta onek galdetu ere:

– Azpeititik zer notizi?

Galdera mingarria benetan. Ori izan zan sua piztu zuan txingarra. Andik laster, bertso-saltzailleak onela asten zan bertso-papera zabaltzen zuten euskal plazetan:

Azpeitira dirate
bertsuetara deitu,
gizon balientia
naute eskojitu...

Udarregik ateratako sail sutsu bat zan: Azpeitira dolarez joan zala, eta utsik gelditu; premioa, eun franko urretan edo amaika duro, Pellori eman ziotela, lagunei zerbait luzatzeko esanez; baiña berak ar-tu eta korri egin zuala... Berak, berriz, kotxe ta os-tatu bost duro utzirik, ezer ere kobratu etzuala; le-en ezin, baiña bera zaartutakoan Pello ederki balia-tu zala...

Urrena, onela asten zan beste sail bat saltzen zuten bertso-saltzailleak:

Bertsuak ipintzera
nua ni besterl,
lenago bestek ori
egin dit neri...

Pelloren erantzuna zan: saria bakarrarentzat jarria zala, onenarentzat alegia; juezak oso aldrebesak etzirala; bere kulpaa etzala Udarregi utsik atera izana... Azpeitian biak topo egin zutenean, berak onela esan ziola Udarregiri:

– Alkar ez degu galduko.

Eta usurbildarrak erantzun:

– Naita ere, ni galtzen erreza al da?

Arrazoi ori etzitzaion asteasuarrari gustatu. Ala, Azpeitiko diruak Jose Bernardorekin erdibana egin eta etxera itzuli zan, Udarregi utsik utzita.

Onen urrengo bertso-sailla:

Kargu egiñ biayot
Pello Errotari,
zergatikan dabillen
gezur kontari...

Aldi ontako arrazoiak ere enbor beraren ezpallak ziran. Baiña Jose Bernardo ere saltsan sartzen zuan: “Itzegiten laño Pello ta Otaño”.

Ala, onena izan zan urrengo txanda: zerbait “Pellorekin badezu konpon zaitetz ortik”. Azpeitian biltzean, berak onela galdetu ziola: “Premioaz zer berri?”. Udarregik: “Berdiñian etzala ura kontentu”; eta “guri pixka bana, au zan aren plana”. Orduan Pellok eta biak erdibana egitea erabaki zutela.

Jose Bernardoren illobak, Pedro Marik, aren bertsoak irakurritakoan, bertso au moldatu zuan:

Egondu naiz bedorren
bertsuei begira,
t'ez pentsatu nuala
inbusterrira;
famatu bearrikan
ez dutenak dira,
nik aitortuko niyon
koxkorrak balira.
Azpeitiko jira
ta aren segira
orain etorri da
bear dan tokira,
arrazoizko gizonak
baldin badira.

Urrengo sailla Udarregik, Pello eta Jose Bernardoren aurka bero-bero eta onela bukatuz: "uste nuben zirala beste gizonik". Erantzuna Pelloren semeak, Miel Antonek, ogei ta bi urteko mutillak:

Gizonaren trazik,
ez daukazu kasik,
orrelakuak ezta
merezi galtzik.

Udarregiren txanda berriz ere: "Notiziya berri bat Astiasutikan, Konportako errota orretatikan...".

Juan Krutzek erantzun zion, Pelloren anaiak, Oiartzunen bizi zanak.

Pello ixildu eta semeak eta anaiak itzegin, beraz. Zergatik ote? Bertso batek argitzen du ori: "Orra Pello Errota Amerikara juan, sei illabeteko ta milla duruan".

Indiano batzuek Pello kantuan entzun, gustatu eta Arjentinara eramana baitzuten.

Udarregik etzuan gai ortaz bertso geiago jarri. Baiña aren alde agertu ziran beste zenbait bertsolari, nork bere sailla atereaz. Oietako bi, Miel Antonek bere bigarren bertsoan aitatzen ditu: Altzako Artzai Txikia eta Patxiko Arzak. Txirritak ere moldatu zuan berea: "Dozenatxo bat bertso bear ditut bota". Bai Orioko Errikotxiak eta Lexo bertsolariak ere.

Udarregi 1895-X-2-an il zan. Eriotz orrek emango zion bukaera bertsolarien eztabaida oni. Batzuek diotenez, Pello Errotari abisua bialdu zioten: Udarregi azkenetan zala eta joateko. Baiña au illa zan, bestea iritxi zanerako. Orduan onela kantatu omen zuan Pellok gorputzaren aurrean:

Ojala ikusi banu
onen eriyua,
alkarri eskatzeko
barkaziyua...

Bertso gordin oietan, bertsolariak sarritan aita-tzen dute d'Abbadie jauna. Baiña istillu oien berri berak jakin ote zuan? Ori ez dakigu.

Dana dala, bertsoen otsa aren belarrietara iritxi bazan, bi sentimentu erneko ziran arengan. Alde batetik, pena, berak antolatutako ospakizunak alako asarreak piztu zitualako. Bestetik, berriz, poza, ustegabeen alako bertso-festa jarri zualako.

Azpeitian saritutako olerkiak, izan ere, jakintzuen iritziañ onak ziran. Baiña erriak etzituan aintzat artu. Bertsolarien sail auek, berriz, buruz ikasiak izan ziran, bein baiño geiagotan argitara emanak eta sarritan kantatuak.

Arte batean azaldutako

Ama Birjiña

IZEN ortako santutegia Artziniaga erritik kilometro batera dago, Arabako sartaldean, Bizkaia eta Burgosko probintzietatik oso urbil.

Bertan izan nintzan batean, Jose Iturrateren *El Santuario de la Virgen de la Encina (Vitoria, 1980)* liburua eskuratu nuan. Artaz baliatuko naiz gaurko idalantxo au osatzeko.

Emengo Ama Birjiñaren irudia nexka batek arkitu omen zuan, ardiekin inguru artan zebillela, arte baten adarretan. Beste batzuek diotenez, Ama Birjiña bera izan zan an agertu zana. Ona zer dioten 1918-ko kopla batzuek:

*De luz rodeada
y eterno esplendor,
la Reina del cielo
aquí apareció.*

*A una pastorcilla
su gloria mostró,
radiante y hermosa,
más bella que el sol.*

*“Yo quiero -la dice-
por siempre desde hoy
hacer de esta encina
lugar de oración”.*

Bat ez-ezik, Zeruko Amaren lau irudi gordetzen ditu santutegi onek: bat, XII mendekoa; bestea, XIV-koa; irugarrena, aldare nagusikoa; eta lauga-

rrena, arrizko bat, atariko lorategian, idazki onekin: *La imagen de Nuestra Señora apareció aquí.*

Nexka errira joan zan berri ori ematera. Baita jendea etorri eta ermita bat altxatzeko asmoa artu ere. Baiña arte ori Artziniaga eta Aialako mugan zegoan eta ortik auzia sortu zan: ermita zein errik egingo zuan?

Alkar ezin artuz, gerra bizian asi ziran. Aiala atera zan garaille, eta Artziniagak amor eman bear. Ala, agiri bat egitera zijoazen, Ama Birjiña Aialako partean agertua zala esanez; baiña gauez, ermitarentzat bildutako gaiak, Aialatik Artziniagara pasatzen ziran. Ori ikusiz, Aialak gai danak Artziniagari erregalatu zizkion, ermitak berak eraiki zezan.

Baiña aldare nagusian bi gerra-gizon ikusten dira. Aurrean eskribau bat, idazten asi zorian. Baiña bista galtzen du, egazti batek artearen adar tartetik egindako ziriñarekin. Ori alde batean.

Bestean, berriz, Aialako ordezkaria. Eskribaua itxutzearekin nabarmen gelditu da gezurrezko agiria egitera zijoazela, eta orduan arek maillua eta eskua-dra ematen dizkio andre bati, Artziniagako erriaren ordezkariari alegia, ermita erri onek altxa dezan. Gaiñean Ama Birjiña ikusten da aingeruz inguratua.

Leenengo ermita suak erre zuan. Gaur dagoana XV mendearen bukaerakoa da, ederra benetan.

Mota askotako erromesak onera zetozenak: nekazariak, gaitzak jotakoak, indianoak, Afrikan kati-bu egondakoak, amak beren umeekin, itxas-gizonak... Auek *la Virgen de Montenegro* deitzen zioten Ama Birjin oni. Karlos V erregea ere emen izan zan. Alfonso XIII-ak, berriz, kaliz bat erregalatu zuan.

Elizaren ondoan parke dotorea. Ango arbolik ederrena arte bikain eta ikusgarri bat. Ama Birjiña agertutako arte zaarraren ondorengoa omen da,

1918-an aldatua. Gaur egun *zugaitz berezia* izendatuta dago.

XIX mendeko gerrak pake-leku au kupira gabe zigortu zuten. Orduko gorabeera guziak ezin aitatu. Baiña konta dezagun karlisten bigarren gerratean (1872-1876) bein batez emen gertatua.

Feri-eguna zan. Alako batean, tiroak entzun ziran. Andik pixka batera berriz ere tiroak, baiña alderago, eta bala batzuek arbol-adarretan jo. Orduan jendeak igesari eman zion.

Zetozen soldaduak liberalak ziran. Aien buru egiten zuana, Loma jenerala zan, Arabako Gatzaga-Añana erriko semea, Gipuzkoan ere ibilia eta emengo bertsolariak ainbat bertso jarri zizkiotena. Emakume lodi samar bat inguratu zitzaion, izerditan eta arnas larrian.

– Zer modu, Isabel? –jeneralak.

– Menako boluntarioak Artziniaga erre nai dutela. Petroleo-ontziak prestaturik dauzkate.

Jeneralak kapitan bati:

– Korri Artziniagara. Boluntarioen buruzagia onera ekarri zazute, eta kontuz iñork erriari kalterik egin.

Erria orrela salbatu zan. Isabel ori Lomaren ugatz-arreba zan. Biei emakume batek titia emana.

Izan berria naiz santutegi ontan. Eliza itxita zegoan eta ezin sartu. Saietsean museo bat antolatu dute, lurralde ontako nekazari-lanabesak bilduta. Baiña ura ere itxita.

Kamioaren arunzko aldean, beste parke bat, aritz ederrez ornitua. Egoaldera, *Sierra Salvada*-ko Ungino eta Eskutxi tontorrak.

Ama Birjin onek bere kanta berezia badu. Baiña ona, bukatzeko, bi erri-kopla:

*Los mocicos de Arceniega
tienen una guitarrica
para tocarle a la Virgen
de la Encina una jotica.*

*Locos son los de Arceniega,
locos y tienen razón,
que la Virgen de la Encina
los tiene locos de amor.*

El Diario Vasco, 1997-X-4

Bizubitako eriotza

GURE ama zanari entzundako kontraera bat eskeiñi nai nuke gaur. Berak Adunan ikasia zuala uste det.

Billabonak artean estaziorik etzuanean, bertako baserri bateko etxekoandrea aldizka Donostiara joaten zan tratuarekin. Goizean goiz abiatu eta Andoaña oiñez, emen trena artuz.

Auzo-baserri bateko morroiak laguntzen zion bidean, xox batzuen truke karga eramanez. Baiña nagusiak baimenik emango etziolakoan, ari ezer esan gabe leio batetik irteten zan etxetik, besteak mugitzerako leio beretik sartuta. Emezortzi urteko mutil gazte ederra zan bera. Bein baiño geiagotan egiña zan joku ori, eta beti ondo ibilia.

Gaurko kamioa, Andoaindik Adunako zubiraiño, burnibidearen ondotik dijoa. Bai garai artako erregebidea ere. Baiña au une batean burnibidearen azpitik pasatzen zan, arunzko aldetik puska batean joan, osteraz azpitik igaro eta leengo aldera itzuliz. Burnibidea egiteko bi zubi eraiki zituzten, beraz, trena gaiñetik eta erregebidea azpitik pasatzeko. Leku orri Bizubita deitzen zaio geroztik.

Batean, bikote ura bazijoan, oi bezela, lasai asko. Baiña Bizubitako ortan gizon armatu bat atera zitzaien. Mutillak, bere karga bota, burnibidera korrika igo, beste aldera jetxi eta estuasun artan ibaia ere pasa egin omen zuan.

Andik atzera begiratu eta etzuan ezer ikusten. Ezta txintik entzuten ere. Ala, itzuli egin zan. Ibaia

pasa, burnibidea ere bai eta Bizubitan sartu. Gizon armatuaren arrastorik etzan. Baiña etxeakoandrea antxe zegoan lurrian, labankadaz josia, odola zerio-la eta azken arnasetan.

Mutillak iltzen lagundu zion. Gero, morroi zegoan baserrira itzuli zan. Baiña etzion iñori gertatuaren berri eman.

Etxekoandrearen gorputza arkitutakoan, agintariak azterketan asi ziran. Eta mutillaren aurka argibide guziak: biak maiz joaten zirala Billabonatik Andoaiña; egun artan ere ikusi zituztela; bueltakoan arropak odolez zikinduta zituala; eta abar.

Mutillak gizon armatuarena kontatu zuan, baiña nork sinistu? Kondenatua izan zan; eta, garai artan espetxea Zeutan zegoanez, ara bialdu zuten.

Andik urteetara, gizon batek, Arjentinan-edo, eriotzako orduan, zera aitortu zuan: zazpi edo zortzi eriotz bazituala egiñak alako eta alako tokitan; eta, aien artean, Bizubitako au ere bai.

Abisua andik onera bialdu zuten. Bai emendik Zeutara ere: preso libre uzteko, arren. Baiña andik onela erantzun zuten: "Egun gutxi dira mutil ori il dala. Aren penarik aundiena auxe zan: bere etxeak ere erruduntzat zeukatela".

Ori dana, gure ama zanak kontatzen ziguna.

Andik urteetara, Mikela Elizegi zanarekin *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua* liburua osatu genduan. Batean, izbidea artara etorrita, Bizubitako eriotza kontatu zidan. Arrituta gelditu nintzan, gure amak eta Mikelak txeetasun guziak berdin-berdin ematen baitzituzten.

Oraindik denbora asko ez dala, eriotz ori gertatutako tokia ezagutzera joan nintzan. Bizubita ori benetan zoko egiten da. Kotheen zarata garbi entzuten da. Ez ikusten, ordea, burnibidearen muntoa tartean dalako. Bestetik, berriz, mendia dago, etxe

bakarra bistan duala: Amasako Otelar auzoko Zabalegi baserria. Baiña ortarako naiko zabaldegia baduala-ta, antxe da *Bengoetxea auto-eskola*, eta nagusiarekin topo egin nuan. Juan Bengoetxea beraren izen-abizenak.

- Leengo erregebidea au al da? -galdetu nion, alkar agurtu ondoren.

- Bai. Trena gaiñetik, bidea azpitik. Baiña Billa-bona aldeko zubia itxita dago. Ara emen bide zaarraren arrizko pareta, mendiaren kontra.

- Ba, nik umetan entzun nuanez, emen bada eriotzaren bat ola eta ola gertatua.

Eta berak:

- Gure aita zanak berdintsu kontatzen zuan. Bukaera bestela ematen zion, ordea: Ameriketatik abisua etorritakoan mutilla bizirik zala. Libratu ere egin zutela, baiña andik laster il zala. Aitor arazteko, arraultz egosi berriak, bero-beroak, galtzarpeetan jartzen zizkiotela. Nik ere, prueba egitearren, jarri izan ditut, eta ez dira gozoak.

- Eta eriotzaren oroigarriren bat bai al da?

- Arri bat ortxe dezu bide zaarraren paretaren gaiñean. Baiña zergatik jarria dan ez dakit.

Urbildu giñan. Ango letrak erdi borratuta daude. Nik au irakurri nuan: *Jose Jabia... natural de... 30 años... 1863. Jose ez da emakume-izena. Orrek bideak itxi egiten dizkigu.*

Bestela, 1863 ori ari-mutur genduala, bazegoan artxiboetan billa asterik. Gaur ere or nunbait egongo baitira epaiketako paperak. Ea norbaitek arkitzen dituan, eta gertaera goibel onen berri zeatz-meatz ematen digun.

Ni saio bat egiña naiz Amasako eliz-liburuetan, eriotz ori erri onen sailletan gertatu baitzan. Baiña alperrik.

Bitartean, nik umetan entzuna or dioa. Baiña kontuz: nik ez det dan-dana orrela gertatu zanik esaten, neri orrela kontatu zidatela baizik.

El Diario Vasco, 1997-X-9

* * *

Idazlan au *El Diario Vasco* egunkarian agertu eta andik egun batzuetara, il beraren 21-ean, telefono-dei bat izan nuan. Onelatsu esan zidaten:

- Ni Josepi Arin naiz, Andoaingo Ubagun base-
rrikoa. Gaur baserri ori bota ta galduta dago. Zuk
leengoan esaten zenduan gurutzea, gure soroaren
bazterrean zan. Ez zubitik barrura, kanpora baizik.
Gure aita zanak ipularrak ondo aprobetxatzea nai
izaten zuan; eta, goldearekin-edo gurutzea ikutu
edo mugitu egiten bagenduan, ura berriz ondo jar-
tzea nai izaten zuan.

An idatzita zeuden argibideak auetxek ziran:
*Francisca Echave, 44 años, natural de Cizúrquil,
1863.*

Gure aita zanak esaten zuanez, ez omen zuten
andre ori labankadaz il, losa batekin edo arri zo-
rrotz batekin buruan jota baizik. Mutillak korajerik
ez an zer gertatu zan esateko, eta gero erru guziak
beraren gain.

Gurutze ori gaur *Iveco* izeneko kamioi-enpresa
dagoan tokitik eun da berrogei ta amar bat metrora
zegoan

Garai bateko kamiñeroak ere errespetatu egiten
zuten gurutze ori. Baiña kamio ori *Nacional 1* da,
jakingo dezunez; eta orain ogei ta amar bat urte,
ura zabaltzerakoan-edo, gurutzea galdu egin zan.

Politikaren zipriztiñak

LORE-JOKOAK ospatu ziran Saran 1874-an ere, Antoine d'Abbadie-ren esku zabalari esker. Olerkiaren magal gozoan bizi nai zuten, beraz, ango euskaldunak. Emengoak, berriz, alkarri tiroka ari ziran, karlisten bigarren gerratea zebillen eta. Bida-soa ori erreka koxkorra da; baiña bi mundu oso ezberdiñak banatu izan ditu sarritan.

Sariketaren epaia onela eman zan: leenengo, *Jaungoikua ta errija* sailla, *Bizkaitarra*-k bialdua. Bigarrena, *Betiri-Sanz*, senperetar batena. Sarako Agustin Etxeberriren *Kattalin-xume* izenekoak etzuan saririk jaso.

Irabazi zuan saillak ogei bertso zituan, eta gerarako dei sutsu bat zan. Ona asiera:

Ea, bada, mutillak,
jaki gogorturik,
fusillak, baionetak
artu ber-bertatik;
Jaungoikua ta Marija
doguz gure aldetik,
Europa kontra izanik
ez dogu beldurrik.

Erabaki ori etzan iñola ere danen gustokoa izan. M. Guilbeau jaunak onela zion *L'Avenir des Pyrénées* egunkarian, Auñamendi Enziklopediak dakarrenez:

“D’Abbadie-ren leiaketak beeraka dijoaz. Leenengo urteetan olerkari asko azaldu ziran, lan bikaiñak aurkeztuz. Orduan dana agerian egiten zan; orain, berriz, izkutuan. Baiña aurtengo ontan marka guziak autsi dira, politika sartzen utzita. Irabaziduan saillak asarrea piztu du. Sarako alkateak galarazi egin du jende aurrean kantatzea. Zergatik sartu karlistak Lore-Jokoetan? Naiago degu gure zelai eta mendien pakea, ango anai arteko gerra odoltsua baiño”.

Bertso-sail ori etzan orduan moldatua, bost urte leenago baizik. Isabel II erregiña 1868-an erbeste-ratu zanean, alderki politikoak alkarren aurka asi ziran bertso-paperen bidez. Bai karlistak gerra prestatzen ere.

Ordukoak dira Xenpelarren *Ia guriak egin du* bertso famatuak. Ordukoa, baita ere, Saran leen saria irabazitako sail au; 1869-koa alegia. Onela asten zan:

Oge ta amabost urte
diraz igaruak
agintzen deuskubela
liberal gaiztuak.
Astruzija andiakaz,
madarikatuak,
engañau zitubezan
karlista zintzuak.

Gero, egilleak berak edo beste norbaitek, Saran olerki-sariketa egin bearra zala jakin eta ara bialdu zuan sail ori, an eta emen ikutu eta aldaketa batzuk sartuz, egin berria bezela pasa zedin.

Onela zion, adibidez, 1869-koan: “Españan entzungo da laster bere orroia...”. Eta 1874-an: “Españan entzuten da orain bere orroia”.

Sarara bialdutako bertsoak firma bezela izki auek dituzte: *M. A. E.* Orrekin bakarrik ezin atera egillea nor izan zan.

Tolosako Manuel Urreta zanaren paperetan, berri-*rriz, Mikel*o izenordeaz firmatuta eta makinaz idatzi-*ta, Aguila*s Vasconas izeneko artikulua bat arkitu nuan, onela dion eskutitz batekin:

“Le envío estas tres cuartillas, con el ruego de que tan pronto le sea posible me las devuelva, bien corregido el texto vasco...”.

Eskutitz ori Madrillen 1936-ko uztaillaren 18-an idatzia da. Anai arteko gerra asi zan egun berean, alegia. Arritzekoa da fetxa ortan egindako karta Tolosaraño iritxi izana. Baiña Urretak bueltatzerik ez eta eskutitz eta idazlan oiek beraren paperen artean gelditu ziran.

Bertan esaten danez, *Mikel*o dalako ori-eta, Lekeitiora joan ziran arratsalde batez. Aiton batekin topo egin eta au izketan asi zitzaien:

– Karlismoa zer zan guk ez genekian. Baiña 1870-ean bertso batzuk eskuratu genituan: “Ogei ta amairu urte dira igaruak...”.

Bertso-sail onen 1869-ko asiera, alegia, urteak oker esaten baditu ere.

Aitonak onela jarraitu zuan:

– Apaizgaiak bereala ikasi genduan sail ori, eta bai bertsolarien gaiñontzeko bertsoak ere. Orduko gazte oietako bat oraindik ere bizi da, larogei ta zor-tzi urterekin: Bizente Egileor. *Bizentitxu* esaten diote.

Urrena, bertso auek antxe daude Madrilletik Tolosara etorritako idazlan ortan, baiña 1869 urtean agertu ziran bezela; ez Sarara 1874-an bialduta-ko moduan.

*Mikel*o-ren iritzi-*z, bertso* auek *Bizentitxu* orre-*nak* dira. Ditekena, noski. Baiña duda egin diteke.

Sail onek sortutako istilluak d'Abbadie jaunaren belarrietara ere iritxiko ziran. Dirudianez, ixilik irentsi zituan. Baiña samingarria egingo zitzaion, berak antolatutako Lore-Jokoak politikarekin zipriztinduta ikustea.

El Diario Vasco, 1997-X-18

Tres Mares tontorra (2175 m.)

BIZI geran peninsula ontan, ain menditsua izanik ere, tontor bakarra dago bere urak iru itxasotara ixurtzen dituana: Kantabriko, Mediterraneo eta Atlantikora, alegia. Ortik erantsi dioten izena: *Tres Mares*.

Kantabrian dago, Reinosatik aruntz. Kamio egoki batez *Fuente del Chivo* izena duan leporaiño igo diteke, ia bi milla metrora. Mendi soilla degu au; dana arkaitza eta larre motxa. Pagadiak beerago gelditu dira.

Oso bide eroso iriki dute gaillurreraiño, eta ordu erdi bat naikoa da araiño errez eta soseguz irixteko. Jende asko ibiltzen da gora eta beera, udapartean beintzat.

Arrigarriak benetan emengo bistak, mendi au bi milla metrotik gorako gaillurrak inguratzen dute-larik. Onera datorrenak gozamen ederra emango die bere begiei.

Aurre-aurrean, *Picos de Europa* izeneko gaillur tenteak: Peña Vieja, Peña Santa, Torre Cerredo, Llabrión, Naranjo de Bulnes... Ango arkaiztegiak txuri-txuri ageri dira goizeko eguzkiarekin; eta elurra ere ikusten zaie oraindik ere, udaran gauden arren.

Eskubi aldera, Peña Sagra. Erriak *Peña Sagráa* esaten diona. Aren egoaldeko egaletan orretxegatik egongo da, bearbada, *Nuestra Señora de la Luz* izeneko santutegi ospetsua.

Urrena, Cordel, Cornón, Cueto Horcada, Coto-
mañinos, Valdecebollas...

Ontan gaur ere oso garbi ikusten dira azken ge-
rrateko trintxerak. Urtebetean frentea ortxe egon
baitzan geldirik. Baiña 1937-VIII-14-an, ain zuzen
gaur irurogei urte, nazionalak ortik jo zuten atakea.
Mendi ori artu, aurrera segi eta etziran gelditu San-
tanderren sartu arte.

Sartalderuntz, Espigüete, Curavacas, Peña
Prieta. Ontan iru probintzik alkar jotzen dute: León,
Kantabria eta Palencia-k.

Espigüete ortan, udara osoa pasa zuan talde
batek, Espaiñiako 1/50.000 maparentzat neurketak
egin bearrez, andik Madrill aldeko Peña Lara tonto-
rra noiz ikusiko. Ez da erreza, izan ere, udarako
ganduarekin. Baiña beren naia lortu omen zuten
azkenik.

Curavacas mendian, berriz, udaran igotzen zi-
ran larre-beiak, gaixorik irixten baziran, ango aize,
ur eta belar osasungarriekin erabat sendatu egiten
ziran. Ortik mendiaren izena.

Tres Mares ontatik Kantabrikora dijoazen urak
Nansa ibaiari asiera ematen diote, Polaciones izene-
ko aranean.

Au emendik goitik beera begiratuta ikusten da,
belardiz eta pagadiz estalita eta errixkaz josia: Tre-
sabuela, Uznayo, Lombraña, Belmonte, San Ma-
més... Nansa ibai ori Tudanca erriaren azpitik pasa-
zen da.

Bertan da *La Casona* izeneko José María Cossío
zanaren etxea, bere liburutegi aberatsarekin. Erri
eta etxe ortan jarri zuan José María Pereda idazleak
Peñas Arriba nobelaren gertakizuna, erriari Tablan-
ca esanez.

Gero, Puentenansa eta Herrerías pasata, Tina
Menor itxas-adarrean bukatzen du ibai orrek bere
ibillera.

Atlantikora dijoazen urak Pisuerga ibaiak biltzen ditu. Au *Cueva del Cobre* izenekoan sortzen da, eta bide luzea du egin bearra: Santa María, Cervera, Aguilar, Herrera, Melgar... Burgos aldetik datozen Arlanza eta Arlanzón ibaiak bereganatzen ditu. Gero, Palencia ondotik segi, Valladolid pasa, Duero ibaiarekin bat egin, Portugalen sartu eta Oporton itxasoratu.

Mediterraneoko urak, berriz, Ebrok eramaten ditu. Batzuentzat, ibai au emendik ogei ta iru bat kilometrora asten da, Fontibre izeneko errian. Erreka bat sortzen da an, idazkiz eta apaingarriz ondo ornitutako txoko batean.

Besteentzat, ordea, Ebroren benetako asiera Tres Mares gaillur ontako urak biltzen dituan Hijar ibaia da. Baiña lurpean izkututzen da, eta gero Fontibren azaldu.

Ispillu urdin bat ikusten da sortaldera. Ebro ibaiak Reinosatik aruntz osatzen duan urtegi zabala da. Ogei ta bi kilometro mutur batetik bestera, eta 540 milloi metro kubiko artzen ditu. Okerrena, erripilla ito edo estali zuala.

Probintzi-mordoa Ebro orrek ikutuko dituana: Kantabria, Burgos, Palencia, Errioxa, Araba, Nاپarroat, Zaragoza eta Tarragona.

Lur-zati aundia tontor ontatik ageri dana. Jen-de-mordoa bertan biziko da. Beren artean istilluak erabiliko dituzte. Baiña oien zaratarik ez da oneraino irixten. Or ikusten da geren arteko gataskak zenbat balio duten.

Ixiltasuna emengo nagusi. Ez da aizeak belarrietan egiten duan igurtzia eta mendi-ganaduen zintzarri-otsa besterik entzuten.

Ordubetea egin det tontor ontan, begiak ezin aserik. Baiña mendi auetako etsaia badator. Igo berrian an urrutian, Kantabriko aldean, ikusten ziran

laiñoak urbiltzen asi dira. Baita Peña Sagra inguraz-
tzen ere. Nagoan mendia aurki estaliko dute. Obe,
beraz, beerako bidea artzea...

El Diario Vasco, 1997-XI-2

“Limosnatxo bat...”

PEDRO MARIA Otañoren *Limosnatxo bat* izeneko bertsoak, sei guzira, 1893-koak dira. Argitaratu, beintzat, urte artan egin ziran, *Euskal-Erria* aldizkarian, izenburuaren azpian onela esanez: “*On Antonio Arzac jaunari donkitua*”.

Jaun au (1855-1904) euskal idazle eta olerkari ospetsua izan zan. Baita *Euskal-Erria*-ren zuzendaria ere, Pedro Marik aldizkari ortan bere bertsoak argitaratu zituan urteetan. Onek bere esker ona agertu naiko zion eskeintza orrekin.

Limosnatxo bat sail au kaleratu eta andik lau urtera, 1897-an, Euskal Festak ospatu ziran Donibane-Lohizunen, abuztuaren 15-etik 22-ra. Orduko itzaldiak eta idazlanak 1899-an argitaratu ziran, *La Tradition au Pays Basque, Paris, 1899*, liburuan.

Egun aietan danetik izan zan: meza nagusia, bazkaria, dantzariak, bertsolariak, txistulariak, peletariak, pastoralak, maskarada, itzaldiak...

Antoine d'Abbadie jauna urte artan illa zanez, bost ordezkari Sarara joan ziran, an idazki au jarzera: *Antonio Abbadiari Eskual Herriaren orhoitzapena Agorrillaren 19'an 1897'an*.

Olerki-leiaketa ere izan zan. Leenengo saria, eun libera alegia, Donostiako Felipe Kasal Otegi irabazi zuan, *Gure ama maitia* izenekoarekin.

Bigarren sariaren irabazleak, biak berrogei ta amarna libera jasoz: *Harrazki*, Becas jauna, Bidar-

teko apaiza alegia, *Santsin* olerkiarekin, eta Pedro Maria Otaño, *Limosnatxo bat* onekin.

Beste berrogei ta amar libera Ortzaitzeko apaiza zan Diharasarry jaunak irabazi zituan, San Juanen omenez egindako doiñu eta bertso batzuegatik.

Limosnatxo bat saillean kontatzen danez, Otañok, aldamenean mutil koxkor bat duan itxu buru-soil eta bizar-zuri batekin topo egiten du. Au kale-eskiñan dago, bi makuluren gainean, iñora ezin jonianik, limosna eskatuz. Otañorena artutakoan, bere bizitzaren berri ematen dio.

Gerrateetan ibilia zan bera. Orduan, odola bero eta burua arro, aisa igotzen zuan aldaparik luzeena. Baiña, urteen buruan, "limosnatxo bat bildu eziñik Jainkuaren izenean" gertatu da.

Itxu ori ez da, gure iritzirako, iduripenaren asmakizun bat, benetako gizon bat baizik, Otañok bide edo kale-kantoiaren batean topo egin zuana.

Dana dala, leen saria irabazitako olerkia eta Otañorenaren parean gelditu zana, gaur ez ditu iñork ere ezagutzen. *Limosnatxo bat*, berriz, eun urteren buruan bizirik dago euskal jendearen artean. Bai egongo ere, euskerak arnas duan arte.

Aldi ontan bi epaille izan ziran, beraz. Bata, antolatzaileak izendatutako gizonak. Auek zer erabaki eman zuten esan degu. Bestea, berriz, erria, *Limosnatxo bat* saila aukeratu zuana. Nork zuan arrazoi? Gizon jakintsu aiek ala erriak? Onek, noski, iñungo zalantzarik gabe.

Baiña gauza batzuk baditu sail onek arrigarri samarrak. Bata, 1893-an argitara emandako ber-
tsoak 1897-ko sariketa batera bialduak izatea.

Bestea, *La Tradition au Pays Basque* liburuan agertzen danez, Pedro Marik etzuala sail au bere izenean aurkeztu, bere aitarenean baizik: *Juan Pedro Otano, de Saint Sébastien*. Ez dakigu zergatik.

Buenos Airesko *La Baskonia* aldizkariak 1908-an argitaratu zituan bertso auk. Baiña egillearen izena *Juan Pedro Olano* idatzirik. Frantzesez “ñ” letrarik ez danez, *La Tradition au Pays Basque* liburuan, *Otano* idatzi zuten. Gero, *La Baskonia*-k, *Otano* ezin zitekeala eta orra bigarren aldaketa sartu.

Garai artan Pedro Mari Arjentinan bizi zan, eta fama-puska bat ere bazuan ango euskaldunetan. Ziur asko, abizen-aldaketa ori irakurriko zuan, eta ez det uste grazi aundirik egingo zionik.

Beste gauza batez ez dakit konturatzen geran *Limosnatxo bat* bertso auk irakurtzen edo kantatzen ditugunean. Zizurkildar bertsolari aundiak Arjentinara orretxegatik joan bear izan zuala irugarren aldian: emen bizimodua ateratzea zailla egiten zitzaionez, itxu orren antzera ez ibiltzearren, alegia, “limosnatxo bat bildu eziñik Jainkuaren izenian”.

El Diario Vasco, 1997-XI-23

Nuestra Señora la Bien Aparecida, Cantabria.

Kantabriako Zaindaria

BIZKAITIK aruntz segi, Kantabrian sartu eta bide asko egin gabe egoaldera artu det. Limpias eta Ampuero igaro eta aldapa gora ekin. Bide-baztarran kalbarioak asi dira. Santutegi batera urbiltzen ari naizela señale garbia. *Nuestra Señora la Bien Aparecida* izenekoa bera.

Eliz ederra benetan. Emengo istoria kontatzen duan liburuska eskuratu det. Ontan irakurri dedanaz baliatuko naiz idazlan au osatzeko.

Elizan sartu eta eskubi aldeko orman leio itxu bat ikusten da, burni-makillez babestua eta goien idazki au duana: *El día 15 de septiembre de 1605 apareció en estas piedras Nra. Sra. Bien Aparecida.*

Ermita koxkor bat omen zan emen leen, San Markos izenarekin; arena izan gaur elizako orman dagoan leio itxu ori, eta artzai batzuek antxe arkitu zuten Ama Birjiñaren irudia.

Zenbaiten iritziz, irudi ori Santiagoko erromes batzuek zekartena izango zan eta bitatik bat: edo bi-dean galdua edo norbaitek aiei lapurtua, besteren ondasunen zaleak garai artan ere baziran eta.

Irudi ori 21'6 zentimetrokoa da, Espaiñiako elizetan ikus ditezken txikienetakoa. Marrón erriko parrokira eramatea erabaki zuten. Baiña ekaitz bildurgarri bat altxa eta ezin.

Andik laster, Marróngo jendea beren erriko San Sebastian ermitan irudi bat falta zala oartu zan. Artzaiak billatutakoa ura izango zala pentsatu zuten.

Baiña Ampueroko erriak ezetz. Auzitara jo eta bigarren erri onek irabazi zuan. Onela esan zuten:

– *No robada, sino bien aparecida.*

Ortik Ama Birjin onen izena.

Aren babespean kofradi bat sortu zan 1670-ean, Kantabriako fededunak ez-zez, Burgos eta Bizkai aldekoak ere izena emanaz. Jaiera aundia zioten Ameriketara joandakoak eta mariñelak.

Azkenik, 1905-ean, agertu zaneko irureungarren urtemugan, Ama Birjin au Kantabriako Zaindaria izendatu zuten.

1936-ko gerratean, auzotarrak irudia artu eta izkutatu egin zuten, badaezpada ere. Bitartean, santutegia eta alboko komentua ospital bihurtuta egon ziran.

Elizatik kanpora ateratakoan, gozatu ederra dute nere begiak. Udaran gaudenez eta eguraldi ona dagoan ezkerro, zoragarriak benetan zeruaren urdina eta lurraren berdea. Nekazariak gogotik ari dira belar-lanetan. Aritzak, arteak, pagoak, gaztaiñak eta lizarrak dira emengo zugaitz zaarrak. Baiña berria ere bada: eukalipto etorkiña.

Santutegi au mendixka baten gaiñean dago, arboladi eder batez inguratua. Beean Asón ibaia, belardietan barrena aurrera dijoana, Santoña eta Laredo ondoan itxasoratzeko. Jira guzian mendiak. Nik ezagutzen ditudanak: Orduntekoak eta *Virgen de las Nieves* izeneko ermita, tontor txorrotx baten puntan. Bien artean dago, ikusten ez bada ere, Karrantza arana. Bizkaitik oso gertu gaude, beraz.

Ama Birjin onen kantarekin buka dezagun:

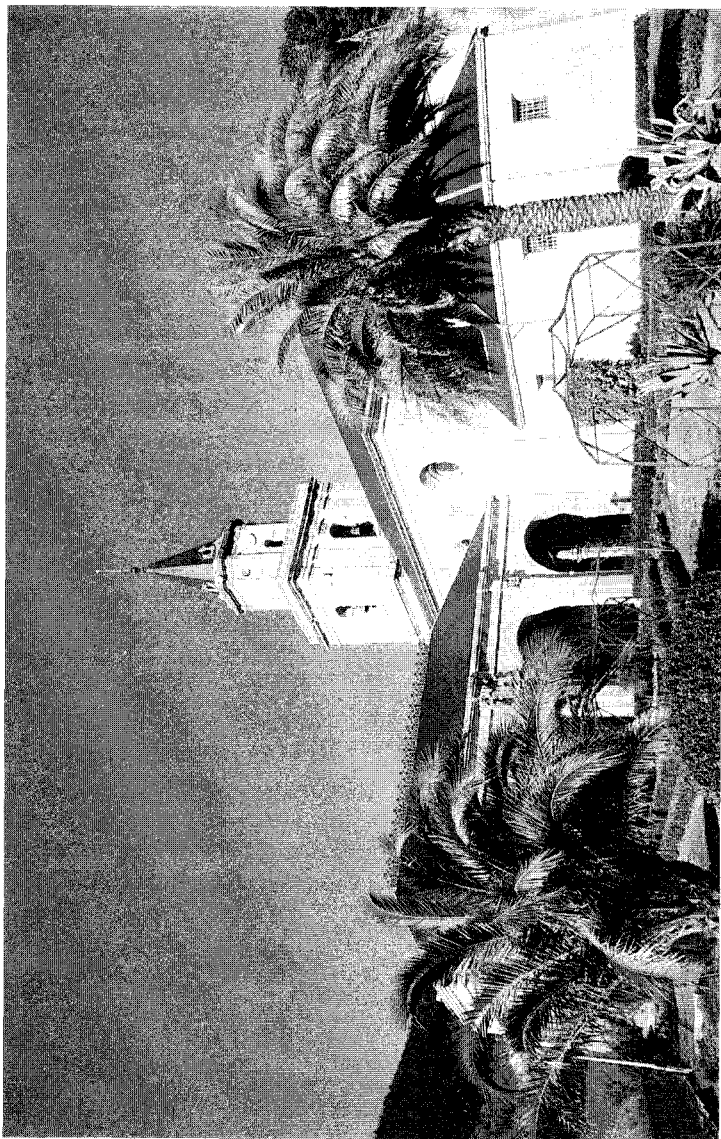
*¡O Virgen querida, Bien Aparecida!
Reina nuestra eres, danos tu favor.
En la cumbre alzaste tu trono de gloria,
alza en nuestros pechos un trono de amor.*

*Tiene nuestro cielo para ti doseles,
tienes por alfombra campos de verdor.
Hacia ti subiendo miles de hijos fieles
cantan como alondras cánticos de amor.*

*Oye, si gemimos, nuestro acerbo llanto,
trueca los lamentos en triunfal clamor;
oye complacida nuestro alegre canto,
si del pecho brotan himnos en tu honor.*

El Diario Vasco, 1997-XII-18

Nuestra Señora de la Encina. Artiziniaga, Araba.

Berdintasunik gabeko norgeiagoka

EUSKAL Festak ospatu bearrak ziran Donibane-Garazin, Antoine d'Abbadie jaunaren babespean, 1894-ko abuztuaren 26, 27, 28 eta 29-an.

Olerki-leiaketarako gai jakina jarri zuten: Madalena Larralde. Baiña au nor izan zan olerkari jendeak jakin zezan, idazki bat zabaldu zan, aren berri emanaz.

Madalena ori, beraren jaioterrian, Saran kontatzen zanez, bertako neska bat izana zan, orain berreun urte, amazapi urte zituala, gezurra ez esateagatik Frantziako Iraultzaren denboran lepoa moztu ziotena.

Baiña 1926-an J. B. Daranatz-ek Parisera jo zuan, auziaren paperak eskatuz; eta auetan ez da gertaera berdin kontatzen.

Olerki-sariketarako Sarako tradizioa zabaldu zan, ordea, eta bertso-jartzailleak ari jarraitu, beren lanak moldatzerakoan.

Saillak etzuten irurogei bertsoetik (*verso*) pasa bear. Baiña *verso* itza etzan *estrofa* edo aapalditzat artzen, euskal bertsolaritzan oi danez, bertso-lerrotzat baizik, erdal metrikak agintzen duanez.

Leenengo saria *Baigurako bi artzainek* irabazi zuten: Ortzaitzeko Diharasarrik eta Irisarriko Dagerrek, alegia, biak apaizak; eta bigarrena, Joanes Oxalde bertsolariak.

Urrengo urtean, Euskal Festak Bera-Bidasoan ospatu bearrak ziran. Olerkigintzarako gai bera jarri

zuten: Madalena Larralde; eta Pedro Maria Otañok
sei amarreko bialdu zituan. Ona oietako bi:

Erri ontako aingerutxo bat
Larraldeko Magdalena
zan, amazapi urte besterik
oraindik etzitubena,
guraso onak eska lezaken
alabarik leialena;
ikusirikan inguru artan
apaizik etzeguena,
konfesatzeagatikan sartu
zan Españian barrena.

Fedeagatik joan ta egondu
zan Naparroako Beran,
an konfesatu eta gaxoa
etxerunzko etorreran,
Españia ta Frantzia nola
zeuden gudan edo gerran,
katibaturik gelditu zuten
bere lureko sarreran,
ta koitaduak zion: "Ez dakit
zertan gaizki egin deran!"

Azkena, berriz:

Jesus maiteak guruzpidea
igaro zuben modura,
barkazioa ta naitasuna
banatuaz ingurura,
Salve Regina kantatuaz ta
begiratuaz zerura,
gillotinara igo ta ill zan
zoragarrizko aur ura,
ta aingeruak eraman zuten
santuen bizi-lekura.

Olerkien epaia era ontan eman zan Beran:

“...que por no llenar las condiciones exigidas las composiciones escritas sobre la muerte de Magdalena Larralde, la mártir de Sara, se declaraba desierto el concurso, reservando el premio para las fiestas euskaras que se celebren el próximo año...”.

Erabaki orrek arrituta utziko zuan Pedro Maria Otaño. Bai gu ere, onen bertsoak onak dirala irizten diogu eta.

Ala, gai ori bera jarri zuten Mauleko Lore-Jokotarako ere, 1896-an, baldintza onekin: *“Esta balada vasca... no podrá tener más de cincuenta versos”*. Berrogei ta amar bertso-lerrotan errenditu bear, alegia.

Ona epaia: leenengo, Ortzaitzeko Diharasarry, apaiza; bigarren, Otxandioko Felipe Arrese; irugarren, Donostiako Frantzisko Lopez-Alen. Olerki oiek *Euskal-Erria* aldizkarian agertu ziran.

Pedro Marik aldi ontan zer egin ote zuan? Sei bertso baditu *Aur gurgarriari* izenarekin eta Madalena Larralderen gaiarekin. Oietako bost, zortziko txikiak; eta azkena, amarreko txikia. Berrogei ta amar bertso-lerro, alegia, Maulerako eskatzen ziranak. Ala, bertso oiek arako prestatuak izango zituala ematen du, eta bai bialduak ere. Saririk jaso ez, ordea.

Baiña orra zelebrekeria. Bidasoaz egoaldean oi danez, Otañok zortzi eta amar lerrotan eratu zituan bere bertso oiek. *Zortziko* eta *amarreko* izena ere ortik datorkie. Baiña irabazleak, Diharasarry jaunak, iparraldean oi danez idatzi zituan: zortzikoia lau lerrotan eta amarrekoa bost lerrotan. Ala, bi alako lekua zeukan gauzak esateko. Berrogei ta zortzi lerro idatzirik, amabi bertso aurkeztu zituan; Otañori, berriz, neurria sei bertsorekin bete zitzaion.

Bera-Bidasoako sariketan ere gauza bera gertatu zan. Irurogei lerro baiño geiago etziran onartzen,

eta Otañok oietzek bialdu, sei bertsoan. Iparraldekoak, berriz, amabi bertso osatzeraiño lekua zuten. Berdintasunik gabeko norgeiagoka izan zan, beraz, ura.

El Diario Vasco, 1998-1-4

“Ez nua borondatez, bearrak narama...”

Pedro Maria Otaño 1890-ean etorri zan bigarren aldiz Ameriketatik. Zortzi urte pasa zituan emen. Donostiako garai artako euskal pizkundean parte artu zuan, bere olerkiekin sari-mordoska irabaziz. Baita *Zerbait* liburua argitara eman ere. Aren izena oso maitea zuten orduko bertsozaleak. Ezkondu ere egin zan, eta iru mutiko izan zituan. Zorionak irripar egiten ziola dirudi, beraz. Zerk eraman zuan, bada, irugarrengoz itxasoz aruntz?

Ona zer dion Jeronimo Elizegi bertso-jartzailleak *Atoz, Pello Mari* izeneko sail batean:

Eraman zindun ezkeroztikan
sortu ziñan lur alaitik
bizi bearrak leku estura,
bai, Pello Mari, lasaitik...

Bere gogoz emen geldituko zan, bai, ura. Baiña zailla egiten zitzaion bizimodua ateratzea, eta Ameriketara berriz ere joatea erabaki zuan.

Azken gaua Donostiako Loiola kalean igaro zuan Pedro Marik, 10 zenbakian. Bertan bizi baitziran beraren aita, anai Bernardo eta onen familia.

Amar t'erdietan Donostiako Orfeoia atarira etorri zitzaion, kanta batzuen bidez azken agurra egitera. Kantari-talde ori eta Otaño Arrasaten egin ziran alkarren lagun, 1896-ko Euskal Festetan. Antxe azaldu baitzuan bere burua leen aldiz Orfeoiak; eta Pedro Marik bi sari irabazi ere bai, *Aitona gizagai-*

soa eta *Kubako gure anaiak* saillekin. Kantariak ixildutakoan, Otaño kalera atera zan, oso unkituta noski; aien erdian jarri eta iru bertso kantatu zituan. Inork jaso ez, ordea.

Gau artan ez det uste Pedro Marik lo askorik egingo zuanik. Biaramonean, berak berrogei ta bat urte betetzen zituan egunean, Pasai aldera abiatu zan 1898-ko ilbeltzaren 26-a zan. Egun auetan. beraz, eun urte. *Córsica* zuan izena itxas-ontziak. An sartu aurretik onela kantatu zuan:

Ez nua borondatez,
bearrak narama,
nerekin daramazkit
iru ume ta ama...

Jende asko bildu zan egun artan Pasaian, Otañori azken agurra egitera. Txirritak onela esango zuan: "Makiña bat jende Antxo aldera pausua eman deguna". Galdera au zebillen danen aotan:

- Ez al da gizon au emen geldi arazteko modurik?

Gazteluko Gorri, Txirrita eta Jose Maria Arregi bertsolariak ere an ziran. Ontziraiño urbildu eta bertso batzuk kantatu zituzten. Etzan erantzunik izan. Otañok auxe idatziko zuan gero: "*No pude contestarles porque la emoción me embargaba*".

Onela dio leen aitaturako Jeronimo Elizegik:

gogoratzen naiz nola joan ziñan
negarrez urtzen Pasaitik,
o, modu ortan ez det ikusi
sekulan aurraren aitik!

Itxasontzia abiatu zanean, Pedro Mari atzera begira joango zan noski. Baiña malkoak etzioten gu-

re lurra ondo ikusten utziko. Ezpata biotzetik bezin mingarria izango zan arentzat une ura.

Zizurkilko Teodoro Mujika adiskidearen idazkitxo bat artu berria naiz. Onela dio:

“Nere osaba Millan Salaberria Errekalde base-
rriko familiarekin oso itsatsirik bizitu zan gizona
zan. Bere aitormena da ondoren aipatzera noan au.

Buenos Airesko lurraldeak bistaratu zituenean,
itxas-ontziaren ertzetik, eskuan zeramakien bastoi
makilla altzarik agurtu omen zituen paraje aiek,
bertso gozo eta sentikor bat abestuz.

Nere osabak bertso ura osorik zekien. Neri er-
dizka gelditu zitzaidan gogoan. Era ontan asten zan:
Buenos Airesko... Bukaerako azken bi lerro edo
puntuak era ontan abesten zituen:

Bañan natorren bide beretik
jira nai nuke atzera,
ni jaiotako lur maiteari
ezurrak entregatzera”.

Berdintsu esango zuan andik bi urtera, Panpe-
tako *ombú* zugaitzari eskeiñitako bertsoetan: “ba-
ñan joan nai det ostera, Euskal-lurreko arbolpe ar-
tan nere ezurrak uztera”.

Nunbait ere pentsamentu orrekin kontsolatzen
zan aren biotza: erbeste ura betirako etzala, alegia.
Baiña usteak erdia ustela du, eta aldi artan ere bai.
Gizarajoa, dakigunez, etzan geiago etorriko.

Beste amabi urte egingo zituan Arjentinan,
1910-ean il zan arte. Bertso zoragarriak jarriko zi-
tuan an ere. Baiña barruko zauria etzitzaion iñoiz
sendatuko. Izan al da, bada, Euskal Erria arek bai-
ño geiago maite izan duanik? Ordubete ere etzuan
Ameriketan egingo, jaiotako lurraraz oroitu gabe. Ura-
xe izan zan gizon aren kalbarioa: gorputza toki ba-
tean eta biotza bestean zituala bizi bearra.

Bai; Euskal Erria gaizki portatu zan Otañorekin. Gaizki egiñak barruko arra piztutzen du, eta xomorro ori laster asi zan euskal kontzientzian kozkaka. Buenos Airesko *La Baskonia* aldizkariak onela zion 1910-V-30-ean, aren il-berria ematerakoan:

“A luego de publicarse la colección de poesías bajo el título de Alkar, se pidió en un periódico de San Sebastián que la Diputación de Guipúzcoa creara para el poeta ausente una plaza de recopilador de cantos populares... El poeta hubiera recogido esas canciones, las hubiera depurado y vuelto a su primitivo estilo y la Diputación, al formar ese archivo, hubiera levantado un verdadero monumento a las letras patrias. Pero los diputados carlistas no podían hacer nada por el poeta, que era liberal, y los diputados liberales no podían hacer nada por el poeta, que era un desordenado”.

Kanta zaarrak biltzeko garai ona zan ura. Baita Otaño biltzaille egokia ere. Baiña sortzaillea zan ura paregabea. Ala, bertso berriak moldatzeagatik ari soldata ematea izango zan bidezkoena.

Agintariak ez entzuna egin zuten. Gure erri-literatura etzan garai artan aintzat artzen; eta gaur ere ez dakit, bear ainbat beintzat. Zertarako, bada, gizon bat jarri uskeri oiek jasotzen?

Utzikeri ura gure kalterako izan zan. Bere gizonik argienak erbestera joaten uzten duan erria gain-beera asiko da. Onela zion Elizegi dalako orrek:

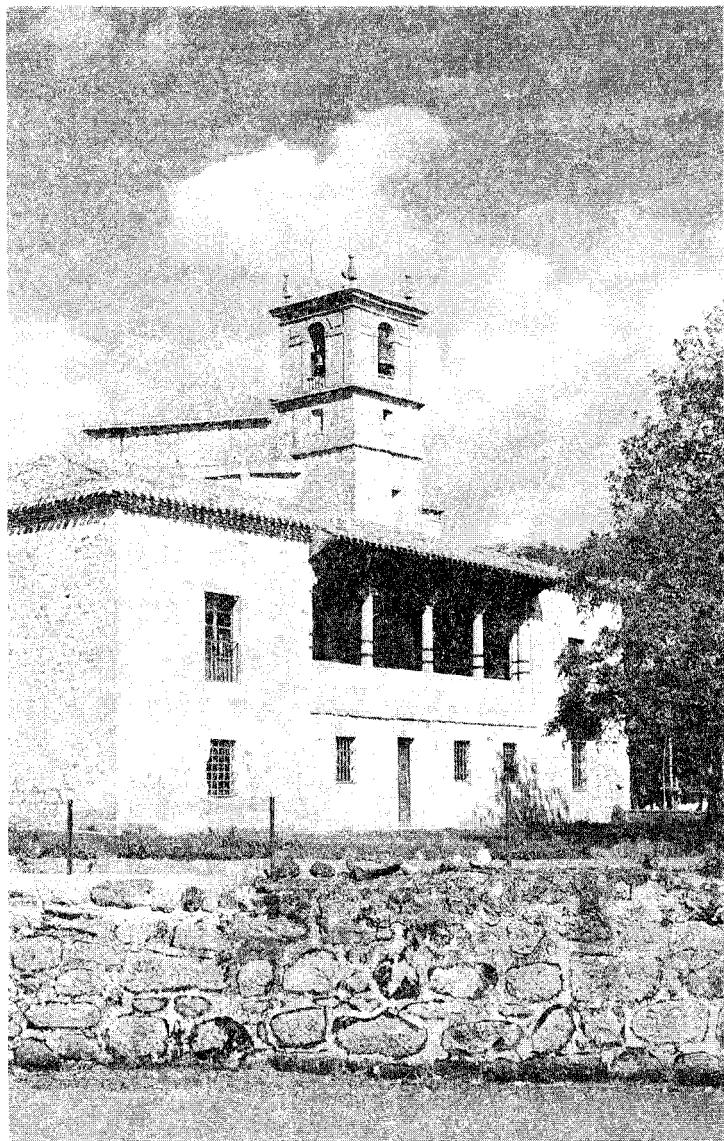
Zertarako da zure doaia
berez jator etorriya?
Nola daukagu orren urruti
gizon bat orren argiya?
Ai, berriz ere egongo da, bai,
Euskera Ama eriya!

Esan bezela, Pedro Mari Ameriketara azken aldiz joan zala orain dira eun urte. Ori dala eta, ospa-

kizun batzuk antolatu dira, ez aren oroigarri bakarrik, baita euskal kontzientzia paketzeko ere.

Xalbadorri txistuak jo ondoren omenaldia egin zitzaionean, onela kantatu zuan Gorrotxategik: "Anoetako pekatariak barkazio eske gatoz". Pentsamentu egokia ori aldi ontarako ere. Otañorekin orduan gaizki portatua damu du Euskal Erriak. Baiña barkazio-itza aspalditik emana izango du Pedro Marrik, urepeldarrak bertan eman zuan bezela.

El Diario Vasco, 1998-1-16

Zalduondo, Araba.

Aukeratu bearraren arriskua

ORAIN ogei ta amar bat urte Euskal Erriko erri txiki batean nintzan. Ez det beraren izenik emango; ezta argazkirik azalduko ere. Zergatik ote? Irakurleak idazlerro aukeratu baino leen igerriko dio. Aspaldiko esaera baita pekatua salatu bear dala, baiña pekataria ez. Ezta ura nor izan zan somatzeko biderik eman ere.

Uztailleko arratsalde bikain bat zan, urte-sasoi ortan izaten diran lillura guziak berekin zituana: zeru urdiña, eguzki ederra, mendi eta zelaiak berde, txoriak eta kirkirrak kantari, iparraize gozo baten igurtzia...

Erri artako etxe eta baserri dotoreak ikusiz, eliz-atariraiño iritxi nintzan, eta an amona batekin topo egin eta izketan asi. Zer gai erabili genduan ez det gogoan, gure jarduna bat-batean moztuta gelditu baitzan.

Beste amona bat, izan ere, andik barrena pasatzea egokitu zan, eta nerekin zanak onela galdetu zion:

– Pasiatzen?

– Bai. Baiña gaur kanposantutik nator. Mariari loreak jartzen izan naiz.

Zein izen esan zuan ez naiz gogoratzen. Baiña kontatera zuzen eramateko zerbait bear eta ori aukeratu det. Leenengo amonak onela jarraitu zuan:

– Beste urtebete bat pasa da, beraz.

– Bai. Gure bizitza aguro dijoa aurrera.

Nik itz oiek argi eta garbi jaso nituan noski; baiña beraien azpian zer zegoan iñola ere ezin somatuz gelditu nintzan.

Bigarren amonak bere bidean jarraitu zuanean, nerekin zanak onela esan zidan:

- Zertaz jardun geran etzera jabetu noski.
- Alaxe da. Baraurik gelditu naiz.
- Esango dizut, bada.

Nik nere belarriak erne jarri nituan, eta berak urrengo gertaera au kontatu zidan:

- Maria ori erri ontako alaba zan. Neska ederra eta prestua benetan. Bi mutil asi ziran aren atzetik: bata euskalduna, bestea erdalduna. Neskak euskalduna aukeratu zuan, eta berarekin ezkondu. Baiña senar zarrastrajo bat gertatu zitzaion. Bere andre gajoari oso bizimodu txarra eman ziona. Ala, naigabea naigabearen gaiñean, gure erritar doakabe ura gaixotu eta gazterik il zan. Illetak egin eta emen, beraren jaioterriko kanposantuan, lur eman zioten. Urte-mordoa pasa da geroztik. Urteburua etortzen danean, aren senar izandakoaren berririk ez degu izaten. Ez da emen azaltzen, ez du ezer ere bialtzen, ez degu aren txintik sentitzen. Izango ez balitz bezela, alegia. Baztertutako mutillak, berriz, urtero-urtero, eguna iritxi aurretik, bi milla pezta bialtzen ditu. Milla apaizarentzat, berak maitatu eta eskuratu ezin izan zuan lorearen alde meza bat eman dezan; eta beste milla, illobiaren gaiñean loreak jartzeko. Lore oiek kanposantura eraman eta bueltan zetorren emendik pasa dan emakumea.

Orixen izan zan amona arek kontatu zidan gertakizuna, nere oroimenean bizi-bizi itsasi zana, eta erri artatik pasatzen naizen bakoitzean bururatzen zaidana.

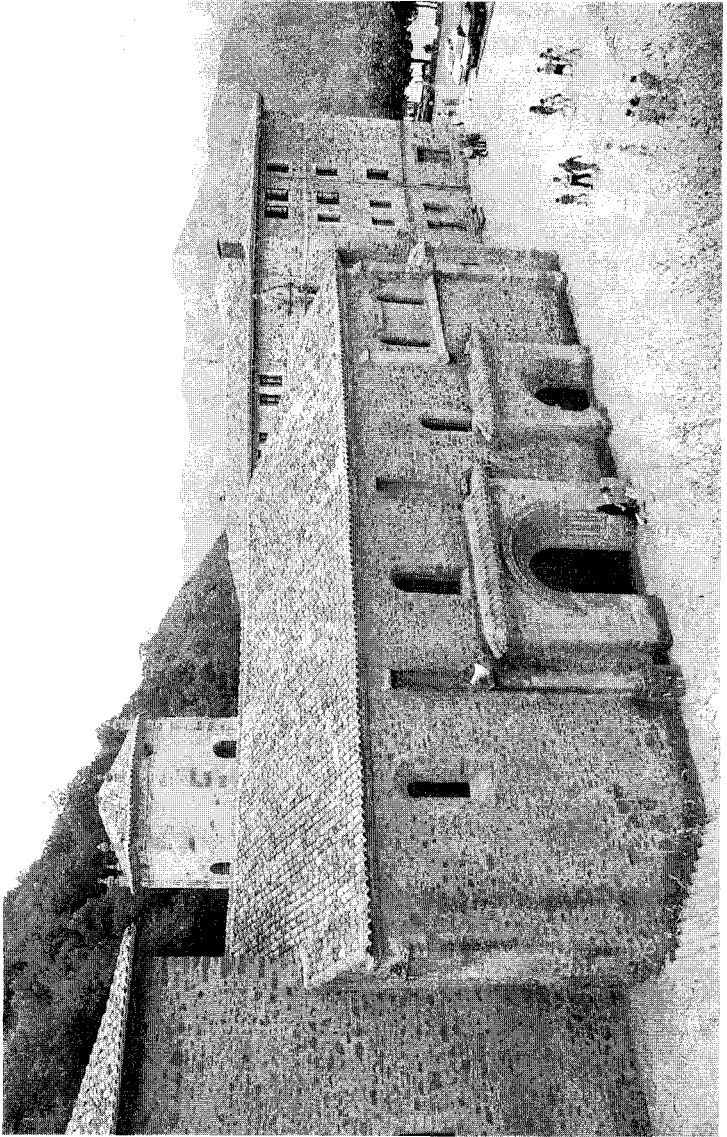
Pertsonak aukera egiteko duan aalmena doai aundia izango da, dudarik gabe. Baiña baita ere,

denbora berean, arrisku aundikoa. Asmatuko duan ala ez ezin aurretik jakin. Zuzenbidetik joan nai eta agian okerbidea artu. Zorionari eutsi bearrez, zori-txarraren atzaparretan erori.

Gertaera arek leengo kanta zaar bat gogora arazi zidan, baztertutako mutillaren mingaiñean jarri litzakeana:

Gure mundua txoroa dala
jende guziak badaki;
nik maitetxo bat iduki eta
ura bestek eramaki,
utsa litzake biziko balitz
nerekin baiño obeki.

El Diario Vasco, 1998-I-25

Liebana-ko Santo Toribio, Kantabria.

Liebana-ko Santo Toribio

EUSKAL Erritik urrun, baiña ala ere Kantauritar Mendi-lerroaren barruan, bi milla metrotik gorako gaillurrez inguratua, bada lurralde bat, ikusgarria benetan, Liebana deritzana.

Araño joateko, Kantabria eta Asturiasko mugara iritxi bear da, Unquera errira. Emen itxasoratzen da Deba ibaia, izen ortakorik lurralde artan ere badago eta. Panes erria igaro eta La Hermida menditarte ikusgarrian sartu. Au bukatzean asten da Liebana ori. Potes beraren iriburua; eta andik iru bat kilometrora dago, mendian gora, Santo Toribio izeneko santutegia.

Covadongako garaipen ospetsuaren ondoren, VIII mendean, Asturiasko erregeak alderdi au jendez ornitzen aalegindu ziran, moroen mendetik igesi zetozen kristauei bizilekua bertan eskeñiz. Baita komentuak an-emen altxatuz ere. Oietako bat degu Santo Toribio au, leenengo izena San Martin bazuan ere.

Oi danez, agirietako berri zeatzak baiño leenagokoak ditugu emen ere leiendak.

Toribio izeneko bat Astorgako obispoa omen zan V mendean. San Leon Aita Santuaren lagun miña izanik, Erromatik onera Jesus iltzatua izan zan gurutzearen pusketa bat ekarri zuan, munduan dan audiena esaten dutenez, beste zenbait erlikirekin batera.

Beste batzuen iritiz, VI mendean, Palencia-ko apaiz bat, au ere Toribio izenekoa, onera etorri zan

bost lagunekin, bertan otoitz-bizitza egitera, ortarako koba-zulo bat aukeratuz emendik gertu, Viorna mendian.

Bi Toribio oietako bat, eliza altxa nairik, idi batekin arri-karraio omen zebillen bein batez. Baiña artz batek, basotik atera eta idia il egin zuan. Toribiok erritan eman zion, gaiztakeri ori nola egin zuan arpegiratuz. Artza lotsatu eta andik aurrera idiaren lana berak egin zuan txintxo asko, santuaren aginduetara makurturik.

Beste batzuek diotenez, Toribioren idia eta basotik ateratako artza burrukan asi ziran. Baiña santuak aien artean pakeak egin eta alkarren lagun egin zituan. Arrezkerotik, arri-karraioa biak egiten zuten, artzak eta idiak alegia, uztarri berean lotuta.

XIII mendean, leengo zaarraren gaiñean eliz berria altxatu zan, gaur dagoana alegia, erromanikoa eta gotikoa, estilo biak batera dituana.

Zer ikusi geiago ere badu toki onek: klaustroa, Santo Toribioren irudia, gurutze santuaren puska gordetzen dan kapilla eta abar.

VIII mendean, *Beato* izeneko bat izan zan emengo frailerik ospetsuena. Ereje batzuk baziran garai artan, Jainko Aitak Jesukristo Semetzat artua eta izendatua zala ziotenak. *Adopcionistas* esaten zaie oiei. Baiña Beato ori aurka atera zitzaien, Jesukristo Jainko Aitaren benetako Semea zala esanez, gaur egunean ere Elizak erakusten duan bezela.

Beato orrek azterketa mardul eta sakon bat burutu zuan, *Apokalipsis* liburuaren esan-naiak adieraziz. Orduan inprentarik etzanez, liburuak eskuz kopiatzen zituzten komentuetan fraileak. Baita kolore askotako marrazkiz apaindu ere. Orrelako asko dituzte *Beato* onen idazlanak, eta benetan arrigariak dira.

Liebanako lurralde au erri txikiz josita dago. Berrogeitik gora guztira, toki ikusgarrietan eraikiak: beeko zokoetan batzuk, eta mendi-egaletan besteak.

Bazuten oitura aitagarri bat. Astean bein, erri bakoitzetik bina gizon etorri bearrak ziran santutegi ontara otoitz egitera; baiña oiñez eta baraurik, batzuk gau erdian etxetik aterata eta beste batzuk ankutsik.

Ni azkena izan nintzanean, udara eta opor-garaia baitzan, jende asko zebillen Santo Toribio ortan. Euskera ere entzuten zan.

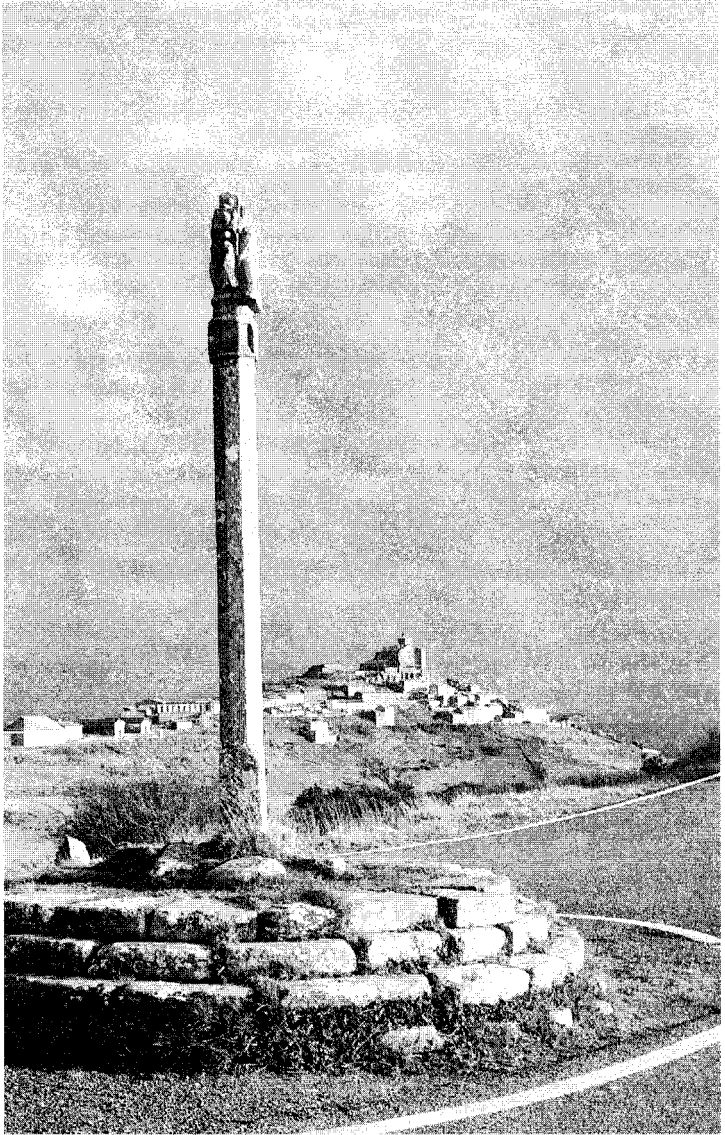
Elizatik atera eta San Migel ermitaraiño joan nintzan. Onek, mendi-bizkar batean dagoanez, ikuspegi ederra du.

Aurrean, aundi, tente eta latz, arkaitz gorrian egindako torreak balira bezela, *Picos de Europa* izenekoak. Beean, Deba ibaia, Fuentedé-tik datorrena. Eskubira, Potes erria. An-emen errikkak, beren teillatu gorriekin belardi eta basoen berdetasunaren erdian nabarmen.

Liebana ontan sartzen etzan garai batean erreza izango. Ainbesteko mendi-puskak inguratzen dute. Zalantzarik ez dago lurralde au beren bizilekutzat zergatik aukeratu zuten fraile zaar aiek eta gaiñontzeko kristauak: bestetan ez bezelako babesaren emen zutelako.

Frantziskotarrak dira komentu ontan gaur bizi diranak. Orregatik, baditeke an izandako fraile euskaldunen batek lerro auek irakurri eta okerren batzuk arkitzea. Barkazioa eskatzen diot, egun bateko bisitalariak txeetasun guziak xuxen ematea zailla da eta.

El Diario Vasco, 1998-II-7

Cruz del Saludo, Uxue, Naparroa.

Oiartzungo Euskal Festak (1897)

UR-BIDEREN bat egiten ari ziran Napparroan 1897 urteko udaran. Ogei ta amazapi urteko eta gorputz aundiko argin bat ere antxe zan lanean, bertsolaria bera. Irakurleak igerri dio nor zan: Jose Manuel Lujanbio, Txirrita alegia.

Alako batean, Oiartzuna bertsoara joateko deia iritxi zitzaion: bertan Lore-Jokoak ospatzekoak zira-la eta bertsolariak bear zituztela.

Txirritak, erritik urruti baitzeuden eta nun gaturik ez izanik, bosteun bat pezeta aurreratuta zeuzkan, eta nagusiari emanak gordetzeko. Ala, onengana joan, diru dana eskatu eta Oiartzuna abiatu zan.

Leenengo egunean, uztaillaren 3-an, gotzai jaunari ongi etorria eta salbea.

Biamamonean, 4-an, meza nagusia leenengo; ondoren, bazkaria, aureskua eta Donostiako Orfeoia euskal kantuak.

5-ean, literatur-leiaketako sariak. Bertsoetarako gaia auxe zan: pakearen mesedeak. Pedro Maria Otañok irabazi zuan leenengo saria, *Anaitasuna* olerkiarekin; eta bigarrena Txomin Agirrek, *Ai, balekite* zeritzanarekin.

Otañoren lanak ez du ez zortzikorik, ez amarrekorik, ez orrelakorik. Puntu edo rima berarekin le-rrro-sail luzeak osatzen ditu. Edozein moduz, lan bi-kaiña da, eman zioten saria ondo merezitakoa. Ona asiera:

Ikusirikan arrai zatarrak,
arrapatutzean aula,
erruki gabe bizi-bizirik
sabeleratzen duala,
gisa berean pizti gogorak
menderaturik argala,
onen karraxiz kupitu gabe
puskatzera daramala,
gizonak oei begiraturik
esaten du bereala,
ikaraturik nola indarrak
daukan agintea ala,
“arrazoiaren argirik eta
zentzu gabeak dirala”;
ta sinisturik bera askozaz
biotz obekua dala,
jakiñik Jaunak zentzua eta
kupira eman dizkala,
pentsatutzen du alako lanik
egiño ez lukeala...
Aitortutzen det lotsa aundi bat
barrenen sartzen zaidala,
iduriturik iñoiz gizona
piztiak beziñ zitala.

Olerki au pakearen aldeko oiur garratz bat da, eun urteren buruan indarririk eta gaurkotasunik galdu ez duana.

Urrengo ospakizuna, San Juan kalean bertsolariak: Pello Errota eta Juan Krutz Elizegi anaiak; Esteban Elola; Txirrita eta Juan Jose Lujanbio, *Saiburu*, leengusuak; Juan Jose Sarasola, *Lexo*; *Artzai-Txikia* eta Jose Joakin Urbieta, *Kaskazuri*, au oiartzuarra.

Kantuan asi eta Txirrita jendearen gustoa egi ten ari omen zan. Entzule danak algaraz aren ateraldiekin. Baiña Pellok, euskal festak baitziran, eus-

kera goraltzeari ekin zion, saria eskuratzearren. Pedro Mari Otaño epai-maikoak zan eta onela esan zion Txirritari:

– Jendearen gustoa egiten ari aiz. Baiña arbola aitatzen ez badek, premia Pelloengana zia.

Orduan Txirritak zizurkildarrak adierazi zion bidetik artu zuan, besteen artean bertso famatu au kantatuz:

Gernikako arbola
igartu da orra,
ez daukate jarririk
olako enborra;
ari zañak ebaki
zizkion satorra,
berrogei kana luze
bazuen muturra,
ura etzan izango
euskaldun jatorra.

Epailleak Pello eta Txirrita berdin juzkatu zituzten; biak leendabizi; eta urrena, Saiburu.

Festak bukatutakoan, Txirritak Naparro aldera jo zuan berriz ere, bere lantegira. Iritxitakoan, nagusiak:

– Etorri al aiz, Joxe Manuel? Sobratuak nun dituk?

Eta Txirritak:

– A, motell, motell! Emen aurreratuak gastatu, an irabaziak gastatu eta ala ere zorretan etorri nauk...

Pedro Maria Otaño, berriz, txintxo asko itzuliko zan Donostiara. Pozik bai, saria irabazi eta egun ederrak igarota. Baiña ez lasai. Kezkaren eztena aren barrua zulatzen asia zan. Emen bizimodua ezin atera eta Arjentinarako asmoa indartzen ari zi-

tzaion. Andik urte erdira joango zan, emazte eta iru semeekin, 1898-ko ilbeltzaren 26-an, berrogei ta bat urte betetzen zituan egunean alegia, Pasaiko kaian itxasontziratuta.

El Diario Vasco, 1998-III-7

Uxueko Ama Birjiña

SAN Martin de Unx erritik gora artu det gaurkoan, Urte Berri egun ontan. Mendi legorrak dira onako auk. Txokoetan, berdetzen asiak, gari-sorolak. Bai maastiak ere. Maldetan, arte-sastrakak. Tarteka, almendro-saillak. Zenbat eta gorago, aibat eta zabalagoak bistak.

Mendi-lepo batean, arrizko gurutze eder bat. *La Cruz del Saludo* esaten diote. Emendik ikusten da leenengo aldiz Uxueko santutegia.

Ala, aurrean, kilometro ta erdira, tontor baten gainean, Uxueko erria eta eliza ditut, arratsaldeko eguzkiak argi egiten diela. Kotxetik jetxi eta ara bitartean, emengo leiendari berritu bat emateko aibat denbora badet.

Orain eunka urte asko dirala, mutil bat ardi zai zebillen mendi ontan. Alako batez uso bat ikusi zuan, arkaitz-tarte batean bein eta berriro sartzen zana. Arri bat tira zion. Usoa izutu, egan egin eta ostera arkaitz-tarte artara etorri zan. Mutillak beste arri bat tira. Bai usoak ere egan saio bat egin eta betiko tokira jetxi.

Arritu egin zan artzaia. Zer ote zuan an egazti arek? Arkaitzetan gora abiatu zan bera, koba-zulo batean sartu, eta an zer arkituko eta Ama Birjiñaren irudi eder bat, aren oiñetan usoa geldi-geldirik zegoala.

Korrika abiatu zan mutilla, La Blanca izeneko errikoa zan bera eta ara, erritarrei berri on ura ematera.

Artzaiari entzundakoan, talde aundia etorri zan, eta Ama Birjiña an ikusi zuten, artean ere usoa aren oiñetan zala, jendearengatik batere izutu gabe.

Batzuek onela esan zuten:

– Zeruko Ama eta Erregiña ez dago ondo toki zakar ontan. Errira eraman dezagun, gure zaindaria izan dedin.

Baiña beste batzuek:

– Ez; begirune geiago zor zaio. Ez dezagun bera gu bizi geran errira eraman, baizik-eta etorri gaitetzen gu berak aukeratu duan lekura.

Iritzi au nagusitu zan. Beren erria ustur eta onera etorri ziran. Arkaitz baldar aiek bota, tontorra zelaitu eta eliza antxe altxatu zuten, beren etxeak inguruan zirala.

Baiña santutegi eta erri oni zer izen jarri? Ez al zan uso bat izan artzaiaren jakin-miña piztu zuana? *Uxue*, beraz, garai aietan alderdi auetan euskeraz egiten zanez, gaur izkuntzaren aldaketarekin *Ujué* esaten bazaio ere.

Agerpenaren berria bereala zabaldu zan Napparroan, eta erromesak andik eta emendik etortzen asi ziran.

Gaur ere, mendi onen jiran dauden erriak urtero igotzen dira onera udaberrian. Erromeri ikusgarria Tafallako erriak apirillaren azken igandez egiten duana, gizonetzkoak beltzez jantzirik eta gurutze astun bana bizkarrean dutela.

Napparroako errege zaarrak ere oso maitea izan zuten Ama Birjin au. Karlos II-ak, adibidez, ara zer testamentu egin zuan: bere gorputza Iruñeko katedralean utzi zezatela; erraiak, Orreagan; eta biotza, Uxuen. Emen dago gaur egunean ere, aldare nagusiaren paretan, kristalezko kutxa batean, idazki onekin: “*Aquí yace el corazón de Carlos II, Rey de Navarra. Año 1386*”.

Emengo miraririk ezagutuena Gonzalo Bustos zaldunarena da. Bera zan Larako zazpi infante doakabeen aita. Itxutu egin zan, eta medikuen aalegiñak alperrik.

Ala, santutegi onen otsak entzun eta Gaztelatik onera etorri zan. *Cruz del Saludo* ortara iritxitakotan, Uxue bistan zala adierazi zioten lagunak. Orduan Gonzalo jauna zaldi gaiñetik jetxi, belauniko jarri eta belaunekin ibiliz bete zuan falta zan bidea. Odola zeriola iritxi zan. Begien argia eskatu zion Ama Birjiñari, eta orra beraren irudia bat-batean aurrez aurre ikusi.

Elizaraiño iritxi naiz. Sarrera dotorea du, arrian egindako irudiez ongi ornituta; eta oietako batzuek maats-mordoak, maatsondo-ostoak eta maasti-lanetan ari diran nekazariak agertzen dizkigute.

Barruan, aldare nagusian Ama Birjiñaren irudia, ederra benetan. Otoitz-leku egokiak Erdi Aroko arrizko eliza auek. Zenbat errezo egin ote dira emen mendez mende eta gizaldiz gizaldi?

Kanporakoan, bistak ikusiz begiei gozatu bat eman. Iparraldean, Elomendi, Izaga eta Arangoiti mendiak. Pirineoko tontor zuriak ederki ikusten dira emendik, eguraldi garbia dagoanean; baiña alde ori illun dago gaur. Egoaldea, berriz, oso argi. An ikusten da Erriberako zabaldegi oparoa, atzean Ebroz arunzko mendiak dirala.

Uxuetarrak ez dute aaztu beren aurrekoak La Blanca errian biziak zirala. Ala, urtero ara joaten dira erromerian, guraso zaar aien alde otoitz egitera eta eguna alkarrekin pasatzera.

Ni ere aruntz nijoa, Murillo el Fruto errira dijoan kamioan aurrera. Sei bat kilometrora, orra ermita xaar bat. Auxe omen da antziñako erri ura izan zan tokia. Arri-pillak an eta emen, etxeak ziran leketan.

Bitartean, eguzkia izkutatu egin da; eta odol-
-kolorea artu du zeruak. Onen aurrean, Moncayo
mendia ageri da, aundi eta beltz, erraldoi baten gi-
san bere burua gora altxatuz.

El Diario Vasco, 1998-III-22

Jose Maria Zubia, “Mari”

EKAITZ zakarra 1861-VII-13-koa. Donostiako kaieko komandantea itxasoari begira zegoan, beren *San Jose* izeneko txalupa galdu eta olatuen mende ziran arrantzale batzuei laguntza nola eman etzekiala.

Baiña patroï bat inguratu zitzaion, bederatzi mutillekin: aiek salbatzera berak joango zirala. Bai komandanteak baiezkoa pozik eman ere.

Erten ziran, bada, olatuen eta aizearen aurka arraunean egiñez. Urbiltzeko iru ordu laurden bear izan zituzten. Ito-zorian zeudenak asieran lau izanik, bat urak irentsi eta iru bakarrik geldituak ziran, ool-puska banari elduta.

Aiek salbatzera zetozen amar lagunak araiño sartu ziran. Ordu erdi bat bear izan zuten iru gizarajo aiek txalupa barrura jasotzeko. Ekin zioten kai aldera. Baiña, iritxi baiño leen, iru aietako batek azken arnasa eman zuan.

Nor ote ziran amar mariñel aiek? Mutillen izenak ez dakizkigu. Patroiarena bai: Jose Maria Zubia, *Mari* esaten ziotena, Zumaian 1809-III-15-ean jaioa, itxasoan bederatzi urterekin asia, Ameriketako joan-etorria maiz egiña eta txalupa-patroï bezela lan egiñez Donostian bizi zana.

Andik egun batzuetara, Donostiako *Teatro Zaa-rra* jendez gaiñezka zegoan. Jaialdi bat ospatzen baitzan itxasoan ildako arrantzaleen familien alde, *Adriana Lecowreur* izeneko antzerkia antzeztuz.

Andik urte gutxira Bilintx izango zan bertako konserjea. Eta, bearbada, egun artan antxe izango zan jende artean.

Asi aurretik, jendeak bat-batean txaloka ekin zion, agintarien lekura burua jiratuta. An ageri baitzan gizon aundi-indartsu bat, elastiko gorri batez jantzita. Ura Mari izan eta jendeak ezagutu. Bera, berriz, lotsaren lotsaz, bere burua nun ezkutatu etzekiala.

Antzerkia bukatutakoan, parte artutako guziak jende aurrera azaldu ziran, jendearen txaloak jasotzearren. Erdian Teodora Lamadrid zuten, jaialdia-
ren leen antzezlaria. Baiña une artan antxe agertu zan elastiko gorritz jantzitako gizon ura, koroï bat eskuetan zuala, eta Teodorari eskeiñi zion, onela esanez:

– Au zuretzat eman didate.

Teodoraren erantzuna, negarrari emanez:

– Neretzat? Ez, ez, ez! Zuretzat!

Eta koroïa arrantzalearen buruan jarri zuan.

Mariren bi lagun itxasoan galduak ziran, alar-
gunak eta umezurtzak utzita. Bai arek onela esan ere:

– Ni bizi naizen artean, miseriarik ez da zuen etxean sartuko.

Ala, itxasotik etorri eta arrantza banatzerakoan, itotako lagun aien parte antxe bereizten zuan Mar-
rik, bizirik baleude bezelaxe, aien familie bialtzeko.

Baiña 1866 urteko ilbeltzaren 9-a etorri zan, eta itxasoa berriz ere bere onetatik aterata zegoan. Aizea, euri-jasak, tximistak... Alako batez, oiubat entzun zan:

– Txalupa bat galdu dala!

Jendea korrika kai aldera, eta alaxe izan. Lau arrantzale Santa Klara ondoan ikusten ziran, txalu-

pa ondoratu eta berak olatuen jostailu, egur bati elduta.

Baiña treñneru bat badijoa aiek salbatzera. Arraunlariak gogor arraunean, besoak eten bearrean. Beren patroia nor izango eta Mari!

Alakoren batean, mendia aiñako olatu bat dator, ordea, aurrera dijoan eran erpiña zorrotzuz, eta azkenean goitik beera amiltzen da Mari eta bere lagunak gainean, aien treñnerua txotx bat balitz bezela aidean boteaz.

Ori ikusiz, kaiera bildutako donostiarren ezta-rrietatik karrasi samin bat erden zan. Andik laster, puntu beltz batzuk ikusi ziran olatuen aparren erdian, euliak esnetan ziruditenak. Treñneruko gizonak ziran, urak errukirik gabe gora eta beera zera-bilzkianak.

Aberaskume batek oiua orduan:

- Ontzurre bat gizon oiek salbatzera dijoanarentzat!

Arek borondate onez esango zuan ori noski, baiña arrantzale batek gaizki artu:

- Iñoiz ere ez goaz gu ortara diruagatik!

Ala, beste treñneru bat, *Holandés* izenekoa, atera da. Puntu beltz aiengana urbildu, jaso eta badator kai aldera. Jendea pozez zorutzen, txaloka eta deadarka.

Alderatu danean, ordea, zenbat lagun datozen kontatzen asi eta bat falta dala. Nor izango eta Mari! Itxaso asarreak txalupa iraulitakoan, urak irentsi egin zuan, eta beraren lagunak etzuten geiango ikusi.

Gertaera oiek kontatuz bi idazlan agertu ziran *Euskal-Erria* aldizkarian. Bata, 1883-an, Joakin Jamar-ena; bestea, 1896-an, Antonio Peña y Goñi-rena, onek bere begiz ikusitakoak azalduz.

Euskal-Erria orrek bi bertso-sail ere baditu Ma-

riren omenez jarriak eta 1882-an agertuak. Bata Biktoriano Iraolarena; eta bestea, Ramon Artolarena.

Esker onez, Mariri oroitarri bat altxa zion kaian Udalak. Artan bertso au irakurtzen da, firma bezela A. A. izkiak, *Antonio Arzak* alegia, dituana:

Urikalduak salbatu naiaz
eman zenduben biziya,
ta gaur daukazu goitaltxatuaz
obiz itsaso aundiya.
Lo egin zazu baga soñuaz,
o gizon maitagarriya,
onraturikan zure gloriyaz
Donosti ta Kantauriya.

El Diario Vasco, 1998-III-28

Asturiasko erromeriak eta bat-bateko bertsogintza

GASPAR Melchor de Jovellanos Gijón-en jaio zan 1744-an; eta 1811-n il. Politiko argia eta liburu-zerrenda luzea osatu zuan idazlea izan zan. Aren eskutitz batzuk *Clásicos castellanos* saillean arkitu ditut (129, Madrid, 1969). Oietako zortzigarrenak gai polita du: *Romerías de Asturias*. Ango santutegietara egiten ziran pelegrinazioak, alegia.

Inguruan leku egoki bat aukeratuz, jateko gauzak eta beste zernai jenero saltzeko dendak jartzen ziran. Baita sagardo eta ardo-kupelak ere.

Erromeri geienak uda-partean izanik, erromes batzuk bezperatik etortzen ziran. Su aundi bat egin eta gau guzia dantza eta builla pasatzen zuten, gaita eta atabalari eragiñez eta kantu eta oiuz zeriotela.

Goizean, eguzkiak zeleta egin ordurako, bideak jendez beteta ikusten ziran. Festazale geienak erri txikietakoak izan, ordea, batez ere gazteak, neska eta mutillak; sarritan joan-etorri oietan alkar ezagutu eta denborarekin ezkontzen ziranak.

Iritxitakoan, ermitara sartu eta errezo batzuk egin. Gero, meza eta prozesioa. Urrena, bear zana erosi, feri batean bezela an danetik saltzen baitzan.

Eguerdian, itzaletan taldeka eseri eta bakoitzak berak ekarri zuanetik jan: esnea, gazta, fruta, ogia, sagardoa... Bear zuanak kuluskaren bat egin eta orra danak dantzarako prest.

Neskak eta mutillak talde berezietan, ordea. Alkarri eskutik eldu, jiran jarri, eta kurpillaren mogi-

mentua egin, kantari ari ziran bitartean. Gizonezkoen taldean, eztarri oneko mutil batek erromantze zaar bat kantatzen zuan, lauko baten ondoren talde osoak kantarte bat errepikatuz.

Nork bere makilla utzi gabe dantzatu, ordea. Alako batez, mutillen bat erdira atera eta oi u egiten zuan bere erria goratuz. Bai auzo-errietakoak fuera-ka erantzun ere. Orduan makillak dantzan asi. Ura egur-otsa! Burruka oien berri Palacio Valdés-ek ederki ematen du bere *La aldea perdida* nobelan.

Euskal Errian ere berdintsu gertatzen zan, Iz-tuetak kontatzen digunez. Festa odolik gabe bukatzen bazan, gaitz erdi. Agintariak makillarekin ibiltzea galerazi nai izan zuten. Baiña ausartu ez, jendeak orduan labanak erabiliko zituan bildurrez.

Nesken dantzak paketsuagoak ziran. Aiek ere, batek koplak bat aizeetara bota ondoren, besteak onela asten zan kantartea errepikatzen zuten: *Hay un galán de esta villa...* Koplak oietako batzuk, antziñatik zetozenak ziran; besteak, erromerian gertatutako zerbaiti bat-batean moldatuak.

Bein, neska itxusi bat buruko sare nabarmen batekin azaldu zan. Laster zan koplak au egan:

*Quítate la rede negra
y ponte la colorada,
para que llucia la rede
lo que non llu la tu cara.*

Beste bein, emakume ezkondu bat jendearen aotan zebillen, zaldun batekin konpontzen ote zan. Urrengo erromerian koplak au entzun zan:

*El que tien la mujer guapa
cabo cas de los señores,
más trabajo tien con ella
que en cavar y fer borrones.*

Fer borrones landare, sustrai, belar eta lurra erretzea zan, gero autsa ongarri bezela erabiltzeko.

Beste batean, obispoa ermita batera joana zan festa-egunean. Bazkaltzeko, zenbait apaiz eta lagunekin bildu zan. Baiña neskak an bertan kantu, dantza eta zarata, eta jauntxo aiek ezin alkar uler-tu. Obispoak orduan agindu au eman zuan:

– *Buillosa oiek ixildu ditezela Jainkoarren!*

Apaizen batzuk joan eta mandamentua neskei pasa. Baita auek ixil-ixilik aldendu ere, baiña ez bi-de luzean, eta beren festarekin segi. Andik laster, koplak au iritxi zan obispoaren belarrietara:

*El señor obispo manda
que se acaben los cantares;
primero se han de acabar
obispos y capellanes.*

Illuntzean, taldeak etxeko bidea artzen zuten, kantu eta oiuz mendi eta basoak betetzen zituztela.

Emengoen antzekoak, beraz, ango erromeriak. Kantauri alde ontan klima eta lur-lana berdiñak diranez, festa-giroak ere ezin alde aundirik izan.

Bat-bateko bertsogintza ere indarrean zan, beraz, lurralde artan. Orduko gaztediak ezer gutxi be-ar zuan dantzan egiteko. Naikoak ziran pandereta baten otsa eta eztarri oneko emakume baten kantua. Onak leengo koplak zaarrak aidatzen zituan geienetan. Baiña aldizka, doai ori berekin zuanak beintzat, koplak berri bat asmatu eta bota egiten zuan, eskeiñi ditugun adibideak erakusten dutenez.

El Diario Vasco, 1998-IV-14

Alles, Peñamellera, Asturias.

Sandailiako koba-zuloa eta Araotz

OÑATITIK Arantzazura goazela, Araozko bidea eskubira artu, beeko zulora jetxi, erreka beste aldera pasa eta ango arkaitz tenteen azpian Sandailiako koba arkituko degu, ermita bat barruan duala. Baiña, ez omen da San Elias ango santua, Santa Julia baizik.

XV mendean ortxe gertatutako arazo baten berri guganaiño iritxi da. Baita orduko kanta bat ere. Argibide oietaz baliatuko gera gaurko lantxo au osatzeko.

Oñaztarrak eta ganboatarrak alkarrekin gerran zebiltzan garaia zan. Batean, Sancho Garzia Garibay aundikiaren morroiak Ernaniko mandazai batekin topo egin zuten San Adriango koba-zuloan –Juan Zaar beraren izena–, eta kortesia eskatu zioten; edatera konbidatzeko, alegia. Arek ez eman nai, ordea; eta orduan zer egin zioten? Zeraman diru guzia kendu.

Juan Zaar orrek salatu egin zituan agintarietara. Baita auek arma-gizonak bialdu ere lapur aiek nola edo ala baitzeko.

Baiña auek iges egin zuten Sandailiako zulo ortara. Goardiak, etziran ausartu barrura sartzen. Goseak atera araziko zitualakoan, sarrera zainduz gelditu ziran.

Koba orrek beste irteera bat ba omen zeukan atzetik, ordea, bi-iru bat kilometrora; eta izkutuko sarrera ortatik, *Zalagarda Malo* esaten zioten morroi

batek zernai gauza ekartzen zien, bai jateko eta bai edateko. Koba barrukoak bapo, beraz, tripa ondo berdinduta.

Are geiago: kanpoko goardien buru egiten zua-na Mendoza zeritzan; eta Gaztelatik arentzat zetorren ardoa, Madrigalgo ardo zuria, bidean arrapatu zuten koba-barrukoen lagunak, eta Sandailiako oiek edan:

Ardao zuri, ardao Madrigalgora,
ardao zuria Mendozagana doa;
alabaña Sandaili gogoa,
Zalagarda Sandailira doa.

Mama gozoagorik izan al diteke? Pentsa: debaldekoa eta etsaiari lapurtua.

Baiña kanpokoak zer egin zuten? Urdai-gizenak eta egurrak sarreran pillatu eta su eman, barrukoak ke nazkagarri arekin ezin burutuz atera zitezten.

Berdin egingo zuan andik urteetara Zumakaregik Naparroan, Erriberako erri batean. Liberalak eliz-torrean babestuak izanik, piper miñak eta abar errez atera arazi zituan andik. Baita Lizarragak ere Mondragoiko elizan ziran liberalekin. Erdi Arotik edo leenagotik zetorren azarikeria izango zan, beraz, ori.

Baiña dana alperrik Sandailian. Azkenean, goardiak alde egin bear izan zuten.

Zalagardak erabili zuan beste sarrera ura galdua omen da. Nun zan iñork ez daki gaur egunean. Baiña Zalagarda ori andik sartzan bazan, zergatik etzuten barrukoak bide beretik iges egin? Bearbada, etsaiarentzat burla ori baiño mingarriagorik etzala eta orregatik geldituko ziran bertan.

Koba-zulo ortan etxe xaar bat dago, leenengo. Urrena, ermitatxoa, idazki onekin: "*Sandaili ermita berriztatuaren inaugurapena. Araotz, 29-6-1980*".

Koba barruan toki eroso eta naiko zabala dago. Itoteen otsa entzuten da. Kanpoan, berriz, arkaitza, mendia, basoa eta Araozko errekaen urtegitxoa ikusten dira. Txorien kanta eta uraren murmurra belarrietara. Arantzazuko kamioaren zati bat arunzko mendiaren egalean, kotxeak gora eta beera dabiltzala.

Arabako erriren bat urtero etortzen omen zan ermita ontara. Batean, apaiz berria zanez, aren mendeko kristauak adierazi zioten zer oitura zuten, bera ere etor zedin. Baiña arek ezetz; bera etzegoala artara beartua eta etzijoala; parrokia gertuago zutela, errezatu nai bazuten. Ala, aldi artan erritarrak apaizik gabe egin zuten erromeria.

Negua alderatzean, ordea, erri artan auzo-lanean prestatzen zuten egurra famili guzientzat, eta bai apaizarentzat ere. Baiña urte artan batere gabe utzi zuten, eta erretore jaun ori asarre:

- Apaizarentzat egurra betiko oitura ez al da?

Erriaren erantzuna:

- Baita apaiza gurekin batera Sandailiara joatea ere.

Araotzeraiño jarraitu det. Mendi-zoko ikusgarria onako au. Ederrak benetan bai eliza eta bai baserriak ere. Jira guzian mendiak: Mugarriaundi, Aumategi, Artia, Saiturri, Andarto, Orkatzategi...

Emen jaio zan, 1518-an, Lope de Agirre fama-tua. Peru-ra joan, Amazonas ibaian sartu eta goitik beera Atlantikoraiño jetxi zan ontzi kaxkar batzuetan. Bidean danen nausia zan Pedro de Ursua napparra eta beste gizon asko il arazi zituan. *Aguirre el loco* eta *el traidor* esaten zioten. Felipe II erregeari eskutitz bat idatzi zion, bere burua aren mendetik

atereaz. Barquisimeto-n il zuten, 1561-ean.

Ura jaiotakoan, bukatu berriak ziran oñaztarren eta ganboarren burrukak. Aien gertaerak artean kontatuko ziran euskal sukaldeetan. Baita kantak kantatu ere. Aitonon batzuk ere ezagutuko zituan arek zalaparta aietan ibiliak. Giro ortan azia izanik, Agirre ori ere *banderizo* bat zan. Enbor beraren ezpala, alegia. Ameriketara joan eta bere izakera an azaldu zuana.

Batzuek, aren jaiotetxea elizatik beera dagoan Lopene baserria dala diote; besteak, elizatik gora dagoan Agerre. Gauza ziurrik iñork ez jakin, ordea.

El Diario Vasco, 1998-V-3

Urrestillako Eizagirre baserriko armarría

ORAIN urte-mordoa, Azpeitiko baserri bateko atarian aiton batekin topo egin eta kontu kontari asi zitzaigun: Urrestillako Eizagirre baserriko seme batek moro batekin bakarkako burruka jo eta irabazi egin zuala. Orregatik, moro baten burua ageri zala etxe artako armarrían.

Ala, urrengo batean bertara joan eta ate gainean an ikusi genduan arrizko buru ori, bere *turbante* eta guzi.

Orain, berriz, Juan Karlos Guerraren *Diccionario heráldico de la nobleza guipuzcoana, Apéndices* izeneko lana arkitu det *Euskal-Erria* aldizkarian, 1888-ko alean. An, Soraluze istorilariari kopiatuz, Eizagirre abizenaren berri ematen da, burruka ura zer izan zan azalduz.

Euskalerríaren alde aldizkarian ere bada gai on-taz zerbait: Eufrasio Munarriz: *La hazaña de Eizagirre*. Onek, XVII-an Naparroako *Rey de Armas* zan Pedro Azkarragari kopiatzen dio. Bi iturri oietako urekin osatuko det gaurko atal au.

Gipuzkoa Naparroako erreinuaren puska bat zala, 1076-an, Santxo IV Garzes erregea il egin zuten bere senideak, Peñalén izeneko tokian amildegi batean goitik beera botata. Naparrak Aragoiko Santxo Ramirez artu zuten orduan erregetzat.

Aragoiko erreinua txikia zan garai artan. Hueska artean moroen mende baitzegoan. Kristauak inbiriz ikusten zuten beren mendietatik iri ori, erribe-

ra aberats baten erdian. Baita Hueskako moroak mendi oietara begiak zuzendu ere, kezka ordea, ango jende basatia noiz etorriko zitzaien.

Bai alaxe gertatu ere. Santxo Ramirez erregeari iri ori bereganatzeko asmoa piztu baitzitzaion. Ortarako, bere indar guziak bildu egin zituan. Antxe ziran, aragoitarrak ez-ezik, naparrak eta gipuzkoarrak ere. Bizkaitarrak eta arabarrak ere bai, seguru aski.

Leenengo, Montearagón izeneko gaztelua altxa zuten. Onen orma zaarrak an ageri dira gaur ere, kasko baten gainean. Urrena, Hueskako jira guzia itxi. Ala ere, emengo moroak amor eman nai ez.

Batean, Santxo Ramirez erregea iriko arresira geiegitxo urbildu zan, eta ango moro batek gezi bat tira eta saietsetik sartu zion. Ortatik il zan, bere seme Pedrori kostala ala kostala Hueska bereganatzeko aginduz.

Emengo erregeak, ordea, Zaragozakoari laguntza eskatu zion. Baita onek gudarozte aundi bat ari laguntzera bialdu ere. Aurreko gizonak Zuera errira iritxitakoan, atzekoak artean Zaragozan zeuden. Ogei kilometro daude batetik bestera.

Kristauak bidera irten zitzaizkien. Eguna, 1096-ko azaroaren 25-a zan. Alkorazko zelaian jo zuten alkar bi etsaiak, Hueskatik gertu, egoaldera. Burruka latza zijoan. Arratsaldeko laurak eta oraindik irabaztuna nor izango zan ezin igerri.

Baiña ordu ortan kristauak moroen gudaroztearen erdialdea apurtu zuten; eta orduan bi egalei eraso eta aurrean eraman.

Batzuek diotenez, San Jorje azaldu omen zan, zaldi bizkor batean, kristauen alde. Moroei, berriz, etzitzaien ganbelu batean iñungo laguntzaillerik etorri. Ala, zer egingo zuten? Izua mende erori eta igesari eman; eta kristauak atzetik segi, izugarriko arakintza egiñez. Gauda etorri zanean gelditu.

Goiza zabaldu eta aurrean etsairik ez. Segika asi eta Almudebar erriraiño iritxi. Moroak, ordea, gauez bide asko egiñak izan eta ezin arrapatu. Hueska, andik zortzi egunera errenditu zan.

Gataska orren aurretik burrukatu zan Eizagirreko semea. Alfontso zuan izena, eta Gipuzkoako gerra-gizonen buruzagia zan.

Soraluzek eta Guerrak diotenez, bi gudarozteak alkar txikitzen asi baiño leen, moroen zaldun batek desafioa egin zien kristauei, banakako burruka jokatzerara. Baita Eizagirrekoa artaratu ere, erregeari baimena eskatuta.

Lantza eskuan zutela nork bere zaldinari eragin, alkarren billa joan eta laster omen zan moroa lurrean. Eta Eizagirrekoak, jetxi eta ari lepoa moztu. Ortik armarrarian ikusten dana:

“Tal es lo que vienen a significar el brazo armado de espada y la cabeza del moro en la mano izquierda, sobre campo colorado, que figuran entre otras alegorías del Escudo de armas de la casa de Eizagirre, de Azpeitia...”.

Azkarragak eta Munarrizek diotenez, berriz, menditarte estu batean topo egin zuten alkarrekin moroak eta kristauak. Auek aurrera jarraitu nai, baiña aiek ez utzi nai.

Moroetako zaldun bat aurreratu zan, iru kristauekin txandaka burrukatuko zala oiukatuz. Eizagirrekoak aurrera pausoa eman, erregearen baimena lortu eta antxe abiatu zan moroaren aurka. Baita aren lanak bereala egin ere.

Eizagirren izan berria naiz, ta armarrria antxe ikusi det, eguzkiak argi egiten ziola. Lau zati ditu. Goien, ezkerrera, beso bat ezpata batekin; eskubira, moro baten burua. Beean, ezkerrera, zugaitz bat eta lau otso; eskubira, lau gaztelu edo torre.

Baserri au Urrestilla gaiñean dago, Izazpi mendi aldetik oneraiño luzatzen dan egal baten bukae-

ran. Alde batera Ibaieder ibaiaren zuloa ikusten da; bestera, Aratz-errekakoa. Aurrean, Azpeiti. Eta jira guzian mendiak: Izarraitz, Arauntza, Gazume, Urreki, Pagotxeta, Oleta, Oñatz, beren maldak baserri txuriz loratuta dituztela.

El Diario Vasco, 1998-V-9

San Formerio, Trebiñoko Zaindaria

MIRANDA baiño leenago, La Puebla de Arganzón errira irixterakoan, aurrean mendi zabal bat ikusten da, goien ermita bat duana. Uraxe degu Trebiñoko Zaindaria dan San Formerioren santutegia. Pangua erritik gora dijoa araiñoko kamioa.

Santu orren leienda Aita Flórez-en *España Sagrada*-ren (Madrid, 1781) XXXIII tomoan kontatzen da, zer esanak Juan Marietak XVII mendean idatzi zuan liburuska batetik artuz.

Santu au Kapadozian jaio omen zan, 348 urtean. Gurasoak *Siervo de Dios* izenarekin bataiatu zuten. Baiña berak ori baztertu eta *Firmus ero -Leiala izango naiz-* artu zuan. Ortik omen dator *Formerio*.

Amalau urterekin, Erromako enperadoreak kristauen aurka ekin zionean, jaiotetxea utzi eta artzai egin zan. Otoitz egiñez eta artaldearen esnetik janez bizi zan. Batean, zeruko abots bat entzun zuan:

- Jetxi menditik. Ebanjelioa arkituko dezu.
- Eta ebanjelioa nori erakutsi bear diot?
- Ori gero jakingo dezu. Leenago ermita bat altxa ezazu mendi ontan.

Formeriok ermita ori zutitu zuan. Ebanjelioa abots lodiz irakurtzen zuan andik; eta basa-piztiak basotik atera, alderatu, belaunikatu eta aren itzak arretaz entzuten zituzten. Gero, arrak joan egiten ziran, eta emeak bertan gelditu. Santuak jetzi egiten

zituan, eta esnearekin gazta egin pobreen artean banatzeko.

Baiña salatariren bat izan zan an ere: piztiak zoratu egiten zituala. Ala, erriko buru Alejandrok bi zaldun bialdu zituan santuaren billa. Onekin topo egin eta:

- Formerioren billa gatoz, azti bat dala eta.
- Etorri nerekin.

Ermitara eraman eta an gazta jatera gonbidatu zituan. Artan ari zirala, piztiak basotik ateratzen asi ziran. Ura taldea bildu zana! Aiek belauniko jarri eta santuak ebanjelioa irakurri zien. Urrena zaldun aiei:

- Zuek jetxi orain. Ni zuen atzetik bereala joango naiz.

Zaldun aiek joan eta Alejandrori onela esan zioten:

- Formerio Jainkoaren serbitzari bat da.
- Erosi al zaitue, aren alde itz egiteko?
- Ori ez. Baiña piztiak inguratzen zaizkio, aren itzak entzuteko.

Une ortan, Formerio azaldu zan; eta Alejandro orrek:

- Zer aztikeri darabilzkizu zuk, piztiak ortaraino zoratzeko?

- Aztikeriak Jaungoikoak gorroto ditu, aietan deabruari dei egiten zaiolako.

- Zuk gure jainkoak adoratu itzazu.

- Nik zeruko Jaun aalguztiduna adoratzen det.

- Zure adiñak pena ematen dit. Agindutakoa egin zazu. Bestela, oiñazetan il bearko dezu.

- Zuregatik izan zazu pena; ez neregatik. Nerekin nai dezuna egin dezakezu.

Alejandrok kartzelara bialdu zuan. An berrogei

bat kristaurekin topo egin zuan Formeriok. Onela esan zioten:

– Goseak il-zorian gaude.

Une ortan leiotik uso bat sartu zan, eta arek zekarren esne eta eztiz, asetzeraiño jan zuten danak. Gero, atea bat-batean zabaldu zan, eta santua ez beste danak iges egin zuten.

Orduan Alejandrok:

– Formerio ori bota zazute su-labera!

Bota zuten. Baiña santuak otoitz egin eta sua itzali egin zan. Alejandrok:

– Aztikeriak dira oiek. Ekar zazute onera.

Borreroak joan eta Formerio aingeru artean ikusi zuten. Baiña andik laster azken arnasa eman zuan. Eriotz ori irailaren 25-ean gertatu zan, 362 urtean, Kapadoziako Zesarea errian. Baiña batzuen ustez, santu ori etzan angoa izango, Espaiñiako martiriren bat baizik.

Noiz ez dakigula, santuaren erlikiak kutxa batean sartu, beor baten gaiñean jarri eta libre utzi zuten. Abere ura egarriz itotzen zetorren.

Ermita dagoan baiño beerago, arkaitz bati ostikoa eman zion, eta andik iturri ugaria sortu. Gaur ere ur dario, eta *la Fuente de la Patada* esaten zaio.

Beorra, naikoa edan, gaillurrera igo eta an gelditu zan. Orduan, kutxa iriki eta santuaren ezurrak azaldu ziran. Bai ere aren martirioa idatzita zeukaten berunezko plantxa batzuk ere.

San Formeriora igazko udaran igo nintzan. Arri labratuz egindako ermita ederra da. Ikuspegi bikaiña angoa. Alako urte-sasoia zanez, iru kolore nagusitzen ziran: zeruko urdiña, soroen urre-kolorea eta mendi eta basoen berdea.

Alde batera, Badaia, Gorbeia, Izkiz, Kantabria, Toloño eta Gasteizko mendiak nituan. Bai Zadorra

ibaiaren menditartearen ere. Beste aldera, Pankorbo, Obarenes mendiak, eta Miranda, ango zelaietan berrina Ebro ibaia zijoala. Urrutian, La Demanda ize-neko mendi-lerroa. San Lorentzo ango tontorrik altuena.

San Lorentzo ortan ere ermita zan garai batean. Kantabria mendi-katean, berriz, beste ermita bat: San Tirso. Eta emen, San Formerio. Iru santu oiek anaiak omen ziran; eta ermita oietatik alkar ikusten zutenak. Bide luzea dago batetik bestera; baiña zer dira gure aragizko begi motelak zerutarren begi txorrotzekin konparatuta?

El Diario Vasco, 1998-V-26

Ebro ibai

jaio berriaren lurretan

EDERRA da Ebro ibai jaio berriaren urtegia. Reinostatik oso gertu dago, mendi legunez inguratua. Okerrena, bera egiteko erri-mordoa estali zala.

Iparraize gozo batek olatu txikiz kixkurtzen zuan ur-azala. Larre-beien txintzarri-otsa nunaitik zetorren. Iuliobriga erromatar iria ere antxe, ikusgarria benetan.

Urrena, ibaia eta kamioa aritez jantzitako sakon batean sartzten dira. Maldan gora asi eta laster iritxi nintzan *Nuestra Señora de Montesclaros* izeneko santutegira. Bertako berri ikastearren, liburuska bat erosi nuan: *Reseña histórica*, alegia, Lucio Sáinz dominikarrak idatzia.

Jaun onek adierazten duanez, orain milla bat urte, mutil bat, bere bei-taldearekin emen inguru zebilela, idisko bat basoan izkutatu egiten zala oartu zan, denbora-puska bat nunerebait pasa eta ostera etortzeko.

Zer ote zuan jakin nairik, egun batez aren atzetik joan zan, eta koba-zulo baten aurrean belauniko arkitu zuan. Gaixorik egongo zalakoan, urbidu egin zitzaion; eta orduan Ama Birjiñaren irudi bat ikusi zuan kobaren barruan.

Errira lasterka joan zan, gertatuaren berri ematera. Erri orrek Carabeos du izena, eta iru auzo ditu: Barruelo, San Andrés eta Arroyal, bakoitza bere elizarekin.

Mutillari entzundakoan, apaizak eta erritarrak kobara etorri ziran. Aien poza, Ama Birjiña ikusi zutenean!

Zeruko Amari otoitz egin da gero, ondoen Barueloko elizan egongo zalakoan, irudia ara eraman zuten. An, elizkizun sutsu bat egin eta gero, nor bere etxera joan ziran.

Baiña biaramon-goizean, Ama Birjiña elizatik falta zala. An eta emen billa alperrik saiatu ondoren, kobara joan eta antxe arkitu zuten.

Beste elizaren batean naiko zualakoan, Arroyal-era eraman zuten, eta an ere berdin gertatu zitzairen. Urrena San Andres-era, eta gauza bera. Baiña orrela jabetu ziran Ama Birjiñak koba-zuloaren ondoan nai zuala, eta ermitatxo bat antxe altxatu zioten.

Eskuratutako liburuskak dionez, moroak Espainiaz jabetu eta kristauak iparraldera jo zutenean, igeslari aietakoren batek koba artan izkutatua izango zan irudi ori.

Kapellau batzuek kontu egin zieten lareun bat urtean irudiari eta ermitari. Ermitaiño bat ere bertan bizi omen zan. Baiña, zoritxarrez, onen etxetxoa iru bat aldiz erre zan, bertan gordetzen ziran papekin batera.

Inguruko erriak, berrogei ta bat guzira, urtean bein etortzen ziran Ama Birjin onen oiñetara erromeriz. Oraindik ere geienak eusten diote oitura orri.

Gaurko eliza XVII mendearen bukaera aldekoa da. Urrena, 1686-an, dominikoak etorri ziran, beren komentu bat bertan ezarriz.

1808-XI-13-an, Napoleonen irureun bat soldadu iritxi ziran onera. Fraileak, ordea, Ama Birjiñaren irudia, kalizak eta abar artu eta mendira iges egiñak ziran. Amabi bat egun antxe pasa zituzten. Frantzesak joandakoan itzuli ziran, eta eliza eta komentua ederki muskilduta arkitu zituzten. Zerbait balio zuanari atzaparra erantsia, alegia, bisitalari aiek.

Baiña bertakoak ere bai omen ziran, frantzesen aitzakiaz ederki baliatu ziranak. Erdal esaera zaa-

rrak diona, alegia: *A la sombra del gitano roba el aldeano.*

1835-ean, Mendizabal ministroak komentuen kendu zituanean, dominikoak emendik alde egin bear izan zuten; eta eliza zaintzaillerik gabe gelditu zan. Karlisten leenengo gerratea zebillen orduan, eta irudia Barrueloko elizara eramán zuten, badaezpada ere; eta 1842-an atzera ekarri.

Urrengo zalapartak, berriz, 1936-ko gerratean. Fraileak atzera etorriak ziran, eta aietako bost edo sei il zituzten.

1937-III-19-an, *Diablos Rojos* izenekoak onerako asmoa artu zuten. Bidean kamioietan zetozela, errietako gizonak beartu egiten zituzten, eskopeta artu eta berekin etortzera. Batzuek iges egin zieten; baiña beste batzuek ezin. Ala, zortzireun-bat gizon bildu omen zituzten.

Elizan sartu, Ama Birjiñaren irudia atera eta arri-pilla baten gainean jarri zuten. Fraileak, ordea, antziñako irudia izkutatua zuten, eta beraren orde besterri bat jarria. Aldaketa ortaz etzan iñor oartu; edo, oartu bazan, etzuan itzik atera.

Gizon danak lerroetan jarri arazi eta, buruzagiak agindutakoan, danak batera tiroa tira zioten Ama Birjiñari. Illuntzen asia zan eta, deskargaren kea garbitu arte itxogin gabe, izan ere alako lainoa sortuko zan-eta, irudiari etzioten begiratu ere egin, apurtuta egongo zalakoan. Ostera kamioietara igo eta alde egin zuten.

Gauean, ordea, beartutako gizon aietako batek ezin zuan lo artu. Barrengo arra kozkaka asia, alegia. Ala, oetik altxa, linterna bat artu eta santutegi ontara etorri zan.

Arri-pilla billatu eta linternaren argia zuzendu zion. Irudia antxe ikusi zuan, oso-osorik eta ikuturik txikienik ere gabe. Beartutako aiek, izan ere, ez det uste jotzera tirako zutenik. Eta besteetakoak ere ez danak, gure iritzirako beintzat.

Liburuska itzalpe batean irakurri ondoren, ar-
-onera ibili nintzan. Komentua eta ostatua arrizko-
ak eta benetan ederrak dira. Baiña nere begiak in-
guruko mendi zabal eta borobil aietara zijoazen.
Aien egaletan, baso itzaltsuak eta zenbait errixka
ikusten nituan. Beeko zulotik, berriz, Ebro ibaiaren
ur-marmarra niganaiño igotzen zan.

El Diario Vasco, 1998-VI-14

Zipriano Baraze,

Isabako semea

ZIPRIANO Baraze Naparroan jaio zan, Erronkarin, Isabako errian, 1641-ean. Jesuita sartu eta Peru-ra bialti zuten. Lima-n egin zan apaiz, 1673-an; eta *mojos* izeneko indioetara joan, beste bi lagunekin. Mixiolaririk iñoiz izan gabeko lurraldea zuten ura, gaurko Bolivia-ko sailletan dagoana.

Txalupaz amaika eguneko bidea egin zuten. Basamortu zabalak ziran aiek, baiña bai beroak eta sargoritsuak ere. Lastozko txabola bat altxatu zuten beren babeserako. Barazek, ango izkuntza ikasi ez- ezik, dotriña idatzi eta zenbait kantu moldatu ere egin zituan.

Jesuiten jokabidea basoetako indioak erri berrietan biltzea zan, *Reducciones del Paraguay* izenekoetan bezela. Baita ogibideren bat erakutsi ere: nekazari, errementari, arotz, eule, otargille...

Loreto erria eraiki zuten 1682-an, antxe sei-reun bat indio bildurik eta bataiaturik. Urrena, 1687-an, beste erri bat, Trinidad izeneko, *mayumana* indioekin.

Barazeren ibillaldi eta lan guzien berri ematerik ez dago. Zernai egiteko prest eta gogotsu beti ura. Baiña aren egintzetan badira bi oso jakingarriak eta ura nungo semea zan ederki agertzen digutenak.

Lurralde aietan ganadurik etzegoan. Baiña Barazeri jaioterriko oroipenak bururatu zitzaizkion. Erronkariko artaldeak urtero egiten zuten ibillaldia, alegia: eguraldi onarekin, maiatzean, Ebro ibai on-

dotik Pirineoko larre gozoetara igo; iraillean, berriz, otza eta elurra asi aurretik, andik jetxi eta Erriberaraiño segi. Orren antzeko zerbait zergatik ez egin an ere?

Santa Cruz de la Sierra izeneko errira joan zan. An ganaduzale aberatsik bazan. Aiei eskatuz, berreun buruko bei-taldea osatu zuan, Loretoraiño eramateko.

Abiatu ziran. Bosteun kilometro egin bear zizutzen, ibaiak gurutzatuz eta baso itxi aietan barrena bidea irikiz. Erne, ordea, inguruko indioak lapurretarik egin etzezaten. Basoko piztiak, berriz, bigarren etsaia.

Berrogei ta amalau eguneko ibillaldia izan zan. Larogei ta lau bei iritxi ziran. Talde orrek eman zion asiera lurralde artako ganaduari. Gaur bi milloi buru baiño geiago omen dira an.

Lan da lan jarraitu zuan Barazek, erri berriak eraikiz eta indioak bildu eta bataiatuz.

Ango zailtasun eta aldrebeskeri bat zera zan, ordea: Peru-ra joateko itzuli luzea egin bearra zegoala. Barazek aditzera bazuan beste bide zuzenago bat izana zala *inca* indioen garaian, Andes mendi latz aietan barrena. Baiña galduta zegoan. Iñork ere etzekian aren berri.

Barazeri jaioterriko oroipenak burura etorri zitzaizkion berriz ere. Pirineoko oiñean jaioa eta gartzetan tontor aietan oitua, ura etzuan mendiaren zartasunak bildurtzen. Ala, galdutako bidea zergatik ez billatu?

Indio-talde batekin abiatu zan. Egunak bota zizutzen mendi ikaragarri aietan, amiltzeko bildurrez eta ia beren biziaz etsita. Dana alperrik. Urrengo urtean beste ekiñaldi bat, eta berriz ere kale. Bai irugarrenean ere.

Laugarrenean asmatu orratik. Andesetako gailur batetik antxe ikusi zuten Peru-ko lurra. Baraze-

rekin zijoazen indioen poza! Aien oiua! Etzan gutxiagotarako. Leen berrogei eguneko bidea zana, andik aurrera amabostean egingo zan.

Aita Baraze *exploradore* bat zan, izan ere. Ara ta onera gelditu gabe zebillen. Orrela arkitu zituan *chacapuras* eta *baurés* izeneko indioak, Brasilgo mugan bizi ziranak. Aiengana segituan, lau indio *mojo* artuta.

Nunai ondo artua izaten zan beti. Bein, ordea, erri batean zala, atabal-otsa entzun zuan, bera izan gabeko erri batean jotzen zutena. Baita beste bate-tik erantzun ere. Baraze eta bere lagunak urduri jarri ziran.

Bertako indioak ere, bildurturik, leenbaileen alde egiteko esan zioten. Baiña beste erri batetik arako eskea etorri zitzaion. Joan zan, bada, oiñez eta txalupaz. Baiña gero, leengo errira atzera itzuli zanean, uts-utsik arkitu zuan. Orduan bai benetan kezkatu.

Irailaren 16-garrena iritxi zan, San Zipriano eguna, 1702-an. Eguzkiaren begiak, Ezkaurre tontorraren gaiñetik zeleta egindakoan, Isabako erria pozez gaiñezka eta festetan ikusi zuan: kanpaiak, musika, kantuak, meza nagusia... Bazkarian etziran bertako bildots gozoa eta Erriberako ardo bizia faltako.

Eguzkiak bere bidean jarraitu zuan. Atlantiko aundia pasa eta Ameriketan barrena aurrera zijoala, an ere isabatar bat ikusi zuan; baiña larri eta iges zebillena: gure Baraze, alegia, bere santu-eguna zuana.

Bere lagunekin zingira baten barrena zijoala, orra gezi-mordoa gaiñera, kazkabarra bezela. Baraze, iztarrean bat eta besoan bestea artuta, lurrera erori zan, eskuan zuan gurutzeari artean ere eusten ziola. Berarekin ziran indioak alde egin zuten or-

duan. Baiña sasi tartean izkutatu eta gelditu, andik zeleta egiteko.

Indio etsaiak etorri eta maza-kolpeka ekin zioten Barazeri, burua zanpatu arte. Urrena, gorputza zingira barrura sartu. Baiña sasi tarteko zelatariak dana ikusi, eta nun zegoan berak esan zuten gero. Aiei esker jaso ziran erliki aiek.

Ilbeltzean izan nintzan Isaban, erri orrek elurpean bear zuan garaian; baiña oso eguraldi epela zegoan.

Ango kaleetan barrena nenbillela, bi aitonekin topo egin nuan. Barazeren galdera egin eta aien borondatea! Jaiotetxea nun zegoan dudazkoa omen da. Alakotzat jotzen zan tokian, zaarra bota eta etxe berria egiña da.

Baiña elizara eramán ninduten, korora igo arazi ere bai, eta *relieve* eder bat erakutsi, Barazeren martirioa erakusten duana. Erri onek ez du, beraz, bere seme ospetsu ura aaztu.

El Diario Vasco, 1998-VII-3

Zalduondoko erria eta guda-gertakizun bat

FREDERICK Hardman, karlisten leenengo gerratean Espaiñian barrena ibilitako ingeles bat izan zan. Ondoren liburu bat idatzi zuan. Beraren bigarren zatia *Taurus* etxeak argitaratu zuan 1967-an, *La guerra carlista vista por un inglés* izenburuarekin. Ortik artu degu gaurko idazlanaren gaia.

Gerraren irugarren urtean, 1836-ko neguko gau batez, Gasteizko ateak itxi ta gero, soldadu-talde batek armetan prest jartzeko agindua jaso zuan. Bosteun gizon ziran, oiñezko eta zaldizko.

Beren buruzagia fama aundiko gizona zan: Martin Zurbano, Logroñon jaioa, *Barea* izengoitia zuana. Frantzeanean eta *guerra realista* izenekoan parte artua, orduan karlisten aurka zebillen.

Kalez kale abiatu, erritik atera eta iñork etzekian norako ziran. Gasteiz inguruko zelai zabal aietan barrena ixil-ixilik zijoazen, zigarrorik ere erre gabe. Bai-baitzekiten etsaiaren mendeko lurretan sartuak zirala. Eskerrak gau beltza zan eta aize zakarra zebillen.

Alako batez, etxe bakarti batera iritxi ziran. Atea indarrez zabaldu, sei bat gizon barrura sartu eta bi nekazari atera zituzten, bidea erakusteko be-ar zituztela eta.

Andik laster, soro baten erditik zijoazen, baso bat aldean zutela. Nekazari aietako bat korrika iges abiatu zan orduan. Baiña bi zaldizkok atzetik segi eta bereala arrapatu zuten. Ekarri eta:

- Onek iges egin nai zuan, jauna.

- Akaatu zazute, ba! - nagusiaren erantzuna.

Lantza batek laster bete zuan agindu ori. Segi aurrera. Alakoren batean erri bat ikusi zuten: Zalduondo, Araia barrutikoa, Gipuzkoako muga.

Soldadu batzuk ezker eta eskubi banatu ziran, erria erdian artuz, iñork andik iges egin etzezan. Bestela, auzo-errietako karlistei abisoa pasa ezker, liberal talde arek gaizki ibili bearko zuan.

Bitartean besteak zai; eta, leenengoak beren eginkizuna betetakoan, auek erri barruan korrika sartu ziran.

Etxe baten aurrean gelditu ziran. Zarata puska bat egiña izango zuten eta leio bat zabaldu zan. Bai buru batzuk antxe agertu ere, eta batek:

- Nor zerate?

- Laster jakingo dezu -Zurbanoren erantzuna.

Onen soldaduak atea bota zuten. Sartu, eskaillerak lasterka igo eta sala batera iritxi ziran. An zazpi lagun zeuden: gizon zaar bat, bi ofizial gazte, iru neska eta dama bat.

Gizon zaarra Frantzisko Iturralde zan, karlisten jenerala. Dama eta neska aiek, beren emaztea eta alabak. Ofizialak, bat Iturralderen semea eta bestea alaba baten senargaia.

Iturralde ori, naparra, Arronitz-en jaioa, karlisten alde sarritan burrukatua zan, gaur garaile eta biar galtzaille gertatuz.

Bein, Karkar artu eta zelai batean atsedeten zeudela, liberalen zaldizkoak ustegabeen etorri zitzaizkien, eta egurra eman. Karlistak kondenatu egin zuten orduan Iturralde, bear ainbat arreta jarri etzualako, eta Zalduondora erbesteratu.

Baiña an zala Zurbanok jakin eta zer azarikeri egin zuan ikusi degu. Onela esan zion:

– Nere jenerala, prestatzen zeranean, etorri mesedez nerekin. Ni Martin Zurbano naiz.

– Bai; baiña nere emaztea eta alabak babestu itzazu, mesedez, gizona baldin bazera –erantzun zion Iturraldek.

– Nik ez diet sekula emakumezkoei gerrarik egi-ten. Baiña zu eta beste bi lagun auek asi zaitezte le- enbaileen errezatzen, bost minutu barru illak izango zerate eta.

Ori esan eta kanpora atera zituzten. Baiña bai ere Iturralderen emaztea eta alabak atzetik karraxi-ka segi, beren kutunak besarkatuz. Zurbanok, erru- kitu eta bizitza barkatu egin zien orduan.

Edo-ta, bestela, tiroak inguruko karlistak jaki- ñaren gaiñean jarriko zituztela pentsatuko zuan; eta Gasteizko sarrera ederragoa izango zala prisionero aiek eramanez.

Goizeko amarretan iritxi ziran Arabako iriburura, amabi ordutan irurogeitamar bat kilometro egin da gero.

Iturralde ori andik laster tristuraz il zan, prisionero zegoala. Zurbanok gerratean gogor jarraitu zuan, *mariscal de campo* izateraiño iritxiz. Baiña geldirik ezin egon eta, gerra bukatu ta gero, 1844- an, gobernuaren aurka altxa zan, larogei bat gizonekin. Aietako bi, bere semeak.

Baiña auek prisionero egin eta afusillatuak izan ziran. Baita urrena aita bera ere, Frantziako bidean arrapatuta.

Aldi artan ere bete zan, beraz, Jaunaren itza: “Ezpata erabiltzen duana, ezpataz ilko da”.

Zalduondo erri dotore eta patxaratsua da. Etxe ederrak, armarri bikaiñekin apainduak. Ni izan nintzanean, maiatzean giñanez, gal-soroak berde-berde zeuden. Aratz mendiaren arkaitzak txuri-txuri, arratsaldeko eguzkiarekin. Aren gaiñetik laiño ba-

tzuk egan, iparraizeak bultzata Gipuzkoa aldetik zetozenak.

Aiton batekin topo egin eta jeneral bat antxe nola atxitu zuten iñoiz entzun ote zuan galdetu nion. Batere etzekiala erantzun zidan, eta beste iñori galdetzeko gogoa ederki kendu zidan. Ezin esango degu oroipen oneko erria geranik.

El Diario Vasco, 1998-VIII-11

Orreagako Ama Birjiña, Becquer eta Xalbador

ORREAGA edo *Roncesvalles* itza entzun utsarekin arrotu egiten gera euskaldunak, ango burukaldi famatuan orduko erregerik indartsuenaren indarrak menderatu genituala eta.

Nik, ordea, ori dana alde bat utziko det gaurkorian, zeruko pake gozoa berekin duan bertako leienda bat gogoratzeko.

Artzai batzuk ardi zai omen zeuden ango larretan IX mendean. Gau batez, esnatu eta ara-onera mugitzen ziran argi batzuk ikusi zituzten. Arretaz begiratu eta orein (*ciervo*) bat zan, batera eta bestera korrika zebillena. Aren adarrak ziran argi aiek banatzen zituztenak.

Ametsen bat ote zuten? Baiña jeiki eta ez: benetakoa zan. Oreinaren atzetik joan ziran orduan. Au, berriz, belardi baten erdian gelditu zan. Eta orduan Ama Birjiñaren aintza adierazten zuten kanta batzuk entzun zituzten zerutik beera.

Arriturik, Ibañetako fraileetara joan ziran, gertatuaren berri ematera. Ondoren, artzaiak eta fraileak belardi artara inguratu ziran, eta zerutar kanta aiek entzun. Bai urrengo gauetan ere. Albo-errietato jendea ere asi zan etortzen.

Ala, Iruñera jo zuten, obispoa jakiñaren gainean jartzera. Eta onek:

- Bai. Neronek ere ametsetan ikusi det ori: orein bat ara-onera korrika, aren adarrak argia darriotela.

Orduan obispoa, fraileak, artzaiak eta errietako jendea Orreagara joan ziran berriz ere; eta oreiña gelditzen zan tokian zuloa egiten asi. Arri-sillare eder batzuk laster azaldu ziran, arku-moduko bat moldatzen zutenak; eta aren erdian, Ama Birjiñaren irudi eder bat.

Belauniko jarri ziran danak. Une artan, irikita-ko zulotik ura sortu zan. Bitartean, zeruko kanta eder aiek aizeak nonbaitetik egan zekarzkian.

Aurtengo maiatzean izan nintzan Orreagan. Arratsalde eguzkitsu bat egokitu zitzaidan. Zeru urdiña, larreak belar berriarekin jantzita, basoak berdetzen asiak, Astabizkar eta Ortzantzurieta mendien egaletan elur-arrasto batzuk, txorien eta kirki-
rren kantak, alde guzietan poza eta edertasuna gainezka...

Orreaga onek zer ikusi asko du: erromesen gurutzea, Sancti Spiritus eta Santiagoko ermitak, erromesen ezurtegia, klaustroa, Santxo Indartsua-
ren illobia, Navas de Tolosa-ko kateak...

Oiek danak pasaeran ikusi eta elizan sartu nintzan. Ederra benetan, bere gotiko egitura fiñarekin. Eguzkiak atzeko kristaletan jo eta ametsetako koloretan jarria zuan barrunbe guzia.

Aldare nagusian Ama Birjiña bere Semearekin. Baiña biak alkarri begira daudela, eta ez arpegia jendearen alderuntz dutela, beste irudi geienetan bezela.

Ama Birjiñaren iturrira joan naiz. Agerpenaren lekura, alegia. Oso gertu dago, *Itzandegia* esaten dioten eta garai batean erromesen ostatua zanaren azpiko aldean, belardi batean. Baiña oso utzia arkitu det: leengo arkurik ez du, eta aingeru baten irudia doi-doi ikusten da arri batean. Berriztatzeko asmotan omen dira, ordea, bertako apaiz batek esan zidanez.

Ikusgarria benetan Artze eta Aezkoa arantako fededunak onera egiten duten pelegrinazioa. Nik bein ikusi ditut. Erromes asko tunika beltzez jantzita eta gurutze banarekin. Baiña ez bizkarrean eramanez, baizik-eta besoak buru gainetik luzatu eta goien eusten diotela. Unkiagarria da prozesio ori basoan barrera pasatzen ikustea.

Beste erromeri bat, baxenabartarra. Beren kanta ederrekin elizkizun zoragarria egiten dute.

Bi olerkariren oroipena bururatu zait. G. A. Becquer bat, onera 1866-an etorri zana:

“serpenteando a lo largo de inmensos bosques de hayas”.

Erromesen gurutzera iritxi eta:

“Me senté al pie de la cruz, respiré a pleno pulmón el aire puro y sutil de la montaña... He aquí el punto donde el piadoso romero... se prosternaba poseído de hondo respeto a la vista del santuario... Las ideas guerreras y religiosas, el sentimiento de la gloria nacional y de la fe despertándose al eco de un nombre que ha consagrado la tradición, llenaban de piadoso recogimiento su alma, preparándola a penetrar con el entusiasmo del creyente en este maravilloso mundo de la leyenda... Nada ha cambiado aquí de cuanto le impresionaba... Pero hemos cambiado nosotros...”.

Bestea, Xalbador, ura onera sarritan etorria, baxenabartarren erromerian. Bein entzun nionez, Orreagako au zuan berak Ama Birjin guzietan maiteena. Batean, gai au eman zioten:

– Xalbadorri haur bat kolpatu dio otomobil bategen. Aita badijoa Orreagako Ama Birjinari otoitz egi-tera.

Lau bertso kantatu zituan. Bigarrena auxe:

Pentsa zazue aita batentzat
hau ez dela atsegina,

ezin jasanez hemen dadukat
ene bihotzeko mina;
oi, haur maitea, ene ustean
ene zoriontzat jina,
ez dadien gal otoizten zaitut,
Orreagako Birjina.

El Diario Vasco, 1998-VIII-11

* * *

Geroztik irakurri dedanez, Eduardo Marquina degu (1879-1946) Orreaga ontan izandako beste olerkari bat. Onela dio bere *Invocación a Santa María de Roncesvalles* olerkian:

*Tanto aire de montaña respirando,
tanto rumor de hayedo,
tanto riente prado,
medido al golpe de un andar tan quedo,
y todo, al fin, se desvanecería
sin recogerlo en ti, Señora mía.
Virgen del buen mirar condescendiente,
que un guardián de corderos
trajo, a darles virtud a estos oteros,
la tarde aquella en que le habló una fuente...*

Orduñako Txarlazo mendi-tontorreko Ama Birjiñaren irudia

ORDUÑA aldera irixtean, tontor baten gaiñean an ikusiko degu, ez gurutzea, mendirik geienetan zerbait jartzekotan jarri oi danez, baizik-eta Ama Birjiñaren irudi aundi bat.

Aren oiñean Antiguako Amaren santutegia dago. Goien, berriz, bederatzireun metro dituan Txarlazo mendiaren gaillurrean, beste irudi arrigarri ori. Au nola altxatu zan konta dezadan gaur, argibideak liburu ontatik artuz: *Tomás Gillín: La Virgen de Orduña "La Antigua" y su Santuario, 1931.*

Mende onen asiera zan. Jesuitak ikastetxe bat zuten garai artan Orduñan. Urteen buruan Euskal Errian zer esan aundia izango zuten zenbait gizon, ango ikasle ibili ziran mutikotan.

Rufino del Campo apaizak eta Jose Maria Palacios jesuitak tontor artan Zeruko Amaren irudi bat altxatzeko asmoa artu zuten, andik ageri dan lurralde zabala bedeinka zezan.

Izan ere, ogei ta bost erri ikusten omen dira; eta bost probintzi. Auetako iru, Burgos, Araba eta Bizkaia, gaillur ortantxe alkarri eskua ematen diotenak.

Mendi-tontorreko Ama Birjin au beeko santutegiko irudiaren kopia da. Oiñetik bururaiño ogei ta bost metro neurtzen ditu. Berrogei ta amar tonelada

porlan sartu bear izan ziran; eta ogei ta amar tonelada burni. Material oiek danak nola igo ote zituzten araiño?

Eun da berrogeitamar milla pezetako gastua egin zan. Diru asko, garai aietarako.

Lanak bukatzean, irudiaren bedeinkapena ospatu zan, 1904-ko urriaren 16-an. Festa orren berri emateko, aitatutako liburu orrek biaramoneko *La Gaceta del Norte* egunkariari kopiatzen dio. Guk ere berdin egingo degu.

Tren berezi bat jarri zan goizean-goiz Bilbotik Orduñara. Ura igarotzean, inguruetako baserritarrak txapelak eta zapiak eragiñez agur egiten zioten. Baita Ama Birjiñari bibaka ekin eta su-ziriak aide-ratu ere.

Goizeko zortziak eta laurdenetan iritxi ziran. Arrera beroa egin zitzairen. Estazioa jendez gaiñezka zegoan. An ziran orduñatarrak, parrokian bildu eta gurutze, bandera, musika eta guzi araiño etorriak. Bai udal-gizonak ere. Baita albo-errietako jendea eta jesuiten ikastetxeko ikasleak ere.

Bilbotarrak “¡Viva la Virgen de la Antigua!” oiugiten zuten; orduñatarrak, “¡Viva la Virgen de Begoña!” indartsu erantzun. Musika-banda jo eta jo ari zan. Gaiñetik, su-zirien tiroak, elizetako kanpaiak...

Orduñatarrak aurretik bide-erakusle zirala, ekin zioten danak mendian gora, errosarioa erreza-tuz. Iritxitakoan, Orduñako artzipresteak irudia bedeinkatu egin zuan, berari jira emanaz. Ondoren, meza eman.

Sermoa aita Palacios-ek egin zuan: bideko nekeagatik bildu zan jendetzari ongi-etorria eman; andik aurrera, beren lanetan ari zirala tontor ontako Ama Birjiña ikusiko zuten Burgos, Araba eta Bizkaiko erritarrei, alkarrekin pakean bizi zitezen eska-

tu; eta irudi ori altxatzen ainbat lan egin eta etxean gaixorik zegoan Rufino del Campo apaiz jaunari esker ona agertu.

Arratsaldean, Orduñako plazan, aureskua, ezpatadantza eta zernai festa.

Bilboko orfeoiak kanta batzuk kantatu zituan: *Festara, Bajo la enramada, Melodía del Valle, Juana Bixenta, Boga-boga, La hija del marino...* Eta, jendek eskatuta, *Gernikako arbola*.

Amar bat milla lagun bilduak ziran. Danak alai eta pakez, istillurik batere sortu gabe.

Idazlantxo au dala-ta, tontor ontara berriz igo naiz. Ama Birjiñari otoitz egin ondoren, bistak ikusiz begiei gozatu bat eman diet. Began, Orduñako erria. Aruntz, Arabako lurrak eta erriskak. Atzean, Gorbeia mendia. Beste aldera, Burgosko lurralde zabalak; Losako merindadea alegia.

Maiatza zanez, mendi artako larreak berde-berde zeuden, eta eunka bei, ardi eta beor antxe, beren zintzarriei eragiñez. Kukuak eta kirkirrak, berriz, ura sasoi!

Baiña, alde guzietara begira nagoala, oroipen zaar batzuk burura etorri zaizkit.

Batean, orain berrogeitamar bat urte onera igo giñan neguko arratsalde batez. Emendik kilometro pare batera ur-putzu aundi bat bada Losako ganaduantzat, eta eguzkiaren azken argiak an ispillu batean bezela jo eta gure begietara zetozen.

Bitartean, artzairen bat dultzaiña jo eta jo ari zan nunbait ere, Burgosko alderdi ontan oi zanez eta guk bera ikusten ez bagenduan ere.

Beste arratsalde batez, iraillean, tontor ontan giñala, nekazari-itxurako gizaseme bat iritxi zan. Onela esan zigun:

- Ni Arabako alako erritakoa naiz. Andik, lur-lanetan ari gerala, Ama Birjin au ikusten degu.

Ala, onerako gogoaspaalitik neukan. Nere nai ori gaur bete det, gari-lanak bukatu ditugunean.

Bere erria erakutsi zigun, baiña izena aaztuta daukat. Gugandik pixka bat aldendu eta errezatzeari ekin zion. Ondoren, agur esan eta etxe aldera artu zuan. Iru edo lau bat orduko bidea zeukan: Orduñara ez jeixtearren, itzuli aundia egin bearra, alegia, Nerbioi ibaia sortzen dan ingurutik igarota.

El Diario Vasco, 1998-VIII-19

Oreinaren itxura artzen zuan neskatxa

KALERATU berria degu *Euskal erromantzeak* bilduma. Kanta oietako bat, *Ipuiak* izeneko saillekoa, Piarres Lafitte zanari zor diogu. Berak *Gure Herria* aldizkarian agertu zuan, 1965-an, *Atlantika-Pirene-etako sinheste zaharrak* izeneko idazlanean.

Kanta au alkarrizketa bat da, neska batek, beraren amak eta anai batek egiten dutena.

Neskak, sorgiñen bidean ura ixuri eta doai berria bildua du Pazko-arratsean. Ala, gauaz Mayi da, bera alegia; eta egunez oreina, erderazko *cierva* alegia, eta etxeko zakurrak segika asten zaizkio.

Amak, zakurrak nun diran galdetzen du. Semeak, basoan oreinaren atzetik dirala erantutzen dio. Amak, orduan, larriturik, arreba salba dezala eskatzen dio.

Anaiak, ori egia danik ezin sinisturik, zakurrei txistu egiten die. Baiña auek oreina arrapatu eta kozkaka iltzen dute. Anaiak, labana artu eta piztia zatitzen du. Orduan neskaren abotsa entzuten da:

– Nere aragiz orra or pertza beteta. Bitartean, amak, etxe-zokoan negarrez ari zanak, azkenik puñala artu eta bere biotzean sartu du.

Orixe da kanta zaar orrek kontatzen digun gertakizuna, asmatua noski, *leyenda* utsa alegia, baiña bai benetan latza.

Orain egun batzuk, berriz, liburu au irakurtze-ari ekin nion: *Leandro Carré Alvarellós: Las leyen-*

das tradicionales gallegas. Colección Austral, 1609. Arkibideari begira asi eta ona *leyenda* oietako baten izenburua: *La doncella cierva*. Beste danak utzi eta bera irakurri nuan leenengo.

Galiziako gaztelu bateko nagusia Froyas izeneko jaun bat omen zan. Onek seme bat zuan, Egas; eta alaba bat, Aldara. Anai-arrebak oso alkar maiteak ziran, eta zaldiz paseatzera sarritan ateratzen ziran biak batera.

Aldara ori neska ederra zan oso. Senargaia ere bazuan: Aras izeneko mutil bat, lurralde artako beste gaztelu-nagusi baten semea.

Batean, otorduren bat iritxi eta Aldara etzala azaltzen. Nun ote zitekean galdetu eta iñork etzekian ezertxo ere. Asi ziran billa. Gaztelua goitik beerra miatu zuten; baiña arrastorik ez.

Azkenean, soldadu batek, bera atezai zegoala Aldara aterea zala esan zuan. Beeko zokoan zan erreka aldera jetxi ote zan iruditu zitzaiola. Ara joan ziran danak. Baiña an ere aztarrenik ez.

Badaezpada ere, mandatari bat bialdu zuten senargaiarengana. Au laster etorri zan bere serbitzariekin. Asi ziran danak billa, mendi, baso eta baserriak aztertuz. Egunak pasa zituzten zeregin ortan; baiña dana alperrik.

Etsi zuten, beraz, basurde edo artzaren batek edo otsoren batzuek illa izango zala pentsatuz.

Egun asko pasa ziran, eta Aldararen oroipena aaztutzen zijoan. Egun batez, anaia eizera atera zan. Zelai batean orein bat ikusi zuan, txuri-txuria eta jostatzen zebillena. Azkon bat (*flecha*) tira zion, eta orra oreina lurrera erori, illik.

Mutillak, karga ura berak bakarrik ezin etxeraturik, oreinari beso bat ebaki, poltsan sartu eta gaztelura zuzendu zan laguntzaren billa.

Iritxitakoan, bere poza ezin gorderik, aitari bereala kontatu zion zer-nolako piztia illa zuan. Baita

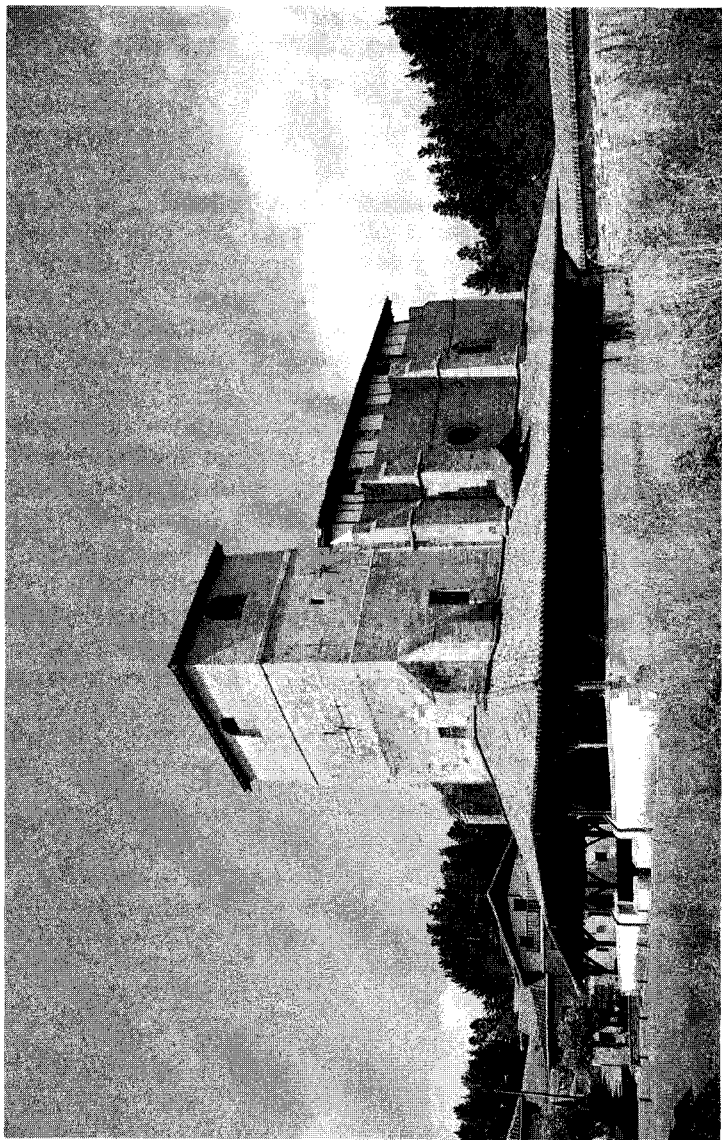
eskua poltsan sartu ere, oreinaren besoa erakusteko. Baiña andik zer aterako eta neska baten eskua. Esku txuria eta fiña; lan gogorrik egin gabekoa, etxe oneko alaba batena, noski. Eta beatz batean, urrezko eraztun bat, perla eder batekin. Aldararen eraztuna, ain zuzen!

Zaldi gaiñera igo eta an joan ziran danak korrika oreina ildako tokira. Iritxi eta an etzegoan oreinik. Bai, ordea, Aldara gajoaren gorputz illa, bere jantzi txuriarekin, bular aldea dana odolez gorriturik. Anaiak azkona andik sartua, alegia. Eta beso bat, eskurik gabe.

Norbaitek sorgindua izan ura, beraz, eta orein-itxura artu arazia; eta, ildakoan, ostera bere izate jatorrera biurtua. Baiña nor izan ote zan ura artaratu zuan azti edo sorgiña? Orra or bein ere garbitu etzan kontua.

Leyenda bera kontatzen zan, beraz, aldaketa askorekin bada ere, Galizian eta Euskal-Errian. Ipui auek lurralde eta izkuntza batetik bestera errez pasatzen baitziran. Bidez bide zebiltzanak izaten ziran aien eramaleak. Apostu egingo nuke beste nunbait ere ezaguna dala.

El Diario Vasco, 1998-IX-13

Goikolexea, Bizkaia.

Bizkaiko fueroen zin-egilleen bidean barrena

TXORIERRIKO Deriora ekarri naute gaurko nere eginkizunak. Baiña bazkaldu eta txori bat bezin aske gelditu naiz. Ekin dezaiodan, beraz, Bizkaiko zokoak ezagutzeari.

Antziñako denboretan, Bizkaiko jaunak, naiz errege naiz aren ordezkoren bat izan, lau tokitan zin egin bear zuten, bertako fueroak zintzo gordeko zituztela itz emanaz.

Leenengo, Bilboko ateetan:

“...aya de jurar a las puertas de la villa de Vilbao, en manos del regimiento della, que promete, como Rey e señor, de guardar a la tierra llana de Vizcaya, e villas, e ciudad dél, e Durangueses y Encartaciones, y a los moradores en ellas. e en cada una dellas todos sus privilegios, franquezas e libertades, fueros e usos e costumbres, e tierras e mercedes que dél han, segun los ouieron en los tiempos pasados e les fueron guardados”.

Ondoren, zin-egillea eta bere laguntzailleak Santa Marinara igotzen ziran. Gain ori Artxandatik sortaldera luzatzen dan mendian dago. Andik Lezamara jexi, eta Larrabetzura segi.

Emendik pasa naiz ni ere, eta Goikolexea bailaran sartu. *Goiko elexea*, alegia, San Emeterio eta San Zeledoniori eskeiñia; beekoa, Andra Mari izenekoa eta berriagoa, erri barruan baitago. Goikolexeko eliza ontan, aldare aurrean, fueroak gordetzeko ziña berriz egin bear zuten antziñako jaun aiek; baiña ez nolana:

“...en manos de clérigo sacerdote, que tenga el cuerpo de Dios nuestro Señor consagrado en las manos...”.

Emakume batzuk itzalean daude, eliz ondoan, etxe bateko atarian. Aiek berbetan eta nik izketan pixka bat jardun ondoren, batek onela galdetu dit:

– Barrura sartu gura dozu?

Pozez beterik baietz esan diot, gaur egunean zorion ori gutxitan izaten baita.

Elizak zimitorio ederra du jira guzian. Antxe, eskubira, arrizko maai bat, zin egiterakoan erabiltzen zana. Eliz-barrua ere bikaiña da. Aldare-erdian, Ama Birjiña eder bat; eta aren ondoan, San Emeterio eta San Zeledonio. Baita auen martirioaren irudi batzuk ere.

Goikolexea ontatik Aretxabalaganera igo naiz. Azken gerratean ainbat odol ixuri zan Bizkargi eta Urkulu mendien arteko lepo bat da au.

Izen ori nundik datorkion? Garai batean ementxe, Gernikako kaltzara zaarraren ondoan, aritz bikain eta ikusgarri bat zalako. Gernikako ordezkariak oneraiño etortzen ziran, zin-egillearen bidera, alegia:

“Y dende viniendo para Guernica, en lo alto de Archabalaga, le han de recibir los Vizcaynos, e besarle la mano como a su Rey y señor”.

Aritz orrek lareun urte baiño geiago iraun zuan zutik eta osasuntsu. Baiña aren istoriari eta esanaiari begiratu gabe, bota egin zuten joan dan mendean, Juan E. Delmas jaunak, *Guía del Señorío de Vizcaya en 1864* liburuan dionez. Liburu ontatik artu ditut nik nere lan ontarako argibideak.

Idazle orrek esaten duanez, 1777 urtean zillarrrezko diruz betetako ontzi bat azaldu zan Aretxabalagane ontan. Orduko jakintsuak epaia onela eman zuten:

"...que eran monedas samaritanas, batidas por Si-meón Macabeo y traídas a España por los fenicios y grie-gos".

Gain ontatik Santiago-bide bat ere bazijoan, Bizkaia alderik alde igaroaz: Markina, Ziortza (Zena-rruza), Arbatzegi, Arrazua, Gernika, Morga, Aretxa-balagane au, Goikolexea, Larrabetzu, Lezama, Bil-bo, Balmaseda...

Bista ederra gain ontatik ikusten dana. Itxasal-dea, zoritxarrez, piñuak estaltzen dute. Ego aldera, berriz, mendi-aukera dago: Aramotz, Santa Marina, Artxanda, Mandoia, Untzueta-piko, Ganekogorta... Gandua dago eta Gorbeia ez da ikusten.

Morgara jetxi naiz, fueroen zin-egilleen bideari jarraituz, eta Errigoitira igo, bidean baserri-etxe do-toreak ikusiz eta makiña bat mendi-zoko igaroz. Be-lardi onak ere bai; baiña piñu beltza geiegi, begien gozamenerako beintzat.

Goitik beera segi eta Gernikan sartu naiz. Jun-ta-etxea urrutitik ikusi bai, baiña ez naiz bertaraiño joan, berandu da eta. An ere zin egiten zan:

"Y ansi, venido a la dicha Guernica, so el árbol de-lla, donde se acostumbran hazer las juntas de Vizcaya, ha de jurar e confirmar todas las libertades e privile-gios...".

Ondoren, zin-egilleak Bermeora joaten ziran, Forua eta Mundakatik barrena, beren eginkizuna ango Santa Eufemian betetzera. Baiña, esan bezela: apaiz batek ostia santua eskuan zuala.

Ni, berriz, araiño gaur beintzat ezin joanik, leen esandako Santio-bidetik jarraitu det: Arratzu, Arba-tzegi, Gerrikaitz, Bolibar, Markina... Eta etxera po-zik etorri, Bizkaia obetoxeago ezagutzen dedala eta.

Urrestillako Eizagirre baserriko atea, bere armariarekin.

Donostiako gaztelua eta Bordel bertsolaria

ESPAINIAKO agintea konstituzio zaleak eskuratu zuten, liberalen aurrekoak alegia, 1820 urtean. Ori zala-ta, beti bezela, batzuk pozik, besteak asarre.

Auetakoak ziran Europako zenbait gobernu: Frantzia, Austria, Prusia eta Rusia. Ala, Frantziako errege zan Luis XVIII-ak itzaldi sutsu bat egin zuan ango Biltzarrean, onelatsu esanez:

- Espaiña salbatu nai det. Ala, eun milla soldadu bialduko ditut ango Fernando VII erregea bere etsaien mendetik libratzera.

Soldadu oiei izen ospetsua jarri zitzairen: *San Luisen eun milla semeak*. Baiña berrogei ta amabost bat milla omen ziran guzira. Frantziako erregearen illoba, Angulemako Dukea, izan zuten buru.

Soldadu oiek 1823-IV-7-an igaro zuten Bidasoa ibaia. Nork lagundurik arkitu zuten emen: *realistak* izenekoak, karlisten aurrekoak alegia.

Ondarribi eta Pasaia bereala artu zituzten. Donostia inguratu ere bai. Andik Gasteiza eta Madrilla jarraitu zuten. Ontan maiatzaren 24-an sartu ziran. Bitartean, Donostiak etzuan bururik makurtu irailaren 27-a arte.

Iri ontako soldaduetan ogei ta amar urteko nappar bat ere bazan: Luzaideko Juan Etxamendi, *Bordel* bertsolaria alegia. Bai bere anai gazteago bat ere. Nola ote ziran aiek Gipuzkoako iriburuan? Manezaundi idazleak dionez, liberalak aien errian gaz-

te-talde bat indarrez edo bortxaz artua eta eramana zutelako.

Bordel orrek bertsoak jarri zituan gero, Donostiako bere ibillera kontatuz. Sail ortaz egoki mintzatu dira Manezaundi ori bera, Jose Mari Satrustegi eta Antonio Arrue zana. Jaun oietxen idazlanak izan ditut gaurko atal ontarako iturriak.

An zeudela, bederatzi mutillek, Bordel eta bere anaia taldeko zirala, iges egitea pentsatu zuten. *Desertatu*, alegia.

Bordel liberalen aldekoa izanik, nundik nora bururatu ote zitzaion asmo ori? Ez dakigu. Baiña beren alderdia gain-beera zijoala ikusiko zuten. Goseak ere egongo ziran, ziur aski. Beste aldera pasata, berriz, etxerako esperantza.

Ekainaren 12-n, gaueko bederatzietan abiatu ziran, eta murailen azpitik igaro eta urbide batean arrastaka aurrera segi.

Zubira urbiltzean, an guardiak izaten ziran eta arako bildurra. "Batek, berak joateko artu zuen plana". Baiña, beste zortzi lagunek ezer ere etzekitela, Judas bat bazuten taldean, eta uraxe izango zan.

Une artan, izan ere, bi aldetatik tiroka asi zitzaizkien. "Kosta aize bateki, lur barna tenpesta" alegia. Inguru guzia etsaiez beteta zeukaten. Lurrean etzanik salbatu zuten bizia.

Gero, frantzesetara segi. Aien buruzagi baten-gandik etzuten itz gozorik entzun. Ia beren buruaz etsi zuten. Baiña jauntxo arek jeneralarengana agertzeko agindua eman zien.

Bideari ekin zioten, bada. Arratserako Ernanin ziran, "an sala polizian alojatzen gira". Biaramonean, Tolosan. Emen, aien itxura ikusiz, "nigar iturrietan iru madamita".

Tolosatik atera eta bildur ziran, "Mitxelenaren plaza behar ginuela". Matias Mitxelena zan ori,

apaiz bat alegia, liberalak maiatzaren 3-an Urgull mendiko arkaitzetan beera itxasora bota zutena.

Urrena, Billafrankara. An “lehenbiziko pena zepuan sartzia”. “Bertze bi egunetan gero Mondragora”. Urrena, Gatzagatik gora, Arlaban gaiña. Emen, *unibertsalak* izeneko soldaduak, arropak-eta kendu egin zizkieten.

Andik “Bitoria aldera berehala martxe”; eta “gure kontra espantuz hango dama beltzek”. Gobernadorearengana agertu eta “gure manerak oro hari deklaratu”. Bai jaun arek ondo artu ere, eta loturetatik askatu. “Nola bere semeak harek konsolatu”. Eta “gure tribunalia zela Nafarruan” esan.

Nafarrora segi, beraz. Baiña “arribaturik ere gure eremura, purgatoriotarik sartu infernura”. Emen, izan ere, “Nafarruako serbil lepondo gorriak”, Erribera aldeko jendeak alegia, erruki gutxi agertu omen zuten aientzat, *montañesak*, mendi aldekoak alegia, danak traidoreak zirala esanez.

Ala, ango buru zanak, zortzi lagunei euna malkkada emateko agindu zuan.

Baiña Bordelen anaia gaixorik zegoan, eta zigor artatik bizirik aterako ote zan? Anaiak, orduan, berak berreun artzea eskatu zuan: bereak eta anaiarenak. Bai orrela egin ere.

Bordelek ez du esaten noiz libratu zuten eta noiz etxeratu zan. Baiña erriratu eta antxe bizi izan zan, 1879-an il zan arte.

Bitartean, bertsolari famatua egin zan, eta sail asko jarri zituan. Nai duanak, *Auspoa*-ren 45-46 zenbakian, Jose Mari Satrustegik prestatutako bilduman, arkituko ditu.

Nere begiak gozamen ederra artu izan dute beti, Orreagatik Ibañetara igo, emen geldialdi bat egin eta beera abiatu naizen guzietan. Ango pagadi zoragarrietan barrena jetxi, Bordel bertsolariaren etxea

ezkerretara, gain batean, utziz. Ondoren, Luzaideko erri apaiña.

Frantziako Karlos Aundia enperadorea, Errol-dan, amabi zaldunak, Turpin eta abarren oroipenaz gain, beste zer gogoraturik ere badu, bai, Naparroa-ko alderdi ikusgarri orrek.

El Diario Vasco, 1998-X-7

Donostia zer dan

DONOSTIAKO 1894-ko Lore-Jokoen araudiak onela zion:

“Zillarrezko luma urrezestali bat, *Donostiar argido-tarren bizitzen gañean*, itz-neurtu edo larrietan, lanik onena aurkezten duenari; edo Donostia zer nolako udal-lekua dan obeto agertzen duen lanaren egilleari.

Lenbiziko gaiari dagokionez, lan au izan liteke ala Uri ontako euren jakinduriaz, balore edo birtuteagatik berezitu izan diran seme guzien gutiste bat, nola aieta-ko batzuen gañeko erakasde bat”.

Ogei ta emezortzi idazlan jaso ziran. Oietako bat, Felipe Kasal Otegiren *Nere lur gurtuari* izeneko, *euskal biursari bikaiñ On Pedro Mª Otaño-ri* eskeiña. Onen ospea gora zijoan, beraz. Baiña aldi ontan Kasal Otegi ori igerle izan zala dirudi. Izan ere, leiaketa nork irabaziko eta Otañok berak, *Donostiya Uxua* sail luzearekin.

Filosofia utsa diran burutapenekin asten zaigu aldi ontan Pedro Mari: gauza asko, gugandik urrean egonagatik, Jaungoikoak betiko gordean dauzkala. Misterioarekin topo egin du, beraz, zizurkildar bertsolariak. Gure aalmen mugatuarekin argitu ezin ditugun illun-uneak, alegia.

Ortik gure betiko galdera: “Zergatikan da gauz au? Beste ori zer da?”. Ori argitzeko, gizonak “illun-petatik gauza asko du atera”. Baiña bere egiñaal guziak alperrik sarritan, eta galdera orri erantzunik ezin eman.

Ala ere, jakintsuak ixildutakoan, “izketan asten gera gutxi dakigunak”, dio Otañok. Ez bestek erakutsiak edo ikasbidetik irentsi diranak esateko, “baizikan ametsetan sortzen zaizkigunak”. Argatik, “Donostia zer da?” galdetzean, jakintsuak ixildu egiten dira. Amesgilleak, berriz, bat-batean onela erantzuten dute: “Kantauriko perla”; edo olako beste izen asko ematen dizkiote.

Amesgille oiek zein ote ditugu? Olerkariak noski. Zientziaz aparte bigarren jakinduri-bide bat badala erakusten du, beraz, emen Otañok: olerkia, iñolaz ere baztertu bear ez dan eder-sena, gizonak bizi aal izateko ain premizkoa duana.

Sarrera orrekin bidea garbitu eta legundu egin dio urrena datorrenari. Ipui bat da bera, kontakizun edo *leyenda* bat, alegia, Pedro Marik berak asmatua.

Liburu santuak diotenez, ujoldea bukatutakoan, Noek uso bat bialdu zuan kutxatik, iñon legorrik ote zan ikus zezan. Pizti ura “izpi bat txintxilika zubela mokotik” itzuli zan, lur-azala azaltzen ari zala adieraziz.

Urrena, kutxa Ararat mendira iritxi zan. Noek orduan nork bere bidea ar zezala agindu zien bere semeei; baiña biotzetik erregu bat egiten ziela: “ez lotsikan biraldu gure arpegira”. Bestetik, berriz, agindu au eman zuan: “Pixti denak bijoaz al duten tokira”.

Leengo usoa ere atera zan. Baiña gustagarrizko leku bat ikusia gogoan zeukan, eta egoei eragiñez alde artara zuzendu zan. Kantaurira etorri, kabia autu, bertan etzan eta geroztik ez da jeiki. Orixe da Donostia:

Buruba ageri du
Gaztelu orretan,
korputza Donostiko
etxe ederretan,

ta isatsa Loiola-
ko erriberetan;
eskuiko egua
Ategorriyetan,
eta ezkerrekoa
Antiguan bertan.

Bukatutzat eman zezakean Otañok bere lana. Baldintzak bete egin bear, ordea. *Donostiar argidotarren bizitzen gañean* etzuan ezer ere esan. Ortarako, berriz, istorilari izan bear. Jakintsuen bidean sartu, alegia. Baiña bera amesgillea zan, olerkaria. Zer egin zezakean? Beste puska au eranstea gogoratu zitzaion:

Beste pizti batzubek
egope onetan
ikusten dira iñoiz
uda-egunetan,
beren lumak bustiyaz
Kontxako oletan,
pozkidaz dabiltzala
jostatzen uretan...
Sartu gabe kondaira
luziaguetan,
orra nere iritziz
Donostiya zer dan.

Baldintzak beste elduleku bat ere bai-baitzuten: “edo Donostia zer nolako uda-lekua dan obeto agertzen duen lanaren egilleari”. Eta lerro oiekin Pedro Mari bete-betea sartzen zan gaiaren barruan eta mamian. Ala, esan bezela, berak irabazi zuan leen saria.

Sari-banaketa urte bereko abenduaren 21-ean egin zan, Teatro Zaarrean. Ospakizunetako bat auxe izan zan:

“Izkribalari edo musikalarien indar neurtzan sariz-
tatuak izan diran izenen deia, eta sariya eraman duten
izkribuen irakurtza”.

Otañoren poza bere izena entzundakoan! Baiña
olerkia berak irakurri ote zuan? Egunkariren batek
argituko liguke agian ori. Baiña guk duda egiten de-
gu, Pedro Mari oso eztarri bajukoa zan eta. Ortik
aren izengoitia: *Kattarro*.

El Diario Vasco, 1998-X-29

San Saturio, Soriako Zaindaria

SORIATIK jetxi, Duero ibaiaren ezker aldera igaro eta oiñez asi naiz. Bidea untzez jantzitako etxe zaar baten azpitik dijoa, arkupe batetik barrena. San Polo izeneko komentu zaarra da au, tenplarioak altxa zutena.

Duero ibaia ispillu bat da emen. Bi aldeetako muiñoak garbi-garbi ikusten dira beraren uretan. Baita urre-kolorezko arboladiak, urrian geranez. Bi-
de ederra eta paketsua benetan onako au.

Ala, olerkariak oso maitea izan dute. Emen barrena ibiliak ziran Gustavo Adolfo Becquer, Antonio Machado, Gerardo Diego... Onen bertso bat arri batean idatzita dago:

*Río Duero, Río Duero,
nadie a estar contigo baja;
ya nadie quiere atender
tu eterna estrofa olvidada.*

Baiña ur ixilla du emen ibai onek. Bertso-kantari joango da, beraz, baiña aopean.

San Saturioren ermita aurrean ikusten det, ibai-ertzean zutitzen dan arkaitz aundi baten gaiñean, eta beste arkaitz tente baten azpian. Peñalba mendiaren egala atzean, an-emenka arte batzuk dirala.

Beste arri batean, A. Machadoren bertso au irakurtzen da:

*Estos chopos del río que acompaña
con el sonido de sus hojas secas
el son del agua cuando el viento sopla,
tienen en sus cortezas
grabadas iniciales que son nombres
de enamorados, cifras que son fechas.*

Bai; noizbeinka aize-kolpe batek orbela aurrean darama, zalapartaka eta zaratatsu, zakurrak ardiak erabili oi dituan antzera. Zugaitz-gerrietan, erdi gas-tatuak, lumeroak eta letrak ikusten dira.

Ermitak koba-zulo bat estaltzen du. Ikusgarria barruko eliza. Ez aundia, baiña bai ederki apain-dua. Goien, Antonio Zapatak 1704-1705-an pinta-tuta, santuaren bizitzaren irudiak.

San Saturio au V mendean jaio omen zan, 483 urte inguruan. Gurasoak ildakoan, berrogei bat ur-te zituala, bere ondasun guziak pobreen artean ba-natu eta koba-zulo ontara etorri zan, otoitz-bizitza egitera, San Migeli eskeiñitako ermitatxo bat bertan altxatuz.

Ia ogei ta amar urte bertan zeramazkiala, egun-senti batez, oi zuan bezela, kobaren atarira atera zan bere otoitza egitera; eta ibaiaren arunzko alde-an an ikusi zuan gazte bat, onuzko aldera pasa nai zuana. Baiña ur lodiak zetozen eta arrisku aundia zegoan. Santua, arri baten gaiñean jarri eta oiuka asi zitzaion, ibairik ez pasatzeko, arren!

Baiña gazteak, ari kasorik egin gabe, bere sor-baldako kapa uraren gaiñean zabaldu zuan, txalupa batean bezela aren gaiñean jarri eta beste aldera igaro zan, oiñik busti ere gabe.

Alkarganatu ziranean, santuak gaztea ermitara eramán zuan, Jainkoari eskerrak ematera. Ondoren onela galdetu zion:

- Nor zaitugu eta zertara zatoz?
- Ni zeruko bidea zugandik ikastera nator. Pru-

dentzio da nere izena, Arabako Armentiakoa nazu.

San Prudentzio, alegia, urteen buruan Arabako Zaindaria izango zana.

Bi santu oiek zazpi urte egin zituzten alkarrekin koba-zulo ontan, maisua ikaslearen besoetan 568-X-2-an il zan arte, irurogei ta amabost bat urte zituala. San Migel ermitatxoan lur eman zion gazteak zaarrari.

Urteak pasa ziran. San Prudentzio Tarazonako gotzaia zan. Baiña bere maisua gogoan beti arek. Onen koba-zuloa ere bere gotzai-barrutian zegoan. Ala, egun batez onera etorri zan. San Saturioren ezurrak atera, kutxa eder batean sartu eta santu izendatu zuan.

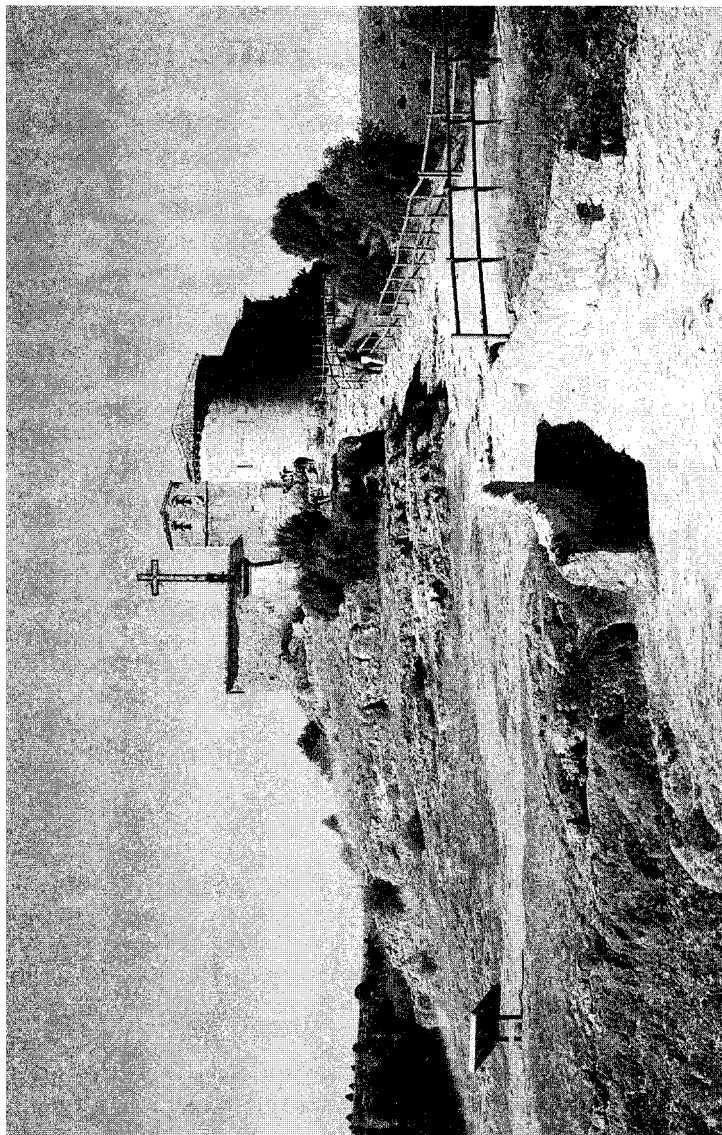
Mirariak egin ere bai onek. Baiña bakarra aita-tuko det, koba-barru ontan gora ta beera nabillela, leio batean idatzita irakurri dedana:

“Romualdo Barranco, natural de Carbonera, niño de 6 años y medio, habiendo caído desde esta ventana hasta cerca de la orilla del Duero, fue hallado puesto de rodillas, sin haber recibido lesión alguna, por intercesión del Santo. Año 1772”.

Leio batetik kanpora begira jarri naiz. Aurrean, mendi-lepo baten gainean, Soriako etxe batzuk ikusten dira. Eguzkia izkutatzera dijoa, zerua eta ibaia odol-kolorez gorriturik. Beean uraren ispillu garbia, ibai-ertzeko zugaitzak buruz beera dituana. Pena ematen du pake-toki ontatik aldegitteak. Baiña ala bear eta banoa, A. Machadoren itzak nere barruan gogoratuz:

*Álamos del amor cerca del agua
que corre y pasa y sueña,
álamos de las márgenes del Duero,
conmigo vais, mi corazón os lleva.*

El Diario Vasco, 1998-XII-6

San Frutos, Segovia.

Duratón ibaiaren zintzurra

MADRILLETIK onuntza natorrela, egun guzia nere mende baitaukat, eta eguraldi bikaiña dagoan ezkerro, zertarako abaila bizian bidea egin, muturra apurtzeko zorian?

Somosierratik jetxi eta ezkerrera artu det, Gaztela Zaarrean sartuz. Lur zabal au an urrutian zeru urdiña ikutu arte luzatzen da. Soro emankorrek nun-nai: batzuk gari-zuztarrekin ori-ori: beste batzuk, goldetu berriak eta illun. Urrian geranez, nekazariak gogotik ari dira an eta emen lurra berriro maneatzten.

Sepúlveda-tik igaro naiz, ango eliz erromanikoak pasaeran ikusiz. Pedraza ez dago urrun. Zuloaga eibartarrak maiteak zituan leku auek.

Kotxea gelditu eta jetxi naiz. Ikuspegi bikaiña emengoa ere. Iparraldera, ordeka besterik ez da ikusten. Egoaldera, berriz, Madrillerako bidean altxatzen dan mendi-lerro luzea: Ayllón eta Riaza aldeko gaillurrak, Tres Provincias, Somosierra, Navarra, Peña Lara, Guadarrama...

Nora etorri naizen? Duratón ibaia Riaza aldeko mendietan sortzen da, eta bide egiten du, Peñafiel gazteluaren ondoan Duero ibaiarekin batu arte.

Baiña Sepúlveda baiño beeraxeago lur zelai auetan erreten sakon eta luze bat irekitzen du, ogei ta bost kilometrokoa, ezker-eskubi irurogei ta amar bat metroko paretak dituana eta sugea baiño bigurriagoa.

Gero, presa bat altxatu zuten irteeran, Burgomillodo erriaren ondoan. Ibaiak urtegi lodi eta garbia egin zuan. Ur geldi oietan ederki ikusten dira, ispillu batean bezela, zeru urdiña, arkaitz tenteak eta piñu illunak. Ixiltasuna emen nagusi. Baiña, Alostorreko kantuan bezela, noizbeinka bele beltzak entzuten dira: *kua-kua-kua...*

Las Hoces del Duratón esaten diote erderaz leku oni. Latiñezko *faux-faucis* itzetik dator *hoz* ori, Aragoi eta Naparroan *foz* esaten dutena: *Foz de Lumbier, Foz de Arbayún...* Eta *zintzurra* adierazi nai duana.

Ain zuzen, Errotik egoaldera artu eta Urrotz aldera goazela, *foz* oietako bat igaro bear da, aundi eta ikusgarri oietakoa ez bada ere; eta berari *Txin-tzur* esaten diote.

Zintzur ontan bai omen daude, batzuk osorik eta besteak erdi galduta, istoria aurreko marrazkiak, erromatarrak egindako bide eta zubiak, bisigodoak eraikitako ermitak, eliz erromanikoak, *Nuestra Señora de la Hoz* izeneko komentua...

Emendik, oiñez eta aldapa beera, kilometro ta erdiko bidea egin bear da, bitarte ortan begien aurrean, arkaitz baten sorbaldan eta urtegia iru alde-tik duala, San Frutos izeneko eliz erromanikoa ikusten dala.

Santu au Segobian jaio zan, guraso aberatsengandik, VII mendean, bisigodoen denboran. Anai-arrebak bazituan; Balentin eta Engrazia. Iru senide oiek, beren ondasunak saldu eta pobreen artean banatu zituzten. Ondoren bideari ekin, bakardadean otoitz-bizitza egiteko toki egoki baten billa. Onera iritxitakoan, gustatu eta bertan gelditu ziran.

Emen urte-mordoa zeramatela, orra Espaiñiako gauzak bat-batean eta ustegabeen erabat aldatu. Moroak Gibraltar pasa eta Guadaletoko burrukal-

dian nagusi atera ziran, eta bisigodoen erreinuak lur jo zuan.

Andik laster, egun batez, Frutos bere otoitz-leku ontan zegoala, kristau-talde bat ikusi zuan, korrika eta larri iges zetorrena, mahomatarrak atzetik zirala.

Santuak zer egin zuan? Igeslariak pasatakoan, moroak iritxi aurretik, lurrean indartsu kalkatuz bere makilla alde batetik bestera eramane; eta ebaki sakon bat egin. Moroak araiño etorri eta ezin izan zuten iñola ere beste aldera pasa. Kristauak orrela salbatu ziran.

Ebaki ori antxe dago gaur egunean ere; eta *la Cuchillada de San Frutos* deitzen diote. Gaiñetik pasatzeko, zubi bat eginda dago.

Santu ori 715 urtean il zan, irurogei ta amairu bat urte zitularik. Anai-arrebak beraren ermitaxoan lur eman zioten.

Gero, anai-arreba oiek Caballar izeneko errira aldatu ziran. Baiña an moroak arrapatu eta il egin zituzten.

San Frutosen ezurrak, Segobiako Zaindaria denez, ango katedralean gordetzen dira gaur egunean. Beraren irudi bat ere bada an. Festa-eguna, berriz, urriaren 25-ean ospatzen da. Eta, diotenez, bezpera-gauean santuaren irudiak orri bat pasatzen dio eskuan daukan liburuari; eta, orriak bukatzean, munduaren bukaera izango omen da.

Beneditarrak, komentu bat altxa eta urte askoan bizi izan ziran emen, gobernuak 1835-ean fraile guziak beren etxeetatik bota zituan arte. Aiek altxatutako elizak –erromanikoa bera– zutik eta osorik irauten du gaur ere; baiña fraileen bizilekua erorita dago. Arrizko pareta zaarrak bakarrik zutik.

Elizaren egoaldeko orman, kanpo aldeko arri-sillare batean, onela irakurtzen da:

“Aqui yaze sepultada una muger de su marido des-peñada i no morio i hizo a esta casa lymosna de sus bienes”.

Ezin asperturik eta ezin alde egiñik, an ibili nintzan batera eta bestera, nere begiei gozatu ederra emanetz, batzuetan eliz zaarrari begira eta beste batzuetan lekuari. Bitartean, putre-talde bat zeru urdiñean egan eta jiraka zebillen, eta aien itzalak urtegiaren azal urdiñetik pasatzen ikusten ziran.

Bueltakoan, kotxean sartu baiño leen, orpoen gaiñean poliki-poliki gorputzari jira eman nion, ikuspegi eder, zabal eta aundi ura nere begien barruan josi eta gorde nairik. Leen ere emen izana nengoan, baiña urrian egin nuan ori ez dedilla ala ere azken aldia izan.

El Diario Vasco, 1998-I-3

Afrikako gerra (1859)

AURKI beteko dira eun ta berrogei urte Marruekos eta Espaiñiaren artean gerra piztu zala; 1859-an alegia.

Buruauste biurria sortu zitzairen orrekin gure probintzi auetako agintariei. Artean fueroak zutik irauten zuten eta emengo mutillak etzeuden ara joatera beartuak. Baiña euskaldunak gerra artan laguntzarik ez ematea begi txarrez ikusia izango zan; eta fueroen kalterako izan zitekean. Zer egin?

Gai ortaz itzegiteko, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako ordezkariak Bergaran bildu ziran 1859-ko azaroaren 4-an, eta erabaki auek artu: lau milloi erreal gerrarako ematea; mutillak armetara deitzea, baiña fueroak eskatzen zuten erara; eta lau batalloi osatzea, oien gastuak emengo diputazioak pagatuta. Batalloi oiei *Tercios Vascongados* izena emango zitzairen.

Andik laster, azaroaren 10-ean, Gipuzkoako ordezkariak batzar berezia egin zuten Tolosan. Aurrena boluntarioak eskatzea erabaki zan; eta bear zan taldea osatzen ez bazan, erri guzietan zotz egitea. Diputazioaren eskutik bi milla ta bosteun erreal jasoko zituan mutil bakoitzak: bosteun, izena emate-rakoan; eta bi milla, gerratik etortzean. Inor iltzen bazan, bi milla oiek etxeoak artuko zituzten.

Bizkaitarrak Gernikan bildu ziran. Atzera Bilbora itzulitakoan, soiñu-banda kaxkar bat bildu eta kalez kale ibili ziran irureun bat lagun, bai egun ar-

tan eta bai urrengoetan, onela kantatuz:

Ai, ai, ai, mutillak,
biba bizkaitarrak,
ai, ai, ai mutillak,
muera Marruekuak!

Kopla ori borobildu zuan bertsolaria, ez det us-
te txapelketa batean txapeldun aterako zanik.

Arabarrak Gasteizen egin zuten beren batzarra,
aiek ere gauza guziak aal dan ondoen bideratuz.

Urte aietan, batetik industria asi berria eta bes-
tetik trenbidegintza, lan asko zebillen Gipuzkoan.
Orregatik, boluntariorik agertuko etzalakoan, kinta
deitu eta zotz egitea erabaki zan.

Baiña Oiartzungo mutillak, ori fueroen kontra
zala-ta, udaletxera sartu, zozketarako kutxa artu,
lurrera bota, puskatu eta iges egin zuten mendira.
Leengo esaera zaarrak diona, alegia: "Oiartzun, da-
karren monedan erantzun".

Aien billa soldadu-talde bat bialtzea nai zuan
agintaririk bazan. Beste batek, berriz, beste aldera
pentsatu zuan: mendi aietan eta mutil aien atzetik
soldaduak zer egiñik etzutela; ola asi ezkeru, fuero-
en kontrakoa zala bazter guzietara zabalduko zala,
eta Gipuzkoa guzian berdin gertatuko zala. Obe zala
onez onean gauzak konpontzea.

Ala, Oiartzungo alkatearen bitartez mutil aiek
erriratzea lortu zan. Orduan, agintariren bat erritan
asi zitzaien, moroen bildurrez zeuden kobarde ka-
katsu batzuk zirala arpegiratuz. Mutillak, orduan,
eztenkada ori artutakoan, boluntario joateko beren
izena berak eman zuten...

Araban ere bear ainbat boluntario ez; eta, Aia-
lako barrutiko mutillen artean zozketa egiteko,
Arespaldiza erria aukeratu zan. Ala, 1857-XII-27-

an, leenengo, meza nagusia eman zan elizan. Ondoren, bildutako jendea artuko zuan barrunberik errian etzanez, zozketa kanpoan egin zuten, iru arte aundiren ondoan. Eskerrak eguraldi ona zegoan.

Ogei ta amaika gazte bear ziran; eta, aiek berezitakoan, bazkaria. Guzira, eun ta berrogei ta amar bazkaldar: berezitako gazteak, agintariak, apaizak...

Bazkari au izan zuten: potaje ederra, leenengo, arroz, barbantzu eta bost arrua bei-aragirekin egiña. Zopa gozoa ere bai; eta postrerako, gaztaiñak.

Kexaako (*Quejana*) mojak eskapularioak egiñak zituzten gazte aientzat, eta meza nagusiko sermolarriak leporatu zizkien.

Biaramon-goizean, ogei ta amaika mutil aiek bezperako tokira bildu, bazkari arin bat egin eta Gasteiz aldera abiatu ziran, oiñez ziur aski, santsoka eta bibaka.

Geroztik, Arespaldizatik pasa izan naizenean, garai batean an egin ziran bazkari eta zozketa oietaz beti gogoratu naiz. Baserri eder-zabalak an-emen. Elizaren ondoan arte aundi batzuk ere bai. Ez dakit leen aitaturako oiek berak edo aien ondorengoak diran. Aldatu ere gutxi egingo zan erri au, eta ori laguntza ona da iñora joan eta leengo kontuak gogoratzeko. Benetan gustagarria da Aialako inguru ori, erri txiki-politez josia eta Sierra Salvada-ko tontor eta arkaitz tenteen azpian.

Leenengo batallioia Arabako mutillak osatu zuten; bigarrena, Gipuzkoakoak; irugarrena, bizkaitarrak; laugarrena, gipuzkoarrak eta bizkaitarrak. Bigarren batallioiaren bandera, Donostiako diputazioan gordetzen da gaur egunean.

Jantzia, gero urte askoan mikeleteak erabiliko zutena zan: "*El uniforme se componía de poncho azul, pantalón encarnado, polainas de cuero y boina encarnada*".

Ofizialak militarretatik artuak izan ziran; baiña jaiotzez edo jatorriz euskaldunak ziranak.

Tercios Vascongados oiek eta gerra ura gai artuta, bertso-sail asko jarri ziran Euskal Errian. Gurre eskuetaraiño iritxi diranekin, *Auspoa*-ren 129 alea osatu genduan. Gerra ura zer izan zan ikasi nai duanak, liburu ortan argibide asko arkituko ditu. An esaten diranetan, badago au bezelako beste lantxo batzuentzako gaia. Idatzi ere egingo ditugu agian.

Baiña ona, bukatu aurretik, sail oietako batetik artutako bertsoa:

Obligazioz da eta
joan bear gerrara,
lege maitegarriak
gordeko badira;
Tanjerren ipiñirik
español bandera,
denbora labur barru
etxerako gera.

El Diario Vasco, 1999-I-17

Tximista baten lana

GARAI bateko egunkari eta aldizkariak aaztuta dauzkagun makiña bat gertaera kontatzen dituzte, gogoan edukitzea merezi bazuten ere. Oietako bat berritzera noa gaurko atal ontan.

Orain eun urte paseak, 1893-ko garagarrillean, goizeko iruretan, Debako treiñeru bat, *Jose Ramon* izenekoa, amaika arraunlari eta patroia barruan zitu- tuala, sardiñetara atera zan. Baita Itziarko parera iritxi ere.

Iñoiz irakurri dedanez, garai bateko guda-on- tziak, Itziar bistan zutela pasatzerakoan, kañoiak sutu egiten zituzten, Ama Birjiñaren omenez eta agur egitearren.

Barojaren *Angelus* ipuia ere ezaguna da. Trei- ñeru bat, *Arantza* izenekoa, amairu gizonezko eta emakumezko bat barruan dituala, Mutriikutik atera da. Eguzkia sartzera dijoa, laiñoak gorrituz. Itziarko eliz-kanpaiak abe-mariak jotzen dituzte. Mariñel aiek txapela erantzi eta errezatu egiten dute, ondo- renean aurrera jarraituz, txaluparen atzetik zillar- koloreko arrasto bat utzirik. Barojak itz auekin bu- katzen du:

“Eran trece los hombres, trece valientes, curtidos en el peligro y avezados a las luchas del mar”.

Debako beste mariñel aiek, berriz, Itziarko pa- rera iritxitakoan, kañoirik etzuten sutuko noski, baiña errezatu bearbada bai.

Dana dala, beren lanari zintzo eta gogoz ekin zioten.

Ekaitza zetorrelakoan, aterpe bat eratu zuten bela batekin eta arraun batzuekin. Aren azpian lau lagun babestu ziran, iru zaarrenak eta mutiko bat, gainontzekoak kanpoan geldituz, amorru aundirik gabeko euria ari zuan eta.

Eguerdi aldera, ordea, zerua erabat goibeldu zan, eta trumoiak asi. Eten gabe, ordea; eta gero eta indartsuagoak. Ordubatean, berriz, ikaragarrizko danbatekoa entzun zan, Debako etxeak ere dardar jarri zuana.

Okerrena, berriz, txaluparena izan zan. Patrioiak ondoren kontatu zuanez, bera erori egin zan eserita zegoan aulkitik, borra batekin buruan jo izan balute bezela.

Xuxpertz eta bere onera etorri zanean, txaluparen barruan zilipurdika an ikusi zuan arraunlari bat, Frantzisko Gorostela. Baiña bat-batean zutitu eta onela galdetu zuan?

– Zer gertatzen da emen?

Patrioiak:

– Zer gertatzen dan? Txalupa sutan daukagula! Ura bear degu! Ura!

Ori entzunez, besteak ere beren lo-zorrotik aterra eta gogotik asi ziran sua itzali nairik. Leen jarritako aterpea gar bizitan zegoan, txaluparen gainean erorita.

Ura altxatakoan, azpiko lau lagunak agertu ziran, baiña danak ill-otzik. Ori ezin sinisturik, bizirik ziranak antxe asi ziran aiek berpiztu nairik. Denbora berean txalupak lau zulo zituala ikusi zuten, eta andik lau ur-erreka sartzen zirala.

Tximista batek egiñak ziran kalte oiek danak. Arrantzaleak, berriz, ez omen zuten sugar aundi batzuk besterik ikusi, eta azufre-kirats garratz-nazkagarria aditu.

Pirineoko artzaiei bein baiño geiagotan entzun izan diedana, alegia: ikusten dan tximistak eta entzuten dan trumoiak arriskurik ez dutela, auek beren otsaren aurretik datoz eta; bai, ordea, ikusi eta entzuten ez diranak.

Izaturik, arraunak artu eta il edo bizi an ekin zioten mariñel aiek legor aldera, oiuka laguntza eskatzen zutela. Baiña Sakoneta deitzen zitzaion tokiko arkaitzetara alderatzean, txalupa ondora joan zan. Ala ere, bizirik zeuden zortzi lagunak onik atera ziran.

Ildako arrantzaleak onako auek ziran: Jose Maria Izagirre, irurogei ta amar urtekoa; Inazio Etxeberria, irurogeikoa; Bautista Etxeberria, irurogeikoa; eta Agustin Etxeberria, amaseikoa. Iru, beraz, abizen berdiña zutenak. Famili berekoak ote ziran? Ez dakigu.

Debatik bi txalupa atera ziran mariñel aiei laguntza eramatera. Aietako batean jueza eta medikua zetozen. Ildako lagunen gorputzak jaso zituzten, itxura danez ur-azalean geldituak izango ziran eta. Ondoren, erri aldera abiatu ziran.

Iritxi ziranerako, jendetza aundia bildua zan Debako kaian eta ondartzan. Eta ura negar-otsa eta aiek karrasiak, ildakoak ezagutzearekin batera!

Zenbat olako gertaera ikusiak izango ote dira, emen eta edonun, itxas-bazterreko erriak?

Esaera zaarra egiazkoa atera zan egun artan ere: "Mariñelaren emaztea, goizean senardun, arratsaldean alargun".

Treiñeru ura, batez ere lainoetatik begiratuta, puntutxo bat besterik etzan izango itxas zabalaren erdian. Erreza etzan, beraz, antxe zuzen-zuzenean jotzea. Baiña alaxe gertatu. Burnidun zerbait eramango zuten ziur aski mariñel aiek txalupan, eta arek erakarriko zuan tximista.

Bertsoak jarri ote ziran Debako ezbear negargarri oni buruz? Ditekena da ori ere, noski, oso gai egokia baitzan bertso unkigarri batzuk moldatu, inprentatu eta paperak erriz erri zabaltzeko. Baiña orrela egin ote zan ez dakigu. Alerik ez da, beintzat, gure eskuetaraiño iritxi.

El Diario Vasco, 1999-1-24

Erriak gerra guziak galdu

Frantzestea esaten zaion gerraren seigarren urtean, 1813-an alegia, frantzesak atzeraka zijozen. Aurrera, berriz, alkar artu eta aien aurka zetozen inglesak, portugesak eta espainiolak. Abuztuaren 31-n Donostia erre zaneko eguna izan zan. Egun berean, San Martzialko burrukaldia, frantzesak galtzaille gertaturik.

Ondoren Bidasoa ibaia gelditu zan bi etsaien arteko muga bezela jarria. Baiña Wellington jeneralak bereala izendatu zuan eraso jotzeko eguna: iraillaren 6-a, goizeko zazpitan.

Inglesak eta portugesak Ondarrabi aldetik ekin zioten, emengo kanpantorretik su-ziri bat sutu zanean Bidasoa ibaia igaro, Endaia artu eta aurrera jarraituz. Espainolentzako seiñalea, berriz, San Martzialko ermitan agertu zan bandera zuri-aundi bat izan zan. Biriatu artu zuten, baita ango mendiak ere, eta Urruña aldera segi. Bera-Bidasoa aldetik, berriz, Longa bizkaitarrak jo zuan, Larrun menditik barrena Sara aldera bide egiñez.

Napoleonon gerra guzietan, etsairik etzan bein ere aren erreinoan sartu. Uraxe izan zan, beraz, leendabiziko aldia. Ala, agintariak agindu au zabaldu zuten:

Etsaia heldu zela
Frantzian barnera,
ihes joaitia zela
gure hoberena.

Jendeak, bildurtuta, iges egin zuan, zituan
gauza guziak bertan utzita:

Zori gaixtoz joan ginen
guziak ihesi,
hemengo sarraskiak
ez nahiz ikusi.
Utzi gintuen onak
zituzten iretsi,
heien faltaz bakotxak
behar du miretsi.

Partitu ginenian
zoin gure herritik,
batzuk haurrak besotan,
bertzeak ondotik;
nigar egiten zuten
gaixoez gogotik,
inozentek sofrituz
hobendunen gatik.

Etsaia, ordea, orpoz orpo atzetik beti. Andik au-
rrera, maiz samar agertzen dira Lapurdiko erri-ize-
nak gerra artako istorietan: Sokoa, Sara, Azkain, Ai-
noa, Senpere, Donibane-Lohitzune...

Ingles soldadu batzuek Urruñako zenbait etxe
erre egin zituzten. Aietakoak omen ziran Donostia
kiskali zutenak ere. Orra gizona zertara zaletzen
dan batzuetan.

Baiña frantzes soldaduak ere bideak betean
zebiltzan ara eta onera; eta, iges zijean jende xumea
ikusita, nazio berekoak zirala begiratu gabe, lapur-
tu egiten zioten:

Soldadoak gibelat
zoazin erretretan,

arrogatzen zituzten
jendiak bidetan.
Gintuenak ken eta
zoazin lorietan,
saindu onik ahal da
tropa horietan!

Igeslariak leku arrotzetara iritxi eta an ere
biotzgabekeria nagusi. Neguan kanpoan lo egin be-
ar, amaika aldiz bizi azetsita:

Arribatu ginenian
leku arrotzetan,
pietate gabeko
jende zorrotzetan,
gauak kanpuan eman ez
neguko hotzetan,
bizi azetsiturik
hogoi ta bortzetan.

Errukirik gabeko jende oiek gaskoiñak ziran:

Jende gogorak dire
guretzat kaskoinak,
eskualdun gaixoentzat
ez hainitz kasta onak.
Gure gustuz halere
jan tuzte gauza onak,
oilok egosiz eta
errerik gapoinak.

Saratik gertu, burrukaldi gogor bat gertatu zan
azaroaren 10-ean.

Ondoren, negua sartu zanean, frentea onela zi-
joan: Miarriz, Arrauntz, Uztaritz, Larresoro, Kan-
bo... Baiña muga ori ere igaro eta beste erri-izen ba-

tzuk aitatzen dira ondoren liburuetan: Milafranga, Urkurai, Hazparren, Donapaleu...

Sail ontako azken bertsoak, egillearen izena esaten digu: "Kantu hauien emaille Martin Bidarte". Martin Fagondo zeritzan, eta Bidarteko Abiene baserrikoa zan. Beraren berri Landerretxe apaiz jaunak eman zuan, *Gure Herria* aldizkarian, 1928-an.

Martin orrek bertsoak jarri zizkion Bidarteko 1824-ko mixioari ere. Sail ori *Gure Herria*-n agertu zan 1928-an, argibide onekin:

"Huna kobla batzu egungoak izan behar ez direnak. Adixkide batek igorri dauzku. Paper zahar mutur batean atxemanik etxeko selauruan, berak ez daki nundik etorriak ziren harat".

Txerrimuniak ordaiñetan izaten dira, eta orduan ere ala gertatu zan. Napoleon jaunaren soldaduak itxusi portatuak ziran, Espainian ez-ezik, Europako beste erreinu askotan ere. Baiña atzerritarak Frantzian sartutakoan, auek ere joku berdiña. Eta, ori dana aski ez balitz bezela, orra soldadu frantzesak ere lapurretan asi:

Frantziako armadaz
gare penatuak,
eta Espainiakoaz
arras finituak.

Erriak gerra guziak galtzen omen ditu. Arrazoi ori aldi artan ere egiazkoa atera zan.

El Diario Vasco, 1999-1-29

Laguna Negra ur-putzuan

SORIAKO lurretan barrena goaz gaur, *Laguna Negra* izeneko ur-putzura iritxi-asmotan. Kamioa bukatzen dan tokitik ordu-laurdentxo bat oiñez egin bear. Piñu ikusgarriak emengoak; baita pago batzuk ere. Larre motxa lurean, eta garoa, txillarra, goroldioa...

Putzu onek ur garbia du noski, baiña beltza; eta beltzak dira inguruetako arkaitzak ere. Ortik, ziur aski, tokiari erantsi zaion izena. Iparraizeak zimumrez betetzen du ur-azala. Eguzkiak, berriz, argidizdizez.

Oiuak nunai entzuten dira, baiña zoriontsu dabilen jendearenak. Ezin gorde dute toki onen edertasunak ematen dien poza. Batzuk ur-bazterrean eserita daude; beste batzuk mendian gora dijoaz, Urbiongo gaillurrera igotzeko asmoz-edo. Mendi-beien zintzarri-otsa ere entzuten da. Aizeak, berriz, murmurka jarri ditu piñuak.

Leku onek ere badu bere leienda, Antonio Machado erdal olerkari ospetsuak kontatzen diguna. Berak erri-gizon baten aotik ikasi omen zuan.

Alvargonzález inguru auetako nekazari bat zan, ondasunez ondo zana: etxea, baratza, erleak, belardiak, soroak, idi-parea, artaldea, ardi eta eiz-zakurak... Emaztea ere etxeratu zuan, eztaietan festa ederra egiñez; eta iru seme izan zituzten. Zorionaren besoetan goxo-goxo bizi ziran, beraz.

Semeak, bi zaarrenak etxerako utzi zituan; eta gazteena Osmako apaizgaitegira bialdu.

Zaarrenak ezkondu ziran, eta erraiñak bereala asi ziran aita ildakoan zenbat tokatuko zitzaien kontuak ateratzen. Ala, aiek eta beren gizonak, Muazko eriotzaren bertsoak dioten bezela zebiltzan: “buru dana betia pentsamentu txarrez”.

Gazteena, berriz, apaiz-ikasketak utzi eta Ameriketara joan zan, bere seni-partea aitarengandik artu ondoren.

Urte-mordoa pasa zan. Aita, norabait bidean zi-joan batean, iturri baten ondoan eta zumar baten itzalean eseri zan. Baita lo artu ere.

Seme zaarrenak ere etxetik atereak ziran. Bidez bide zijoazela, aita lo zegoan iturriaren ondora iritxi ziran. Orduan, alako egokiera ikusita, seme batek aizkorakada bat eman zion lepoan; eta besteak lau labankada bularrean.

Ondoren, aitaren gorputza mendian gora *Laguna Negra* ontaraiño ekarri ondoren, arri aundi bat anketan lotu eta arkaitz batetik beera uretara bota zuten.

Iñork etzituan ikusi. Baiña aitaren manta iturriaren ondoan agertu zan, eta odol-arrastoak ere bai an eta emen. Ala, jendeak etzuan dudarik egiten aita semeak illa izango zala. Auek, ordea, testigu paltsoak erosi zituzten, eta erriz erri zebillen merkatarari gizarajo bat salatu, erru guzia erantsi eta Sorrian urkatua izan zan. Orrela egin ziran seme gaizto aiek aitaren ondasunen jabe.

Andik aurrera, ordea, lur emankor aiek erabat zikoiztu ziran. Soroak etzuten galbururik ematen; belar gaiztoa bai ugari. Fruta-arbolak udaberriko izotzak ondatzen zituan. Ardiak dozenaka iltzen ziran, sorgin batek begikoa egingo balie bezela.

Gau batez, elurra ari zuala, norbaitek etxeko atea jo zuan, eta onela esan:

– Atea zabaldu, anaiak!

Anai gazteena zan, zaldun dotore bat eginda zertorrena. Aitaren eriotzaren berri bazekian, baiña etzuan anaien susmorik egiten. Auek, berriz, etziran ausartzen ari arpegira begiratzen ere.

Ameriketatik etorritakoa, lur batzuk anaiei erosi eta bertan jarri zan bizi izaten. Lanean gogotik egiten zuan, eta antzututa zeuden lurrak uzta ugaria eman zuten andik aurrera.

Anaiak, berriz, diru beroa eskuetan artutakoan, kupira gabe gastatzeari ekin zioten, eta andik laster batere gabe zeuden osterara ere. Len bezela nekazartzan asi ziran orduan. Baiña aien lurrak etzuan ezer ekartzen. Anaiarenak, berriz, oparo ematen zuan. Onek lur guziak erosi zizkien orduan. Besteak, berriz, leengora: ardoa eta jokua, dana gastatu arte.

Batean, mozkor eginda gauetzera zetozela, onela zion batark besteari:

- Gure anaiaren suertea! Orrek deabrua berekin dauka. Bestela, nola diteke?

Baratzaren ondotik pasatzean, gizon bat antxe lanean ikusi zuten. Anaia izango zalakoan aurrera zijoazela, arek burua altxatu zuan, eta beren aita zana zala ikusi zuten. Aien ikara!

Egun batean, orrela jarraitzerik etzegoala-ta, anai gaztea errotako presara bota zuten, eta an ito. Goiz batez aren gorputza ur-azalean azaldu zan beintzat. Jendeak aien errua egin zuan berriz ere. Aopean, ordea. Danak bildurrez zeuden eta etzituan inork salatu.

Ala, lur guziak aingerutxo aientzat berriro ere. Leenengo urtean ondo eman zuten. Baiña bigarrenean erabat zekendu. Goldea pasa eta lurra ireki aalean itxi egiten zan. Baratzan atxur-lanean asi eta lurretik odola sortzen zan. Zer ote zan ura?

Illuntze batean bi anaiak ur-putzu onen bazterretik zijoazen. Izarrak zeruan piztutzen asiak izan,

eta ur-azalean ikusten ziran, ispillu batean bezela. Aitaren oroitza gogoratu zitzairen, berak ara bota zutena. Barrengo arrak eraginda-edo, "Aita!" oiukatu zuten; eta orduan irristatu-edo eta arkaitzetatik behera erori ziran, eta urak irentsi egin zituan.

Leienda ori, Antonio Machado olerkariak idatziz zuan bezela irakurtzea izango litzake onena; bere osotasunean, alegia. Ni, emengo neurrietan errenditu bearrez, labur antzean kontaktzen aalegindu naiz.

Ori dana gogoratuz denbora arin joan zait, alde guzietara begiraturaz. Jendea pozik eta alai ikusten da ara eta onera ur-bazterretan eta mendiaren egaletan. Ez du ematen emengo kontakizun beltz ori gogoan dutenik.

Ona, bukatzeko, Machado-k *Laguna Negra* oni eskeiñitako bertso-lerro batzuk:

*Agua transparente y muda
que enorme muro de piedra
donde los buitres anidan
y el eco duerme, rodea;
agua clara donde beben
las águilas de la sierra,
donde el jabalí del monte
y el ciervo y el corzo abreven;
agua pura y silenciosa
que copia cosas eternas;
agua impasible que guarda
en su seno las estrellas...*

El Diario Vasco, 1999-II-16

Altsasuko eta Urdiaingo

San Pedro ermita

Bi erri oiek ermita orren puska banaren jabe dira, muga erdi-erditik pasatzen danez: aldea Urdiaingoa, eta atea Altsasukoa.

Araño nundik iritxi? Altsasutik Iruñe aldera goazela, Urdiaingo bide-gurutzean, eskubira artu bearrean, ezkerrera artu eta bost-bat kilometroan jarraituz. Kamio estua da, baiña eroso.

Bereala sartzten gera basoan. Aritz ikusgarri aundiak ezker-eskubi. Tamaiña ortakoak ez dira nunai ikusten.

Euskal Erriko basoak, guzi-guziak ez bada ere geien-geienak bai beintzat, mendi-maldetan izan oi dira. Au, berriz, leku ordeka batean da, Sakana ontan. Antziña zaarrean, orrelako zugaitzi itxiz estaliak izango ziran gure erreka ondoetako zelaiak. Lengo euskaldun zaarrak, berriz, nekearen nekez alor edo soro biurtu zituzten oiek danak, au eta beste bakarren batzuk izan ezik.

Kamio au Altzania mendiaren oiñean bukatzen da. Gora igo nai duanak, pagadietan barrena oiñez ekin bearko dio. Jentillen kutsua bizi-bizirik dauka oraindik zoko onek. Gaur ere erakusten dira emengo arkaitzetan nun ziran aien eskaillerak, sukaldea, leioa...

Altsasuarrak eta urdiaindarrak ez dira beti ongi konpondu. Auek diotenez, ermita eta mendi auek danak Urdiaingoak ziran garai batean: baiña altsasuarrak mugak tranpaz aldatu zituzten. Orregatik,

erri ontako neska-mutillak onela kantatzen zuten:

San Pedro zeru altuko
giltzaren jabia,
San Pedro geurea ta
Zangitu geuria.

Zangitu, izan ere, inguru auetako mendien ize-
na omen da.

Altsasuarren esanera, berriz, urdiaindarrak er-
mita eta Zangitu mendi oiek txokolate edo patarra-
ren truke saldu omen zituzten.

Emengo festa San Pedro egunean ospatzen du-
te altsasuarrak. Bidea oiñez egin bear zanean, au-
rretik erriko gurutzea, txistulariak eta udal-gizonak
etortzen ziran, eta atzetik idi-gurdi batzuk, janariz
eta edariz ongi zamatuta. Meza ondorenean, zugaitz
tarteetan sua piztu eta jana maneatu.

Jende asko biltzen zan, Altsasutik eta Burun-
datik ez-ezik, Gipuzkoako Goierri aldetik ere. Gaur
egun, kamioa bertaraiño irixten danez, festazaleak
ugaldu egin dirala esan bearrik ez dago.

Andik urrengo igandean ospatzen dute urdiain-
darrak beren festa, gurutzea, udal-gizonak eta abar
etorriz.

Baiña atalburuko idazkiak ematen dio ermita
oni aintza eta famarik aundiena:

*"Año de setezientos y diezisiete a veinte de henero,
en esta yglesia de San Pedro de la valle de Burunda fue
electo y ungido por primer rei de Navarra Garcia Xime-
nez y esta eleccion confirmo el mesmo año el Papa Grego-
rio segundo como parece por su bula que la tiene la di-
cha valle en su archivo fue reedificada esta yglesia el
año 1647".*

Naparroako leenengo erregea emen koroatu za-
la, alegia. Ez dakit jakintsuak zer iritziko dioten

orri. Baiña beste bi toki ere badira ospe ori berentzat eskatzen dutenak: bata Abarzuzan eta bestea Erronkarin.

Dana dala, urdiaindarren kantik onela dio:

Urdiaingo Andre Maria
guzitan seinale,
antxe koronatu zen
Naparruako errege.

Urdiaindarren kantu ori R. M. Azkue zanak eta Jose Mari Satrustegi adiskideak jaso zuten; eta aien egunean kantatzen omen zan –gaur ere kantatzen dan ez dakigu–, neska-mutillak alkarri eskutik artuta, eta doiñuak agintzen zuan eran pausoka ibiliz.

Kanta orrek sutan jartzen omen zituan altsasuarra. Ala, mutur-jokak bein baiño geiagotan izan omen dira bi errien artean, beren festa ori oso-agoa izan dedin edo...

Ni San Pedro ontan aurtengo ilbeltzean izan nintzan. Etzan, beraz, txori eta kirkir-kantarik entzuten. Aien partez, bele beltzak alkarren leian buillaka. Eguzkia makurtzen zijoan, eta zugaitzen adar soillen tartetik zeleta egiten zuan. Nere ondotik artaldetxo bat igaro zan zintzarriei eragiñez, artzairik gabe, bordara bidean. Gozamen ederra artu nuan basoaren bakardadean. Izadia, izan ere, urte-garai guzietan ederra.

El Diario Vasco, 1999-III-14

San Pedro ermita, Altsasua eta Urldiain artean, Naparroan.

Euskaldun baten etorrera

DONOSTIAN garai artan urtero egin oi zanez, Lore-Jokoak ospatu ziran 1892-ko abenduaren 30-ean, bertako Teatro Zaarrean.

Aurrena, euskal kanta batzuk kantatu ziran. Ondoren bi antzerki antzeztu: Biktoriano Iraolaren *Onentzaro gaba* eta Toribio Alzagaren *San Tomaseko feriya*. Urrena, “izkribilari eta musikalarien indar-neurtzan sariztatuak izan diran izenen deia, eta sariya eman duten izkribuen irakurtza”. Bukatzeko, bertsolari-saioa.

Leenengo saria *Lore bat* izenekoak irabazi zuan. Egillea, Jose Ansuarena. *Accesit* edo aldaera, *Gernikako Arbola* zeritzaionak. Beraren egillea Jose Zapi-rain zan, donostiarra edo bertan bizi zana beintzat.

Beste auek *mención honorífica* lortu zuten: Jose Marino Arrietaren *Bizi bedi euskara*; Toribio Elola-ren *Pirri... pipi... pi*; Rosario Artolaren *Ipuiak*; eta Pedro Maria Otañoren *Ama Euskara*.

Otaño au, Zizurkillen 1857-ko ilbeltzaren 26-an jaioa eta Arjentinan urte-mordoa eginda, 1890-ean Euskal Erriratu zan. Etorri berria zan, beraz. Bertso-sail batzuk bazituan Donostian argitaratuak. Baiña auxe da, uste degunez, leiaketa batera bialdu zuan leenengoa.

Izenburuak salatzen duanez, gure izkuntza zarrari ama baten irudia ematen dio Pedro Marik. Pertsona biurtu, alegia. Ori bera egin zuan *Amets bat* izeneko saillean.

Une ontan ez nuke esango ortan aurrena bera izan ote zan. Baiña jarraitzailleak izan zituala bai. Txirrita bertsolaria eta Tolosako Ramos Azkarate, adibidez.

Ama Euskara sail onek zizurkildar bertsolariaren bertso gintza dotorea begien aurrean jartzen digu, naiz eta aren lanetan leenengoetako bat izan. Ikasle ibili gabeko maixua izan zan ura. Baiña bertso auetatik beste zumu bat ere atera diteke. Nola? Zuzenean diona alde bat utzi eta zearka agertzen duana gogoan artuta.

Lekutxo txiki eta zekenean bizi zan *Ama Euskara*, bereen ondoan. Auek, lanean gogor saiatur, "iritxi ziran larreak baratz biurtzera azkenean".

Ala ere, lur txiki artan guzien diña gauza etzegoanez, seme batzuek txit urrutira joan bear izan zuten. Nora? Ameriketara geien-geienak.

Pedro Mariri ere orixe gertatu zitzaionez, une ontatik argi eta garbi ikusten da zizurkildarra sail ontan bere bizitza azaltzen ari dala.

Euskaldun aiek erri-miñak penatzen zituan: "ama gaxoa beste gauzarik etzeramaten gogoan". Baiña Euskal Erritik zetozen berriak etziran pozgarriak. Besteak beste, fueroen galera, itxas onunzko eta arunzko euskaldunen biotza ainbesteraiño goibeldu zuana. Ala, jaioterrira itzultzea erabakitzen du aietako batek. Nor izan diteke au, Otaño bera izan ezik?

"Egualdi otzak ziran denboran, Egoarriak alde-ra" iritxi zan. Au ez dator bat Otañoaren bizitzan kontatzen danarekin.

Ontan azaltzen danez, uztaillean etorri zan, erdi gaixorik eta udara izan arren arropa berogarri bat jantzita. Baiña olerkariak badute erderaz *licencia poética* esaten dana, gauzak komeni zaien bezela jartzeko; eta au oietako bat izan diteke. Donostiako

Lore-Jokoak abenduan ospatzen baitziran, eta Pedro Marik aietaz mintzatu nai zuan.

Atze-errian bizitutako euskaldun orrek, Euskal Erriratu eta kalean topo egiten duan bati onela galdetzen dio:

- Bai al dakizu gure Ama ona non dan?

Bestearen erantzuna:

- Gaur gauean bere onran festa degu. Argatik apainduta noa. Atoz nerekin.

Anai leial onek besteen ondora eramaten du. Nora? Bilguma eder batera. Donostiako Teatro Zarrera, alegia. Lore-Jokoak egiten ziran tokia uraxe baitzan.

Pedro Mari, emezortzi urterekin Zizurkildik Argentinara joana eta urte-mordoa an igaroa, olakorik iñoiz ikusi gabea zan. Orregatik:

Nola etzuben ikusitzea
espero alako gauzik,
"Ama" deadar egiñ nai zuben
ta eziñ somatu itzik,
barren-barrendik Jaungoikoari
esker ematea baizik.

Txundituta gelditu zan areto artan ikusi zituenekin: kantuak, bertsolariak, olerkiak, antzerkiak, euskaltzale jende sutsua...

Ona azken bertsoa:

Ama onratzen ikusirikan
bere anai ta lagunak,
au esan zuben urrutitikan
etorri zan euskaldunak:
"Euskaragatik albiste txarrak
guri eman dizkigunak,

ez ditu ondo ezagututzen
gure itz ezti legunak,
alkar maiteak izan gaitzen
izen santu au degunak”.

1890-eko Lore-Jokoak ziran oiek. Andik bi urtera, berak *Ama Euskara* izeneko sail au aurkeztu zuan. Beste batzuk ere bai urrena, eta ez Donostian bakarrik. Lagun-mordoa ere egin zuan: Ramon Artola, Biktoriano Iraola, Frantzisko Lopez-Alen, Jose Zapirain, ... Zeru txiki bat izan zan arentzat Donostia. Etzitzaion mingarria izango, zortzi urte zoriontsu emen pasa ondoren ostera Arjentinara aldegin bearra?

El Diario Vasco, 1999-IV-2

Garai bateko mutikoak

ARJENTINAKO Córdoba-n, 1926 urtean, *Las aventuras de Learte* izeneko liburua argitaratu zan. Baiña izenburu luzeagoa du berez: *Fracasos de la fortuna y sucesos varios acaecidos a Don Miguel de Learte Ladrón de Zegama, natural de la ciudad de Sangüesa en el reino de Navarra*.

Learte ori 1730 urte inguruan jaio zan. Bere denboran milla komeri ezagutu ondoren, 1788-an, Córdoba ortan zala, bere bizitza idatzi zuan. Laburtu eta aldatu ditzagun onera bere aurtzaroari buruz ematen dituan berriak.

Gose-urte batean jaio zan. Amak bularrik ez eta zazpi illabetean iru iñude aldatu zizkioten, baiña irurak il ziran. Aita laugarrena ekartzera zijoala, amak onela esan zuan:

- Aur onek izurrite batek baiño jende geiago garbitzen du. Bera galtzea obeko degu, iñude geiago baiño.

Ala, esne eta olio-zopak eman zizkion andik aurrera. Baiña oso argala azi zan. Gaixotu eta ia iltzat eman zuten. Ondoren, baztanga eta sukar gaizto bat arrapatu zituan. Batean, arrebak botilla bat ardo utzi zuan deskuidoaren oiaren aurrean. Gaixoak, berriz, egarriak baitzegoan, jeiki, botilla artu eta zanga-zanga ustu egin zuan. Baita zerraldo lurrera erori ere. Oira jaso zuten. Bi egun pasa zituan korderik gabe. Baiña sendatuta esnatu zan.

Bai indartzen asi ere. Ala, bederatzi urte zituztala, etzan errian, amalau urtez beerakoetan, indarrez

eta arintasunez irabaziko zionik. Ezta ura bezelako pelotari, palankari, toreatzaille eta arrikalaririk ere. Ontarako, abailla erabiltzen zuan.

Batean, bi mutiko-taldek alkar desafiatu zuten arrika burruka egitera, San Frantzisko komentua-ren ondoko zelai batean. Ekin zioten, bada. Ura arri-zaparrada alde batetik bestera! Baratzen lan egiten zuan frailea, oartu zanean, paretaren gainera igo eta deadarka asi zitzaien, ez olako astakeririk egiteko, arren!

Mutikoak orduan berari eraso zioten. Baita frai-lea pareta gainetik lasterka jetxi ere. Bearko! Baiña bi zakur aundi askatu eta mutikoengana xaxatu zituan. Auek, ordea, arrika aiei ekin, eta bat akaatu. Besteak iges egin bear izan zuan, mutikoak atzetik zituala.

Komentura alderatzean, atean bi fraile topo egin zituzten. Mutikoak arrika eraso, eta aiek ere barrura korrika. Orduan arriak leioetara zuzendu zituzten, aal zana puskatuz eta berak neke-neke egin arte. Errira kantuz itzuli ziran gero, gerra bat irabazi izan balute baiño alaiago.

Biaramonean, eskolan sartutakoan, maisuak, gertatuaren berri ongi zekianez, zigortu nai izan zituan. Gizarajoa! Danak berari eraso zioten, tinta-ontziak, liburuak eta ladrilluak tiraka. Eskerrak anka egin zuan. Bestela, bertan akaatuko zuten. Mutikoak kalera berriz, beren garaipena oiukatuz.

Baiña nor bere etxera joandakoan, an banaka artu zituzten, eta bai ipurdiak ederki berotu ere.

Udalak agindu bat eman zuan: gurasoak beren semeak etxean edukitzeko iru egunean; eta gero, arrika egindako bakoitzean, erruki gabe zigortzeko. Ori egiten etzuanari, multa emango ziotela.

Batean, ikasle batzuk erreka baten ondoan zira-la, lagunak Learteri:

- Ezetz abaillarekin arrikada aietaraiño luzatu!

Abaila atera, arri bat jarri, tira eta ikasle bati txorkatillan jo zion. Ura andimandi baten semea zan, ordea; eta aitak maisuari gertaeraren berri eman zion, gauzak aundiagotuz, noski. Egurra, beraz, Learterentzat. Baiña onek, irtendakoan, aberaskumea jipoitu egin zuan. Ala, besteak ostera salatu, maisuak Learte zigortu eta onek bere eskola-laguna berriz berotu... Gauza bera arratsaldean eta biaramonean.

Urrengo batean, Santiagoko eliz-atarian pelotan ari ziran mutikoak. Ordubata jotakoan, danak eskolara. Learte, ordea, berandu iritxi. Atezain egiten zuan mutikoarekin erritan asi zan, batek sartu nai eta besteak ez utziz. Leartek muturreko bat eman zion atezaiñari. Onek, ordea, ladrillu bat tira eta anketatik odoletan utzi zuan ura. Leartek, orduan, bestea atzaparrekin eldu eta ladrillu berarekin kolpe bat eman buruan, ia il-zorian jarriz.

Ura ala ikusitakoan, Leartek iges egin zuan kanpora. Maisua atzetik oiuka, deabru ura norbaitetik arrapatzeko, arren! Zapatari batzuk artara atera ziran. Baiña Learte etxe zaar ustu batean sartu zan. Mutiko batzuk aren segika. Leartek pareta gaiñetik arrika eraso zien, eta aietako bi elbarritu.

Ondoren, baratz batean sartu zan. Amona bat antxe; eta, mutiko ura lapurren bat zalakoan, karrasika asi. Amonak Learte arrapatu nai izan zuan, baiña onek bultzatu eta ura lurrera. Altxa eta berriro mutikoagana. Leartek, ordea, beste bultzakada bat eman zion, eta atsoa an joan zan ankaz gora.

Learte mendira orduan, eta an izkutatu. Illundutakoan, Ilunberrira pasa, aaide batzuegana, an egun batzuk egiñez. Ondoren, berriz ere eskolara.

Maisuak, batean, lau mutiko bialdu zituan, eta oien artean Learte, piperra egindako beste bi muti-

koren billa. Batek amor eman zuan. Besteak ez. Daren artean menderatu eta an zeramaten. Emakume batzuk, ordea, ura libratu asmoz urbildu ziran. Leartek bizkarrera jaso zuan orduan. Baiña emakume batek anketatik tira, eta mutikoa lurrera. Baita Learte aren gainera erori ere, eta azpikoari anka autsi. Onen osaba apaiza agertu une artan. Illoba artu eta etxera eraman zuan. Ondoren, eskolara joan eta an erru guziak Learteri erantsi.

Au iges abiatu zan, baiña berandu. Ezin atera; eta maisuak sententzi gogorra eman zuan: mutiko bakoitzak seiná zigorkada emateko ari. Bat azpian jarri, Learte gainean, eta besteak zigorra astindu.

Baiña Learte orrek azpikoaren lepondoari ortzak itsatsi eta odoletan jarri zuan. Maisua orduan berari zigorka ekin. Ango karraxiak! Eskerrak zaldun bat sartu eta festari bukaera eman zion. Learte *Ecce Homo* bat bezela gelditu zan. Beste mutiko arek, berriz, egunak pasa zituan, ezin sendaturik.

Gauzak ala zirala, Learteren aita biajetik etorri zan. Gertatutako istilluen berri ikasitakoan, maisu ura erritik bialtzea lortu zuan. Semea, berriz, eskolara gabe merkatari baten dendan asi zedilla.

Denda artatik, berriz, Madrillera aldatu zan. Bidean abentura berriak izan zituala esan bearrik ez dago. Beste baterako utziko ditugu.

Bai; gaurko mutikoak biurriak dirala sarritan esaten degu. Ez det gezurra danik esango. Baiña gaurkoak bakarrik?

El Diario Vasco, 1999-IV-6

“Zuk il zenduen artzaia”

ORAIN ogei ta amasei urte, Txirritaren bertsoak, ateraldiak eta gertaerak biltzen ari nintzala, ostegun-arratsalde batez Ereñozura jo nuan, bertako Jose Oiarbide zanarengana. Onek argibide pran-ko emana zidan leen ere; baiña nik ala ere geiago nai. Aren etxean onela esan zidaten, ordea:

– Ernaniko perian da. Ordu ontan, ara joaten bazera, Zinkoeneko tabernan arkituko dezu.

Atzera Ernanira, beraz. Kaleak baserritarrez beteta zeuden. Zinkoenean antxe zegoan nik bear nuana, lagun batekin maai batean eserita.

Kafetxo bat artzera konbidatu ninduten. Laukote polita egiten genduan. Aiek biak, txapela eta guzi. Ni, berriz, sotana beltzez, orduan bear zan bezela. Eta laugarrena? Maaian, fuente batean zegoan bixigua, baiña ezurak bakarrik, mamiak ederki kenduta.

Josek lagunaren ezaupidea eman zidan: Bizente Oiarbide, Ereñozuko Txilibita baserrikoa. Onek, zer nenbillen entzundakoan, onela esan zidan:

– Txirrita, nere ama zanaren leengusua zanez, urtero gure etxean izaten zan bazkaltzen, baillarako festetan, San Antoniotan. Aren istori bat kontatuko dizut, nik nere aitari entzuna, eta onek Txirritari berari.

Nik papera atera eta bixiguaren ondoan jarri nuan. Ura kontu kontari asi zan, eta ni idazten.

Karlisten leen gerraren bukaeran, *Bergarako Besarkada* egindakoan, konforme etziran karlistak Frantziara alde egin zuten; eta gaiñerakoak, nork bere arma entregatu eta etxera. Ori egiten zutenei, duro bana zillar ematen zieten liberalak.

Uxategietan, Urepel kaskoaren ondoan, soldadu-mordoska bat gelditu zan. Toki ori Urumea eta Leitzaran ibaien tarteko mendietan dago, Naparroako eta Gipuzkoako mugan. Zer egin etzekitela zeuden eta bati onela esan zioten:

– Joan adi i Tolosara, eta gero bueltan esango diguk nola tratatu auten.

Joan zan, eta fusilla kendu, duro bat zillar eta bazkaria eman eta libre utzi zuten. Lagunengana bueltatu eta onela esan zion:

– Motellek, ez natxiotek gaizki tratatu. Duro bat zillar eta bazkaria eman zizkidatek beintzat.

Orduan, bat ez beste danak Tolosara joan ziran. Joan gabekoa Antonio Diostegi zeritzan. Ijitoa zan. Arek bertan jarraitu zuan, jatekoak aitu zitzaizkion arte. Orduan abiatu zan bera ere bere fusilla eta guzti, baiña bere txokora, Ernaniko Fagollagara, joateko asmoz. Artzai bat arkitu eta onela esan zion:

– Fagollagako bidea erakutsi zaidazu.

Artzaia bildurtu egin zan gizon armatu arekin, eta onela erantzun zion:

– Eguraldi txarra dator, ordea, eta aziendak bildu egin bear ditut...

– Aziendak beren gisa utzi eta atoz nere aurretik bidea erakusten.

Ez dago gizon armatu baten esanera jarriko ez danik. Ala, antxe abiatu ziran artzaia aurretik eta Diostegi ori fusillarekin atzetik. Bide-puska bat egindakoan, onela esan zion artzaiak:

- Adiskidea, neretzat diferentzi aundia dago zurekin joan edo aziendak bildu. Igo zaite aurreko mendi ortara -Mandoegira-, eta segi gero gaiñez gain. Onyi mendia ikusiko dezu eta, ara irixtean, jexti besterik ez dezu, Fagollaraga joateko.

Baiña Diostegik onela erantzun zion:

- Bi urte auetan makiña bat buelta eman ditut mendi auetan, baiña beti toki ontara atera izan naiz, bidea ezin asmatu. Segi, ba, gelditu gabe.

Segi, beraz, artzaia aurretik eta Diostegi fusilla-ekin atzetik, gaiñez gain. Bide luzea korrituta, Lepatxikira aillegatu ziran. Andik Fagollaga ikusten da. Artzaiak orduan:

- Fusil ontako kargazoiak gizona nola iltzen duan ikusi bear det orain.

Eta tiroa tira eta artzaia il egin zuan. Gero etxera abiatu zan.

Urte asko igaro ziran. Diostegi ori oso zaartuta zegoan. Gorputza makurtua eta ibilli ere bi makulurekin, anka ankari ezin aurreraturik. Larogei bat urte zituan. Bakarrik eta eskean bizi zan. Etzuan inork maite. Aurra ere aren bildurrez izaten ziran eta iges egiten zioten.

Gauzak jakin egiten dira eta, nola edo ala, jendeak bazekian Diostegi zala artzaia il zuana.

Ala, egun batez, Txirrita Fagollagako tabernan zan. Izbidea orrela etorrita, Diostegi ortaz ari ziran. Bazekiten ara etorriko zana eta onela esan zuan Txirritak:

- Batere biotzik baldin badu, jo gabe ere jarriko det nik ura marruz.

- Naiko lan! Zearo gogortuta ziok ori...

- Bai; jo gabe ere jarriko det nik ura marruz, sartu bezin laster. Gogoratuko zaio oraindik...

Ala, Diostegi orrek sartu eta onela esan zuan:

– Egun on!

Iñork etzion “baita zuri ere” erantzun; ezta kasorik egin. Jendea ixil-ixilik zegoan, Txirritak zer esango zion. Diostegi baso bat ardo artu eta maaira alderatu zan, basoa eskuan zuala. Orduan, bat-batean, bertso au bota zion Txirritak:

Larogei urte pasatu ditu
dirudiyela etsaya,
orain bi anak arrastaka ta
burua soiltzen asiya:
gizarajuak badu beregan
makiña bat desgraziya,
ez dago garai batian bezin
arrua eta lasaya,
beste munduan ikusiko du
emen il zuan artzaya.

Diostegik onela esan zuan:

– Zergatik etzidan bidea erakutsi bear neri?

Oraingoan ere etzion ñork erantzun. Danak begira zeuden. Taberna guzian etzan txintik ere aditzen. Eta Txirritak beste bertso au kantatu zion:

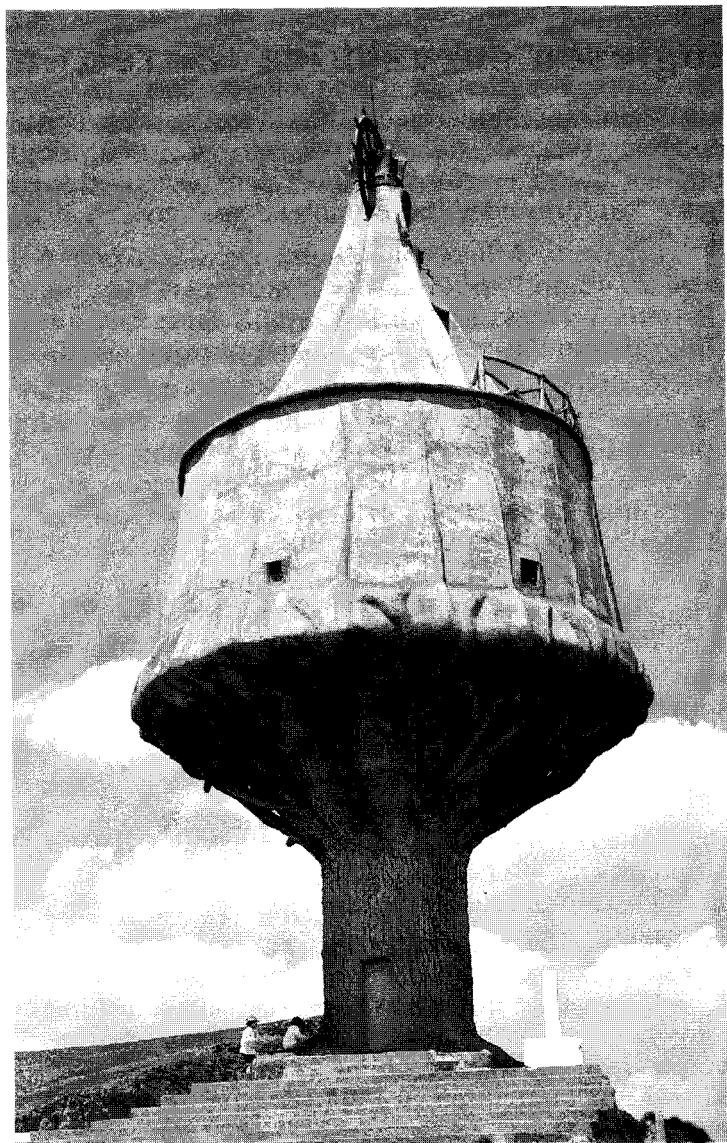
Kulparik gabe bota zenion
fusillako kargazoia,
gizon gaxuak aserretzia
ez al zuen arrazoia?
Diabru zarrak aditzen dute
zure animan usaia,
eriotzaren etor-bidurrak
estututzen du lasaia,
zu baiño gizon formalago zan
zuk il zenduen artzaia.

Diostegik, orduan, *dak!* maaian basoa kolpean

utzi eta alde egin zuan kanpora marmarka. Andik egun asko gabe il omen zan.

Oietxek izan ziran Ereñozuko Txilibita baserriko Bizente Oiarbideren itzak. Ondoren, aiek beren etxeetara abiatu, eta ni nerera, pozez ordea, arratsaldea galdu ez nualakoan, Txirritaren liburuari beste kapitulu eder bat eransteko gaia emana zidaten eta.

El Diario Vasco, 1999-IV-1

Orduñako Antiguako Amaren irudia, Txalazo mendian.

Inglesen guruzbidea Gasteizen

LEENGOAN, Julio-César Santoyo-ren *La legión británica en Vitoria* liburua irakurtzeari ekin nion. Bertako Aurrezki-Kutxak 1972-an argitaratu zuan. Ortik artuko ditut gaurko idazlan ontarako gaiak.

Karlisten leen gerratean, 1835-ean, liberalak laguntza ederra lortu zuten: *legión inglesa* izeneko amar milla soldaduren taldea, Lacy Evans jauna buru zutela. Ontzietan sartu eta Santander, Bilbo eta Donostiara ekarri zituzten. Bertan soldadu-egin-kizunak erakutsi eta urrian Gasteizen danak bildu.

Iri onek amar bat milla bizi-lagun zituan orduan. Baiña ogei ta amar millaraiño iritxi omen zan, gerra zala-ta etorri zitzaizkion soldaduekin. Aientzat ostatua nun arkitu? Etxe, estalpe, eliz eta konbentu zaarretan sartu zituzten. Lasto eta orbel pixka bat lurrean zabaldu eta aren gaiñean lo egin bear. Neguko gau otzetan etzan giro izango.

Abenduaren 4-an, soldadu aien desfilea. Ikus-kizun ederra izan zan ura gasteiztarrentzat. Bukatutakoan, festa eta dantza, militarren musika-banda eta erriko txistuaren soiñuarekin.

Baiña Eguberriak igarotakoan, ingles aiek gai-xotzen asi ziran. Andik laster, ospital guziak gaiñezka zeuden. Egiñaal guziak alperrik, ordea. Egunero soldadu-mordoa iltzen zan. Jaten oso gaizki ematen zieten, izan ere. Ortaz gaiñera, otza eta babesleku txarrak. Soldatarik pagatu ere ez.

Konbentuetan ildakoei, bertako baratzetan lur ematen zieten. Edo elizetako antziñako illobien ar-

-losa altxa eta il berrien gorputzak antxe sartu, garai bateko ezur zaarren gainean. Baiña baratzik edo elizarik gertuan etzutenak ere baziran, eta gorputz illez betetako gurdiak noiznai ikusten ziran kaleetan barrena, kanposanturako bidean.

Batean, emen lekurik ez eta ateak itxi egin zituzten erriko lur-emaleak. Baiña inglesak beste gorputz-karga batekin etorri eta ateak bota.

Oso negu gogorra egokitu zan, gainera: elurra, izotza, bee-laiño otza, aizea... Soldaduak, erri barruko eta inguruko zugaitzak bota egiten zituzten, eta egurretarako ekarri. Gasteiz aldea ederki soildu omen zan orrela.

Otsaillean gaitzak indar berria artu zuan. Illak ugaldtu eta zuloetan seinaka eta zazpinaka sartzen zituzten. Zenbat ingles il ote ziran negu artan Gasteizen? Zazpireun, idazle batek dionez. Beste batek, milla. Eta iru milla il zirala dionik ere bada.

Batek onela idatzi zuan: "Soldadu errukarri auek ibiltzeko ere gauza ez dira. Tifusak ondatu ditu". Gaitz kutsakor ori zebillela uste baitzuten.

Bitarte ortan, Gasteizko jendea beti bezin osasuntsu zebillen. Ori bai: badaezpada ere, inglesekin aal zan gutxiena tratatzen zuten.

Irlandarrak ere baziran *legión inglesa* artan, eta albo-erri batean zeuden: Arriagan. Aiek, ordea, bizkor zebiltzan. Ala, martxoaren 17-an, San Patrizio beren zaindariaren eguna ospatu zuten: gaita-soiñua, kantuak, dantzak, umore ona... Indarrez gainezka dauden gizon gazteak egin oi dituzten festak, alegia. Aiek ikusita, inglesetako buruzagiak arritu egiten ziran. Onela zioten:

- Gure mutillak zergatik etziran Donostian, Santanderren eta Bilbon gaixotu, eta emen bai? Irlandar auek ere sasoz beteta ikusten ditugu. Zer deabrukeri gertatzen da emen?

Ingles mutillak, Gasteizen gauza onik etzegoa-la-ta, karlistetara pasatzen asi ziran. Oietako bat, Richardson sarjentoa. Andik eskutitz bat bialdu zion Nangles izeneko bere illoba bati, onela esanez:

“Emen ongi tratatzen gaituzte. Soldatak xuxen pagatu, eta jan ere ondo. Etorri zaitte. Orko okin baktek lagunduko dizu; Jose Eloseggi beraren izena”.

Illobak, ordea, osabaren esana egin bearrean, karta ori kapitanari erakutsi zion; onek bere nagusiei; eta auek beren azarikeria prestatu. Nangles ori Jose Elosegirengana joan zedilla, alegia, karlistetara pasa nai zuala esanez.

Elosegik etzion leenengo itzetan aurrerabiderik eman. Ingles soldadu guzientzat ogia egin bearra naikoa zuala erantzun zion, istillu berritan sartu gabe. Baiña besteak osabaren eskutitza erakutsi zion, eta orduan baietz: lagunduko ziola. Nangles orrek beste zazpi soldaduk ere pasa nai zutela esan zion; eta Elosegik, ezer txarrik usaitu gabe, aientzako ere baietz agindu. Eguna ere izendatu zuan.

Ala, esandako egunean, illundu eta gero, Nangles ori bere lagun batzuekin okindegian presentatu zan. Aien artean kapitan bat ere bai, sarjentoz jantzita. Elosegiren etxean karlisten ispi bat zai zuten. Etsaietara eramango zituana, alegia.

Elosegik baserritar jantziak eman zizkien, eta mando batzuk aientzat ekarri ere bai. Ala, talde ura an abiatu zan, arabar nekazari batzuk balira bezela. Baiña erritik kanpora baiño leen, soldaduak zein ziran agertu eta gidaria preso artu zuten. Andik Elosegiren etxera, eta ari ere atzaparra erantsi.

Gertatuaren berri laster zabaldu zan Gasteizen: bi ispi atxilotuak zirala; eta oietako bat Jose Eloseggi zala; inglesentzat ogia egiten zuana.

Orduan andik eta emendik azterketan asi, medikuak-edo analisak egin eta Elosegiren ogiak bi po-

zoi-mota zituala azaldu zan. Uraxe izan ingles soldaduak beste mundura bialtzen zituana! Aientzat patarra ere berak saltzen zuan, eta au ere pozoiduna. Aren etxean sartu, goitik beera miatu eta pozoi ugaria arkitu zuten.

Elosegik, bere buruaren alde zerbait ba ote zuan galdetutakoan, erruduna zala aitortu zuan, baiña errukia eskatzen zuala. Etzioten kasorik egin, ordea. Nola barkatuko zioten, gerra-denboran gaiñera, ainbeste eriotz egiña zanari?

Martxoaren 28-an, goizean goiz, maillu-ots ugarria zan Gasteizko Plaza Zaarrean. Oltzadura altxa bear zuten arotzak ziran. Bertako eta kanpoko jendea asi zan biltzen, eta bai ingles asko ere, plaza bete-bete egin arte. Arratsaldeko irurak aldera, beltzez jantzitako bi gizon azaldu ziran, borreroak alegia, eta beren prestaketak egin zituzten.

Urrena, danbor-otsa entzun zan, eta jendea ixildu. Soldadu-talde bat zetorren, jende tartean biga egiñez. Atzetik, berriz, ogei bat apaiz, eta ondotik kondenatuak.

Elosegi igo zan aurrena. Apaiz batekin zerbait itzegin zuan, eta gurutze bati musu eman. Gero, borreroak lotu, eseri arazi, lepoan uztaia jarri eta esutu egin zuan. Soldaduak pozezko oi u bat egin zuten. Urrena, bigarren errudunaren txanda.

Andik laster plaza utsik zegoan. Ildakoen gorputzak beste ordubete bat eduki zituzten kendu gabe, jendearen eskarmentagarri izan zitezen.

Erremate ura izan zuan, denbora geixeago izan balu, *legión inglesa* guzia garbituko zuan okin arek. Nolako arrera egin ote zioten beste munduan berak aurretik bialdutako aiek danak?

Zerutik lurrera zenbat bide

FRAY Santiago de la VoráGINE Frantziako dominiko bat izan zan, 1264 urte aldera, liburu aundi bat latinez idatzi zuana; santu-bizitzen bilduma bat, alegia, gazteleraz *La leyenda dorada* esaten zaiona.

Liburu ori bein eta berriro kopiatu eta esku-idazkietan zabaldu zan berreun bat urtetan. Inprenta etorri zanean, berriz, Jaungoikoak bakarrik daki zenbat aldiz eta zenbat izkuntzetan argitaratu zan moldezko letretan.

Liburu ortan, San Andresen berri ematerakoan, apostolu onek artean munduan bizi zala egindako zenbait mirari kontatzen dira. Baita zerutik egin zuan beste bat ere. Azkeneko au ager dezagun.

Nunbait ere ba omen zan gotzai bat birtutez oso jantzia eta San Andresi debozio aundia ziona. Egin-kizunen bat asterakoan onela esaten zuan beti: "Jaungoikoaren eta San Andresen aintzarako..."

Baiña inpernuko etsaia ura galdu bearrez zebillen. Damatxo polit baten itxura artu eta gotzai orren etxeko ateak jo zituan. Zer nai ote zuan galde-tu zionari, aitortu nai lukeala erantzun zion. Ortarako zegoan apaizarengana joateko, bada. Baiña ezetz eta ezetz; berak gotzai jaunarekin bear zuala. Ala, au etorri eta damatxo orrek onela eman zion asiera bere aitortzari:

- Ni errege baten alaba nauzu, orain arte aren jauregian bizi izana. Oneraiño bakarrik eta erromes-jantzian nola etorri naizen? Nere aitak printzi-

pe batekin ezkondu arazi nauelako. Nik zera esan diot: ezkontzeko gogorik ez dedala, Kristoren emazte izan nai nukeala eta. Baiña alperrik. Aitak ez dit kasorik egiten, eta ni beartu-asmoak ditu. Ala, iges egin det. Zure birtuteen aditzera banuan, gotzai jauna, eta laguntza eske natorkizu. Jauregi ontan txokoren bat utziko al didazu, otoitz-bizitza egin aal izateko?

Gotzaiak onela erantzun zion:

– Bai, alaba, bai. Goiko Jaunagatik gauza asko utzi dituzu, eta ni aren serbitzari bat naiz. Nere etxe ontan jende asko bizi da, eta zurekin bat geiago. Gelaren bat aukeratu eta antxe geldi zindezke. Eta gaur nerekin bazkalduko dezu.

Jangelara sartu eta biak aurrez aurre eseri ziran. Ondoan, gaiñontzeko bazkaldarrak. Gotzaia erne zegoan, damatxo arek ezeren faltarik izan etzezan. Baiña begiratu bakoitzean onela pentsatzen zuan: “Olako lore ederrik ez det nik santa sekulan ikusi!”. Eta begiak ezin zituan inola ere arpegi polit artatik kendu.

Alakoren batean, ateko aldaba-otsa entzun zan; eta gotzai jaunak onela esan zion aurrean zeukan damatxoari:

– Eskaleren bat izango da. Atea zabalduko al diogu?

Besteak erantzun:

– Aurretik zerbait galde dezaiogun, ea zer erantzuten duan. Or ikusiko degu burutsua dan ala ez. Argia bada, aurrera; ez bada, ez dedilla gotzai jauna molestatzera etorri.

– Ongi dago. Baiña zerorrek esango dezu zer galdetu bear zaion.

– Auxe galdetuko diogu, bada: zer ote da Jaungoikoak gauza txiki batean egindako miraririk aundiena?

Serbitzari bat ate ondora joan eta bereala etorri zan, onela esanez:

- Erromes bat da, eta onela erantzun du: Jau-naren miraririk aundiena gizakien arpegia dala. Munduaren asieratik zenbat milloika arpegi moldatu ote ditu? Mundua bukatu bitartean beste zenbat milloi moldatuko ditu? Ala ere, ez dira izan, eta ez izango ere, bi arpegi guztiz berdiñak. Ortaz gaiñera, leku txikitxo ortan pertsonaren zentzuak jarri ditu.

Bazkaldar guzien txaloak jaso zituan erantzun orrek. Baiña damatxo arek onela esan zuan:

- Bigarren galderatxo au egin dezaiogun orain: lurra nun ote dagoan zeruaren gaiñetik.

Ate ondoko erromesak onela erantzun zuan:

- Jaungoikoaren eskubi aldean. Antxe baitago Jesukristo, guk bezelako gorputza duana. Gurea, loiez egin baitzan, lurra da. Jesukristorena ere bai, beraz. Ala, lur ori zero guzien gaiñetik dago.

Bazkaldarrak arritu egin ziran erantzun egoki orrekin. Baiña damatxoak onela esan zuan:

- Irugarren galdera egin dezaiogun: zerutik lurrera zenbat bide dagoan.

Serbitzaria ate ondora joan zan, eta ango erromesak onela erantzun zion:

- Galdera ori neri egitea agindu dizunari auxe esan zaiozu: berak oso ondo jakingo duala edo jakin bear lukeala ori, ondo neurtzeko aukera ona izan zualako, goiko zerutik bota eta beeko zuloraiño erori zanean. Bidenabar esaiozu gotzai jaunari, aurrez aurre daukana ez dala berak uste duana.

Serbitzaria, ikaratuta, jangelara itzuli zan, eta ate ondokoaren erantzuna errepikatzen asi ere bai. Baiña bukatu baiño leen, damatxo ura danen begietatik galdu egin zan. Serbitzaria berriro ere atea ondora bialdu zuten orduan, ango erromesari barrura

sartzeko esatera. Baiña ura ere andik aldeginde zegoan.

Gotzai jaunak onela esan zuan orduan bere artean: "Damatxo ori inpernuko etsaia zan, beraz, ni tentatzera etorria. Ateondoko erromes ori, berriz, San Andres, ni salbatzera zerutik jetxi dana". Eta esker beroak eman zizkion bere biotzeko santu oni.

Irugarren galdera orrek ez al dio irakurleari zerbait ere gogora arazi? Batean, Gregorio Mujikak bere *Pernando Amezketarra* liburuan kontatzen duenez, bi frailek Pernandorekin topo egin eta onela galdetu zioten:

- Emendik illargira zenbat bide dago?

Eta amezketarrak erantzun:

- Emendik illargirako ori oso zailla da; baiña illargitik onera balitz, zerbait esan nezake: amabiak laurden gutxitan illargitik fraile bat botako baluteke, amabi-amabietan erretore-etxean...

Illargia esan bearrean, zerua jartzen badegu, damatxo baten itxura artutako deabruaren irugarren galdera degu.

Zer esan nai du orrek? Fraile aiek santuen bizitzak kontatzen dituan eta *La leyenda dorada* izenburua duan liburu ori irakurriak zirala. Pernando toreatzeko zerbait bear eta or ikasitako galdera orrekin asi zirala ari adarra jotzen.

Pernandori etzitzaion zeruko santurik laguntzera etorri. Baiña Jaunaren doai berezi eta arrigarri batez jantzita zegoan, eta arekin naikoa izan zuan praile aiekiko lanak egoki eta dotore egiteko.

El Diario Vasco, 1999-V-7

Patxi Erauskin bertsolaria eta Sanjurjo jenerala

PATXI Erauskin bertsolaria –Patxi Errota ere esaten zioten– Zaldibin jaio zan, 1874-IV-10-ean. Bertso-jartzaille ugaria izan zan. Aren bizitza eta bertsoekin *Auspoa*-ren iru liburu osatu genituan.

Soldaduskara joandakoan, Madrillera eraman zuten leenengo. Gero, kabo izendatu eta Kubara bialdu, ango gerra-urteak ziran eta. Habanara 1896-II-29-an iritxi zan.

Aren seme Joakinek aitaren *licencia absoluta* izeneko papera gordetzen du. Agiri onek Patxiren ango ibillerak azaltzen ditu, makiñatxo bat toki-izen emanez: Guanabaco, Managua, Cantarranas, Guanajey, Candelaria, Potrero Romea, Cayajabos, Guayabo, Frejolillo... Bi euskal izen ere bai: Mendieta eta Múgica. Emengo umeak lurralde aietara ere iritxiak, alegia.

Burrukaldiren batean, kubatarren buruzagiren bat il zan. Aren erlojua ofizial batek eraman zuan; baiña katea eta oni erantsita zegoan brujula Patxi Erauskinetik artu zituan. Gaur egunean, onen seme Joakiñek gordetzen ditu.

Cruz de plata del Mérito Militar eman zioten Patxiri. Etzan, beraz, atzean gelditzen diranetakoa.

Gerra artan ere makiña bat amaren seme alper-alperrik il zan. Baiña tiroka baiño geiago, lurralde bero aietako gaitzez.

Ona gerra orri buruz Patxik urteen buruan jarritako bertso bat:

Zenbait seme eder bala granadaz
ill da sartzen da lurpera,
arkaitzak negar egin lezake
konparazio batera;
zer estadutan arkitzen geran
ortik kontuak atera,
mutil solteroak izango ditin
andregaietzaz aukera.

1898-III-21-ean, gaixorik zegoala-ta *Montserrat* itxas-ontzian Kadizera bialdu zuten. Urrena, Donostiako kuartelera. Eta urtearen azken aldera, etxera, soldaduska bukatuta.

Andik laster sartu zan Ipar-Amerika gerran, Txirritak urteetara esango zuana gertaturik:

atzenerako estranjerua
egin zan islaren jabe,
len ere Kuba saldu ziteken
oinbeste gizon ill gabe.

Onera etorri eta pakezko bizitzari ekin zion Patxi: lan egin, ezkondu, seme-alabak azi... Baita bertsoak jarri eta paperetan zabaltzeari ere: Billafrankako 1913-ko misioa, Anton Enbustero eta Juana Patarrerak alkarri jarriak, Gora gure Euskalerrria, Amabost urteko katu gazte bati jarriak, "Amar artzai mutillak egin degu junta", eta abar eta abar.

Eusko abertzale sutsua zanez, bertsoen bidez zabaltzen zituan bere iritziak. Tamalez, garbitu-ustez, trakestu egin zuan bertsoarako izkuntza.

Baiña Kubako oroipenak etzitzaizkion iñola ere atzentzen. Gogoan zeukan bere ango teniente bat, bera baiño bi urte zaarragoa. Iruñeko semea eta Jose Sanjurjo zeritzana. Au Donostiara etorri zan ba-

tean, alkar agurtu omen zuten.

Ala, 1932-V-2-an, eskutitz bat idatzi eta bialdu zion Patxik bere tenientea izan eta orduan jenerala zan orri. Osorik kopiatzeko luzetxea izanik, ona zati bat:

“Estaba V. E. en Santi Spiritu enfermo el 7 de Julio, y no pudo acudir al combate de Asiento de Magulla. A mi regreso me dijo: ‘No he podido ir a ese combate y he perdido un ascenso, pero he sabido que tú te has portado bien y te voy a proponer para sargento’.

Recuerdo que al iniciarse este combate separé de un árbol un papel que decía: ‘Hoy morirán todos los españoles que pasen por aquí’. Entregué el papel a D. Arturo Albergorti, el cual sonrió despectivamente, pero me dijo: ‘¡Mucho cuidado, Cabo de Tiradores, que estamos enfrente del enemigo!’.

¿Se acuerda del Teniente Sanjurjo cuando nos enardecía con sus arengas? ‘¡Muchachos, mis soldados serán lo que se quiera, pero cobardes no!’ Poco después hirieron en un brazo a V. E. y fue ascendido a la península, pero le reintegraron pronto a la manigua.

La última noche que paré cerca de V. E. fue en Río Pelayo, cerca de la zona de Santi Spiritu. Por cierto que descansaba en una hamaca suspendida entre dos árboles; yo dormía en una corteza de palmera. V. E. me preguntó: ‘¿Qué tal, Cabo Erausquin?’. ‘Algo más molesto que V., mi Teniente’ le contesté. ‘Bueno –replicó V. E.–, estas cosas son interesantes para contarlas cuando seamos viejos’.

Erantzuna bereala etorri zan, 1932-V-9-n firmatuta:

“No sabe Vd. bien cuánto me ha deleitado la lectura de su cariñosa carta del 2. A Dios gracias, se ha cumplido para ambos la profecía que hicimos en Río Pelayo, de contarnos aquellas escenas cuando viejos. No se borra nada de mi imaginación y veo con complacencia que conserva Vd. una memoria feliz, pues las citas que hace están en lo suyo, perfectamente.

Me satisface infinito que se encuentre bien y tan elogiado entre los suyos por su sabiduría como el más famoso versolari”.

Patxik etzion bertsolaria zanik esaten. Baiña Sanjurjok bazekian ori eta zorionak ematen dizkio.

Aien politika-irritziak oso ezberdiñak ziran, Sanjurjo militar eta eskubitarra izanik, eta Patxi, esan degunez, eusko abertzalea. Beraiek ere ongi jakingo zuten ori. Alde batera utzi, ordea, gazte-denborako adiskidetasunarekin jarraitzeko.

Baiña andik lau illabetera, 1932-VIII-20-an, egunkari eta irratiak lau egaletara aideratu zuten Sanjurjoren izena. Sebillan armetan altxatua izan ura, errepublikaren aurka. Porrot egin zuan, ordea. Preso artu eta iltzera kondenatu zuten.

Berri oiek entzundakoan, zer iritzi ote zion Patxik? Pena artuko zuan, bere lagunaren asmoekin bat ez etorri arren. Baiña bizia barkatu egin zioten Sanjurjori; eta 1934-an, Duesoko presondegian bi urtean eduki ondoren, *amnistía* eman eta erbestera biali. Portugalera joan zan.

Andik bi urtera, uztaillean, Sanjurjoren izena berriz ere aoz ao, altxatutako militarren buru izatera zetorrela egazkiñak lur jo eta il zanez. Aideplanoaren gidaria gipuzkoarra zan, ain zuzen: Ansaldo, Aretxabaletako semea. Au bizirik atera zan.

Patxik, bere tenientea izandako ura zertara zertorren igerriko zion noski. Ala ere goibeldu egingo zan, bere gazetako laguna orrela bukatzearekin.

Geroztikako urteak tristeak izango ziran Patxi-rentzat. Arek gerraz geroztik jarritako bertsorik ez degu arkitu. Sanjurjoz oroitzen ote zan? Ez dakigu. Azkenean, burua pixka bat galdu egin zitzaion, odolak bear bezela korritzen ez eta. Ala, 1945-XII-22-an il zan, Ordizian, irurogei ta amaika urterekin.

Errioxako Zaindariaren oiñetan

NAJERATIK gora noa, Najerilla ibaiaren ondotik. Erreka-zulo beltza onako au, mendiak artez jantzita daudenez.

Anguiano erria pasa eta amar kilometrora eskubira artu det; eta, *Cruz Blanca* deritzaion gurutzera iritxitakoan, ara an urrutian Valvanerako Ama Birjiñaren eliza. Bera da Errioxako Zaindaria.

Iritxi baiño leen, ermita zaar bat, arkaitz biziaren azpian eta zugaitz tartean. Bertan idazki au: "*Aquí recibió el primer culto la Santísima Virgen de Valvanera, después de su descubrimiento*".

Santutegi au, Arantzazukoa bezela, menditarte estu eta sakon batean dago, egalean ordea, beeko zuloa baiño goraxeago. Baiña Arantzazu aldean arkaitza da nagusi; emen, berriz, basoa: aritza, artea, piñua, pagoa...

Mendi aundi-zabalak auek. *Sierra de la Demanda* esaten zaie gaur; leen, *Montes Distercios*. Elurra badute oraindik, martxoan geranez. Danen nagusi, San Lorenzo izenekoa, 2262 metroekin.

Arkupe batzuen azpitik pasa eta beste aldean iturria. Tragoska bat edan, eseri eta begiei gozatu bat eman bazterrak ikusiz.

Beste iturri bat ere bada beerago, erriak santutzat daukana. Gero joango nintzala, baiña aaztu. An edana omen zan Isabel *la Católica* erregiña. Felipe II-ak, berriz, berak bertaraiño ezin etorri eta emengou ura Zaragozaraiño eramatea agindu zuan.

Beste iturri onen ondoan nagoala, eta emengo berri ikastearren, liburu au irakurtzeari ekin diot: *Victoria Martínez López: Valvanera. Logroño, 1997.*

Batzuek diotenez, San Atanasio, Alejandriako gotzaia, Nizea-ko Batzar Nagusian Arrio erejearen aurka jardun ondoren, Espaiñiara iges etorri zan, eta Valvanera ontara erretiratu. Emen, berriz, sukaldari-lanak egin. Surtarako gurdikada egur asko ekartzen ziran. Bai gastatu ere; baiña errautsa beti neurri berean. Mirari ori ikusirik, errromesak errauts ori artu eta eraman egiten zuten.

Erdi Aroan, Nuño Oñez izeneko gizon bat, lapurra eta gizon-iltzaillea, inguru auetan zebillen. Batean, nekazari bat ikusi zuan, bere idi-parearekin lanera zijoana. Ari ganaduak ostutzea pentsatu zuan. Urbildu eta sasi baten atzetik zera ikusi zuan: nekazariak belaunikatu eta onela ziola:

- Zeruko Jauna, orain ereitera noan gari onek uzta ugaria eman dezala, arren, gizon guziak, bai onak eta bai gaiztoak, zer jana izan dezaten.

Itz oiek sasi tartetik zeletan zegoanaren biotza ikuitu zuten. Onela esan zuan:

- Gizon ori beti lanean eta danen alde otoitz egiten. Ni, berriz, munduko piztirik gaiztoena naiz, idi-parea ostu eta bera il egin nai nuana. Ez olakorik geiago! Aurrerantzean otoitz-bizitza egingo det!

Sasi tartetik negarrez atera zan, eta nekazariari barkazioa eskatu. Gero, Anguiano erriaren ondoko arkaitz-zulo bat artu zuan bizilekutzat. Semetxo bat ere berekin izaten zuan. Batean, aur ori uretara joan, arkaitzetan beera ibairaiño amilka erori eta an il zan. Aitak negar egin zion, baiña bere otoitz-bizitza ortan aurrera segitu zuan.

Brieva erritik gizon bat etorri zitzaion, Domingo izenekoa, apaiza, berak ere bizimodu ori egin nai zuala eta. Bein, Domingo ori zer janaren billa atera

zan. Nuño, berriz, arkaitz-zuloan gelditu, otoitz egiñez. Eta aingeru batek azaldu eta onela esan zion:

- Valvanera-ko zokoan, aritz aundi bat ikusiko dezu, beste ango zugaitzak baiño altuagoa, oiñetan iturri bat duana, eta barruan erlauntz bat. Joan eta arbol ori bota ezazu. Aren biotzean Zeruko Amaren irudi bat arkituko dezu. Toki ortan aldare bat egin ezazu; eta arbolaren zurarekin gurutze bat.

Nuño segituan abiatu zan, makil bat eskuan artuta; eta, errekan gora joanda, esandako lekura iritxi. Begiak altxa eta aritz bat antxe ikusi, burua beste zugaitz guzien gainetik altxatzen zuana. Bertara joan aal izateko, sasi tartean bidea irikitzen asi bear izan zuan. Bai egunak pasa ere egiteko ortan.

Bitartean, bere lagun Domingo arkaitz-zulora etorri eta an iñor ere ez. Tristetu zan. Baiña Nuño etzeterren eta, bakardade aundiagoko leku baten billa joana izango zalakoan, ekin zion berak ere errekan gora. Valvaneraiño iritxi eta an lagunak sasi tartean irikitako bidexiorra arkitu zuan. Laster ziran biak besarkada batean lotuta. Andik aurrera errezago iriki zuten bidea bien artean. Aritz mardul artaraiño iritxi ziran. Bai bota ere, eta ura erleen eman! Ondoren, ango ezta janda indarberritu. Eta Ama Birjiñaren irudia ere barruan. Gero, ermitatxo eta aldare bat altxa eta bertan gelditu ziran.

Erromesak nunaitik etortzen asi ziran. Eliza bat eraiki eta praile-talde bat bertan jarri ere bai, beneditarrak alegia. Ala, toki au santutegi eta komentu ospetsua izan zan XIX mendera arte.

Frantzestean, ordea, 1809-I-21-an, *guerrillero* batzuk emen babestu ziran. Baita atzetik etorri ziran frantzesei tiroka ekin ere, eta bi soldadu lurrera bota. Orduan frantzesak santutegiari su eman.

Beste zenbait urte-mordoska pasa zan; 1835-ean, praile guziak beren komentuetatik bialduak

izan ziran. Bai emengoak ere, lekua utsik utzita.
Ordukoa degu kopla au:

*Virgen de Valvanera,
¿qué haces ahí sola,
sentadita en tu roble
como pastora?*

Ori ikusirik, Brievako erriak bere parrokira eram-
an zuan irudia. Baiña 1880 urtean santutegi au
berritu asmoak artu ziran. Naparroko Kaskante
erriko semea zan eta Anai Tiburtzio esaten ziotena
bertan gelditu zan, zaintzaille bezela. Beneditarrak
atzera etorri ere bai ondoren. Eta azkenik, 1885-XII-
22-an, Ama Birjiñaren irudia bere betiko lekura
ekarri zuten, eta geroztik ementxe dago,

Elizan sartu naiz eta emengo argizai-usaia! Al-
dare nagusian, izan ere, kandela pilla piztuta dago
Ama Birjiñaren oiñetan. Usai orixe zan garai batean
elizetan arnasten zana, argizaiolak-eta zabaldua.
Nere sudurra bai bereala oartu eta oroitu ere.

Camarín izenekora igo naiz. Irudi ederra da, be-
etik dirudian eta Erdi Aroko auek izaten diran bai-
ño askozaz ere aundiagoa. Bakarrik bainago, den-
bora puska bat gustora egin det emen. Leioetako
kristaletan, Ama Birjiñaren agerpena adierazten du-
ten marrazkiak: Nuño, nekazaria iltzera eta idi-pa-
rea ostutzera dijoala, zerua zabaldu eta esku batek
beraren asmoak aldatu egiten ditu. Baita irudiaren
azalpena ere, aritz mardul baten barruan.

Kanpora irten naiz. Ez da entzuten beeko zulo-
ko errekaeren otsa besterik. Martxoan geranez, zozo-
ak ere asi dira kantari. Eguzkia atera da eta gaillu-
rretako elurrak diz-diz egiten du...

El Diario Vasco, 1999-V.26

Ama Birjiña, zalduna eta zubia

ZANGOTZAKO Santa Maria eliza erromanikoa da, eta 1889 urtea ezkeroztik *monumento nacional*. Bertako aldare nagusian, *Virgen del Rocamador* izeneko irudia ikusiko degu.

Ama Birjin onek ere badu bere *leyenda* edo kontakizuna. Baiña urak oso urrutitik artu bearko ditugu oraingo ontan.

Zakeo, Jesukristok konbertitu zuan zerga-kobratzaille ura, gure Salbatzaillea zerura igo ondoren, orduan Galia eta gaur Frantzia esaten zaionera etorri omen zan, Queroy lurraldera, *Valle Tenebroso* edo *Aran Illuna* esaten zitzaion basamortu batera, otoitz-bizitza egiteko asmoz.

Ama Birjiñaren kuadro bat ere ekarri omen zuan, San Lukasek berak pintatua, batzuek diotenez.

Inguru artako jendeak, aren bizimodua ikusiz, izen berria erantsi zion Zakeori, latinez noski, ango orduko izkuntza bera zanez: *Amator rupium*. Gazte-leraz *Rocamador*, alegia; eta euskeraz *Arkaitzen maitale* edo *Arkaitz-zale* esango gendukeana.

Baiña arek an altxatu zuan ermitatxoa, arkaitz batek zapaldu egin zuan, goitik beera amilduta. Orduan santutegi berria eraiki zan. Gaur dagoan bezela, XVII mendeko lana omen da.

Irudi ori, Ama Birjiña eserita eta Aurra aren be-launetan, Frantziako zaarrena omen da, eta zillarr-zko axal mee batez estalita dago.

Goiko kanpaia, Ama Birjiñaren mirariren bat zanean, bera bere kasa jotzen asten omen zan.

Andra Mari orren debozioa Frantziatik kanpora ere zabaldu zan. Ala, *Rocamador* izeneko santutegiak badira an eta emen. Oietako bat Zangotzako au. Bestea, Lizarran. Bestea, Sebillan. Tudelan ere izan omen zan garai batean. Bai Portugalen ere.

Zangotzako eliz onen barruan kuadro bat gordetzen da, Ama Birjin orren mirari baten oroigarri dana. An zubi bat ikusten da, beean ibaia eta gainean zaldun bat, aurretik eta atzetik etsaiak dituana. Beeko barrenean, berriz, itz auek: *Ex traditione perantiqua munita vetusto lapide pontis*. Euskeraz onela esango genduke: Zubiaren arri zaar batean oiñarrituta dagoan antziñako tradizio batetik.

Zaldun ori, diotenez, Aibarko burrukalditik zertorren. Ango gataska zer izan zan esan dezagun, beraz, Moret kondairalariak kontatzen duanez.

Anai arteko gerra zebillen orduan Naparroan. Alde batetik, Juan II, Aragoiko erregea jaiotzez eta Naparroakoa ezkontzaz. Bestetik, berriz, Karlos, Bianako printzipea, Naparroako errege-koroia amarengandik tokatzen zitzaiona. Aita-seme oiek etziran ondo konpontzen eta armetara jo zuten.

Aibarko erria semearen alde zegoan. Aitak, bere soldaduekin etorri eta inguratu egin zuan. Ori jakindakoan, semea ere ara urbildu zan bere gizonekin. Konponbidea ia egiñik zeukatela, ez bat eta ez bi, burrukan asi ziran.

Semearen indarrak eraso eta aitarenak aurrean zeramazkiten. Baiña auetako batek, Rodrigo de Rebolledo zeritzan zaldunak, bere lekuari gogor eutsi eta geldi arazi zituan etsaiak. Ori ikusiz, iges zijoa-zenak buelta eman zuten, eta orduan berak eraso. Ustegabeko orrekin atzeraka asi ziran printzipearen aldekoak. Onek, ala ere, bere aita ia arrapatu zuan.

Baiña onekin zan beste semeak saietsetik jo zuan orduan, ogei ta amar bat zaldunekin bakarrik bada ere, eta Karlosen gizonak sakabanatu egin ziran, Bera, berriz, preso erori.

Burrukaldi ori galdutakoan, semearen aldeko zaldun bat iges abiatu zan, etsaiak atzetik zituala. Aibartik Zangotzara etorri eta emengo zubian sartu zan. Baiña, erdiraiño iritxia zala, aurreko puntan an ikusi zuan, bidea itxiz, beste etsai-talde bat. Auen poza, alako txoria eskuan zutela ikusiz! Onela otsegin zioten:

– Errenditu zait!

Zaldun ura, bera zubiaren erdian eta aurrean eta atzean etsaiak zituala, galduta zegoan. Estuasun artan zer egin? Ama Birjiñari oi u eta erregu:

– *Rocamador*-ko Ama, salba nazazu!

Eta zaldiari eragin, zubi gaiñetik uretaraiño salto egin, ibai-bazterrera atera, ango makal arbolen tartetik izkutuan segi eta onik atera zan. Ilunberri-rariño joan eta an arkitu zuan babesa.

Zangotzako zubia oso aldatuta dago. Ordukoa erromanikoa omen zan. Dana arrizkoa, beraz. Gaurkoak, berriz, burni asko du, goiko aldean beintzat.

Nik, Zangotzara etorri eta denboraz banabil, pauso jakiñak izaten ditut beti edo geienetan. Kale nagusian barrena, udaletxeko arkupeetatik pasa. Aien artetik gaztelu zaarra ikusi. Urrena, Santa Maria eliza, bere torre eta sarrera ikusgarriekin.

Gero, zubiaren erdian gelditu, Aragoi ibai alde-ra begira. Ur garbiak auek. Zenbat enbor pasa ote ziran garai batean emendik barrena, zenbat *almaidía* alegia, Erronkaritik Zaragozaraiño edo Mediterraneoraiño joateko? Iparraldera, urrutian, Leireko gaillurrak, Arangoiti izenekoa danen nagusi dutela. Egoaldera, berriz, *Sierra de Peña* izenekoa. Gero, Norako Ama Birjiñaren ermitaraiño joaten naiz.

Ala nabillela, zubitik beera salto egin zuan zalduna nola ez gogoratu? Baiña ari gertatua ijito bati ere gertatu zitzaion urte askoren buruan, Kasedako Humbelino Ayape zanak kontatu zidanez eta alkarren artean osatutako *Las tardes de la Bardena* ize-neko liburuetan argitaratu genduanez.

Ijito ori guardizibillen igesi zijoan. Baiña zubi ontan sartu eta bere etsaiak bi aldeetatik ikusi zitu. Arek ere bere burua goitik beera bota zuan, baiña ibaiaren eskubi aldetik gaur dagoan urbide edo *canal* batera. Ijito ori ere onik atera zan, eta iges egin zuan, gizarajoa gero arrapatuko bazuten ere.

Urte-mordoaren buruan gertaera berdintsua, beraz, leku berean.

El Diario Vasco, 1999-VI-2

Alderantziz bete dan kopla zaarra

LEENGO igande-arratsalde batean, Apirillaren 11-n, Aragoi aldera artu nuan. Onsella ibaia igaro, Navardún eta Urriés errien ondotik segi eta Cuatro Caminos gaiñera igo nintzan. Pirineoko tontor zu-riak begien aurrean nituan andik.

Pintano errian kamiotik atera eta oiñez ekin nion. Galsoro guziak berde-berde ageri ziran. Ez nuan kukuaren eta kirkirren kanturik entzun. Aurtengoa negu luzea izan degu, eta orregatik agian.

Arguilaré-ko Ama Birjiñaren ermitara iritxi nintzan. Gain batean dago. Aurrean, bi kilometrora, beste tontor batean, Pintano erria. Ermitaren alde-re-aldea erromanikoa da. Gaiñerakoa arrizkoa bai, baiña gerokoa. Atea itxita zegoan.

Andik jexterakoan, *landrover* bat zetorrela ikusi nuan. Nere parera iritxitakoan, gelditu egin zan. Zein izango eta guardiazibillak. Onela esan zidaten:

- Zer zabilta emen? Paseatzen?

- Bai. Ama Birjiñaren ermitaraño igo naiz. Zuek, berriz, ni nor naizen jakin naiko dezute, noski. Ba, Xabierko jesuita bat nazute.

- Angoa? Eta bai al dakizu emengo irudia, XII mendekoa, lapurtu berria dala?

- Ez; ez nekian. Baiña pitxi ori nola zeukaten ermita ontan, alako bakardadean?

– Arrazoi dezu. Baiña orixe da gertatu dana.

Aiek ermita aldera joan ziran. Nik, berriz, aurrera jarraitu nuan, galsoroetan barrena, ezker-eskubi aritzez eta ezpelez jantzitako mendiak nituala.

Bakardadea da emen nagusi. Zoko auetara nekazariak bakarrik etorriko dira, labore-lanak egiterakoan. Bai eiztariak ere basurdeetara. Artzaia izango da bestea, baiña ez det ardi-arrastorik ikusten.

Orain urte-mordoa, *maki* jendea ibili zan paraje auetan. Espaiñiako gerra-denboran errepublikaren alde saiatuak ziran oiek, eta ondoren Frantziara iges egiñak. Ango gerratean, berriz, alemanak aldegindakoan, mugaz onuntza pasa ziran, jendea Francoren aurka altxako zalakoan. Etzan orrelakorik gertatu, eta bolara batean mendi auetan ibili ziran, *corral* edo borda-modukoetan lo egiñez, artzaiei ardiren bat edo beste kenduz, guardien igesi, aal zutenak atzera mugaz aruntza itzuli ziran arte. Erri aue-tako zaarrak barra-barra kontatzen dituzte gaur ere aien gertakizunak. Emendik gertu, *Corral de Villacampa* izenekoan, batalla gogorra jo zuten *maki* aiek guardiazibillen aurka. Dana dala, aiek errespetatu egin zuten Ama Birjiñaren irudia.

Bueltakoan, *jeep* bat ikusi nuan ermitaren ondoan. Bai bi gizaseme ere. Eskuarekin alkar agurtu eta aurrera jarraitu nuan, nere artean onela pentsatuz: garai ederrean zabilzate Ama Birjiña zaintzen. Oni esaten zaio “amorraia pasa ta gero sarea bota”; edo-ta “ura joan da gero presa egin”.

Beste bide bat artu eta aurrera joan nintzan. Udaberriko eguraldia oso aldakorra danez, eguzkia eta euri-tantak aldizka izan nituan.

Ondoren, kotxea artu eta kamiora ateratzera nijoala, antxe topo egin nituan, bidea itxiz, ermitan ikusitako bi gizon aiek.

- Paseatzen? -galdetu zidaten.

- Bai. Zuek, berriz, ni nor naizen jakin nairik, ori galdetzera ausartzen ez bazerate ere.

- Alaxe da. Baiña bai al dakizu Ama Birjiñaren irudia lapurtu egin digutela?

- Guardizibillak oraintxe esan didate. Nigmatik lasai egon, ordea. Xabierko jesuita bat naiz.

Ori entzundakoan, aietako batek:

- Orduan Urlia zera!

- Bai. Eta zu, berriz, Urlia!

Ezagun zaarrak biok, alkar ikusi gabe urte-mordoa pasa badegu ere. Bata besteari eskua eman eta izketaldi gozoa egin genduan andik aurrera.

Bikote arek esan zidanez, Ama Birjiña *Tres Cruces* izeneko tontorrean azaldu zan. Antxe iru erritako mugak juntatzen dira: Longás, Isuerre eta Pintano. Gero, San Bartolome ermitara jetxi zan; eta, azkenik, orain arte egon dan tokira.

Aurtengo otsaillaren azken aldera, bertan jaio eta orain kanpoan bizi diran senar-emazte batzuek loreak bialdu zituzten Ama Birjiñarentzat, eta irudia betiko tokian zegoan. San Jose egunean, berriz, erriko batzuk ara joan eta irudia falta zala. Mantu dotore bat ere bazuan, erriko emakumeak erregalatu; eta ura lurrean botata zegoan.

Oiek aitatu, alkarri agur egin eta erri aldera nor bere kotxean abiatu giñan.

Pintano-n sartu naiz. Erri auek, beren arrizko etxe eta eliza dotoreekin, Erdi Arokoak dira. Emengo ate-sarrerak eta arma-arriak! Leen kanpora joandakoak, berriz, orain asteburu eta oporretan etortzen diranez, beren etxeak dotore berritu dituzte.

Kaleetan ibili ondoren, alkate jauna agurtu nuan. Nere adiskide orren semea, ain zuzen, nik mutikoa zala ezagutu nuana. Esan zidanez, Ama

Birjiña berritu asmoa dute. Artistaren bati beste irudi bat, aalik-eta berdiñena, enkargatuko diote.

Andik irten eta neri bidean *alto* emandako bigarren gizonarekin topo egin nuan, beraren etxe-atarian. Barrura pasatzeko, arren. Sartu eta aritz-egurrarekin piztutako su baten ondoan eseri giñan. Leiotik begiratu eta inguruko mendiak ikusten ziran, izkutatzera zijoan eguzkiarekin gorri-gorri. Ogia, urdai-azpikoa eta ardoa atera zizkidaten, zein baiño zein irurak. Mendi-erriska auetan maastirik ez dute. Baiña Cariñenatik-edo ardoa ekarri, kupel batean sartu eta an eukitzen dute ongi ondu arte.

Irudia falta dan ezkeroztik, erria goibel omen dago, famili batean aita edo ama ildakoan bezela. Baiña larogei urteko amona batek onela zion:

- Ama Birjiña ez badago ere, nik berdin erreza-tuko diot. Baita leengo kanta zaarrak kantatu ere.

Etxe artatik ateratzean, berriz ere etortzeko eskatu zidaten. Nun ziran asierako begiratu zorrotzak? Adiskide min biurtuak giñan. Ez da ori zaila Aragoi aldeko jende noble eta biotz zabaleko onekin.

Nik ere, amonak zion bezela, andik pasatzean eta ermita ikustean, irudia ez badago ere, salbetxo bat leen bezelaxe errezatuko diot; beste Ama Birjin batzuegatik esan oi dan *jota* zaar au kantatu ere bai:

*La Virgen de Arguilaré
no es comprada ni es vendida,
que es bajada de los cielos
y en Pintano aparecida.*

Baiña aldi ontan, zoritxarrez eta gizon batzuen zitalkeriz, *jota* ori alderantziz bete da. Izkutatu, galdu edo, orain esaten danez, desagertu egin da, izan ere; eta onezkero saldu eta erosia izango da...

El Diario Vasco, 1999-VI-10

Egun zoriontsuak

LORE-JOKOAK ospatu bearrak ziran Arrasaten, 1896-ko uztaren 4, 5, 6 eta 7-an, Gipuzkoako Aldundiak antolatuta. Beste batzuen artean, sari auek iragarri ziran:

“Larogei pezetako sari bat eta bitezarra, edozein gai, neurti eta euskal izkera motan jarritako itz-neurtu edo bertso moldaera ederrenaren egilleari, ogei ta amar bertsotaldetik gora iragotzen ez dala.

Larogei pezetako sari bat eta bitezarra, Kubako gerran Españiaren osotasuna defenditzen duten soldaduak itz-neurtuetan donkitutako oroitzik onenari”.

Festa-egunak iritxi ziran: meza nagusia, aita Vinuesak sermoia, ondoren Antonio Arzak jaunaren itzaldia, esku-dantza, txistulari-sariketa eta abar.

Irugarren egunean, 6-an, arratsaldeko bostetan, literatur-sarien banaketa. Antonio Arzak jaunak irakurri zuan erabakia:

“Oroimengarri ontan irabazi dituzte sariyak, izkribatzallen artean: On Pedro Maria Otañok bi, *Kubako gure anaiak* eta *Aitona gizagaisoa* izendatzen diranak”.

Otañok bi sari irabazi zituan, beraz, Mondragoiko Lore-joko aietan: bata gai librekoa eta bestea gai jakiñekoa.

Ona gaiñontzeko sariak edo aldaerak irabazitako beste idazle batzuen izenak: Felipe Arrese Beitia, Frantzisko Lopez-Alen, Txomin Agirre eta Pepe Artoia.

Erabakiaren berri adierazi ondorenean, idazlaren egilleak edo beren ordezkariak maaira alderatu

ziran, eta Lardizabal jaunaren eskutik saria jaso zuten.

Txomin Agirrek eta Felipe Arresek nork bere lana irakurri zuten; eta gaiñerako guziak, Iñarra, Etxegaray eta Zapirain jaunen aotik aideratu ziran. Otañorena ere bai, beraz.

Itxura danez, erabakiaren berri irabaztunak alde aurretik jakin zuten, eta Pedro Mari ere an zan, Donostiatik etorrira. Baiña onek oso eztarri aula zeukan.

Aitona gizagaisoa izeneko olerkia kontaera bat da. Egilleak, Otañok, Donosti inguruan atsedeten dabillega, aiton batekin topo egiten du, eta alkarrekin izketan asten dira.

Aitona oso triste eta goibel dago. Oso illun ikusten du gure izkuntzaren etorkizuna. Otaño, berriz, ura alaitzen aalegintzen da.

Gaia orixe da. Baiña nola erabilia! Dotoreziz, sentimentuz eta poesiz jantzita. Ez gera adieraztera ausartzen ere. Irakurri ezean ez dago olerki orren edertasunaz jabetzerik.

Bigarren saillaren gaia, berriz, *Kubako gure anaiai* izenekoarena alegia, urte aietan ugarte artan zebillen gerra zan, 1895-an asia eta ipar-amerikarrak erabakiko zutena, 1898-an jokoan sartuta.

Gerra arek espaiñiar abertzaletasunari sugar berriak eman zizkion. Bai Euskal Errian ere. Orre-gatik aukeratu zan gai ori.

Zizurkildar bertsolariak zuzen eta gogoz erantzun zion enbido orri, Espaiñiako eta Euskal Erriko istoriaren gertakariak aitatu, Ernioko leiendak aaztu gabe. Ona leenengo bertsoa:

Gure lenengo guraso aita
Adan ta ama Ebaren

lendabiziko semeak Kain
ta Abel izan ziraden;
bañan, kondairan ikusten danez,
biak anai sortu arren,
beñere eziñ bizitu ziran
txit adiskide elkarren;
orra guda ta gizon illtzeak
sustraia nondik dakarren.

Otañoren esku-idazkietan sail onek ogei ta zazpi bertso ditu. Baiña an eta emengo argitalpenetan, ogei ta sei; 16-garrena falta. Zergatik ote? Bertso ortan Beotibarko burruka aitatzen zalako, gipuzkoararak naparrei irabazia. Ziur aski, iñor mindu etzedin kenduko zuten.

Ona izkutatutako bertso ori:

Beñere bestek ez du izandu
euskaldunak ainbat barren
zeñek ez daki zer gertatu zan
bein batez Beotibarren?
Orduan ere arerioak
indar aundiya zekarren,
bañan geienak gelditu ziran
illik, maingu edo erren;
oraindik ere lengoak gera
askok ezetz uste arren.

Sariak banatu ondoren, bertsolariak saio bat egin zuten. Gauean, berriz, *Euskaldun Fedea* taldeak iru antzerki antzestu zituan: *Alkate berriya*, *Abek istillubak* eta *Aritzaren zumo gozua*.

Euskal festa aietan, besteak beste, baziran ogei bat lagun Donostiatik araiño trenez eta zalgurdiz joanak. *Orfeón* izeneko talde bat osatzen omen zuten. Zer esan nai ote zuan itz orrek? Kantari asi ziran eta orduan dana garbi.

Illundu ta gero, diputadu jaunen ostatura ur-bildu zan kantari-talde ori, eta an euskal kanta batzuk kantatu: *Goizeko izarra*, *Boga-boga*, *Illunabarra*, *Coros suecos* euskal letrarekin, eta *Gernikako arbola*.

Ondoren bertso-saioa egin zuten Jose Zapiirai-nek eta Pedro Maria Otañok, entzuleei gozatu ederra emanaz.

Egun zoriontsuak izango ziran Mondragoiko aiek zizurkildar bertsolariarentzat, bi sari batera irabazita. Baiña bestelakoak laster etorriko zitzaizkion ari, Ameriketara ostera joan bearrarekin.

El Diario Vasco, 1999-VI-18

Printzipea babestu zuan zugaitz-adarra

BIANATIK ipar alderuntz artu det gaurkoan, eta Aras errira etorri. Emendik, erreka-zulo batera jetxi, arunzko malda igo eta gain batean dagoan *San Juan del Ramo* izeneko ermitara iritxi naiz.

Zoritxarrez, teillatua lur jota dago. Arku gotiko aundi bat zutik eta osorik ala ere, leengo edertasunaren oroigarri. Ormak ere, arri sillarez egindako orma lodi mardulak, erdi erorita daude. Barruan, sasiak eta belarrak indarrean.

Naparroan makiña bat eliza zaar berriztatu dira. Onek, ordea, ez du olako suerterik izan. Baiña ez merezi etzualako. Bikain eta dotorea izango zan au garai batean.

Leienda polit batez apaindua, gaiñera, Juan Iturralde Suit zanak bere *Tradiciones y leyendas navarras* liburuan kontatzen duanez.

Uztaillaren egun bateko bazkalondoa zan, 1445 urtean. Bero sargoritsua egiten zuan. Nekazariak itzalean zeuden atsedeten; artaldeak abaroan; txoriak mutu; txitxarra bakarrik kantari.

Alako batean, zakur-zaunkak, zaldi-irrintziak eta anka-otsak, tutu-soiñuak, oiua... Eiztari-talde aundi bat zetorren. Aien armak dizdiz egiten zuten eguzkiak jota. Danen aurretik, gazte bat: on Karlos, Bianako printzipea. Bi zaldun urbildu zitzaizkion eta onela esan zien:

- Nere zaldi oni zer irizten diozute?

- A, jauna! Zaldia ez dakigu, baiña zu ausartegia zera.

- Jauregian, izan ere, ito egiten naiz. Orregatik, kanpora irtendakoan, ezin det soseguz ibili. Naparroagatik zer ez nuke nik egingo?

- Pakea emaiozu. Ori naikoa du.

Une artan basauntz bat agertu zan gertu samar. On Karlos, zaldiari eragin eta ari segika abiatu zan basoan barrena.

Bitartean, laiño beltzak zerua estali egin zuten. Aize bero bat atera zuan, zugaitz-adarrak astinduz. Andik laster, tximistak eta trumoiak eten gabe asi ziran. Euri-erauntsi gogor bat ondoren.

Ala, printzipearen zaldia gelditu egin zan. Baiña orra andik gertu ermita bat: *San Juan del Soto* izenekoa. On Karlos ara urbildu zan. Atea itxita zegoan. Baiña ondoko aritz baten azpian artu zuan babesa, onela esanez:

- San Juan, salba nazazu!

Une artantxe, tximista batek gorriz argitu ziotuan aritza, ermita, alboko soroak eta inguru guzia, printzipearen begiak itxutzeraiño. Auek beren onera etorritakoan, an ikusi zuan ermita kea zeriola; zaldia illik, erabat beztuta: aritza ikatz biurtuta, eta aren adarrak lurrera boteak. Baiña bere buruaren gaiñean zeukan adar lodia, uraxe bakarrik osorik; eta ari eskerrak bera salbatu.

On Karlosek belauniko jarri, Jaungoikoari eskerrak eman eta toki artan komentu eder bat erai-kiko zuala zin egin zuan.

Bai bere itza bete ere. Monastegi orri *San Juan del Ramo* esan zitzaion, printzipea babestu zuan adarraren oroipenez.

Atsegingarria benetan bidez bide ibili, inguruko bistak ikusi eta denbora berean tokian tokiko leiondak ausnartzea.

Iparraldera begiratu eta Aras erria ikusten da. malda batean zabaldua. Galsoroak, maastiak, fruta-arboladiak, oliboak. almendroak eta abar nunai. Muiño auetan gogotik egin du norbaitek lana. Baiña ez erreza zalako. Lurralde oni orregatik deituko dio-
te *la Ribera Brava*.

Atzean, Yoar mendiak bere burua altxatzen du. Aren oiñetan. emendik ikusten ez bada ere, Kodesko Ama Birjiñaren santutegi ikusgarria.

Egoaldera, Ebro ibaiaren Erribera. Logroño ere ageri da. Atzean, Soria eta Burgosko muga egiten duten mendiak. Aietan nagusi, San Lorentzo gaillurra, Sierra de la Demanda izenekoan.

Alako batez traktor baten otsa nere belarrietara. Urbildutakoan, eskua altxatu diot eta gelditu egin da. Irurogei ta amar bat urteko nekazari irri-partu bat da. Izketan asi eta onela dio:

- Nere birramonak emengo istoria kontatzen duan larruzko idazki bat gordeta omen zeukan. Baiña apaiz bati utzi zion, arek Madrillera eramateko bear zuala-ta, atzera bueltatzekotan noski; eta gaur arte. Ala ere, leengo zaarrak ziotenez, Bianako printzipea, eizean zebilela ekaitza etorri eta ortxe salbatu zan, zumar baten azpian.

- Ez al zan aritza? Nik ala irakurri det.

- Ez, ez. Zumarra. Aren sustraietatik sortutako sastrakak or dituzu oraindik ere bide bazterrean.

- Eta emen ez al zan komenturen bat izan?

- Ala dirudi. Ermita inguruan arri landu asko azaltzen da. Inguru oni *el Prado* esan diogu beti. Fraileak, izan ere, beiak izango zituzten eta emen ibiliko ziran larrean. Or beeko toki bat, berriz, *El Horno* deitzen da, ogia erretzeko labea or edukiko zuten eta. Eta erreka ondoan, *El Molino*, errota ere nai ta nai ezkoa danez.

- Eta noiz arte egon ziran emen fraileak?

- Ori ez nizuke esango. Baiña nere adiskide batek eliz barruan zuloa egin eta eskeleto bat atera zuan. Artu eta Logroñoko mediku bati eraman zion, ea noizkoa zan sumatuko ote zuan. Eta medikuak onela erantzun zion: "Ori ez dizut esango. Baiña beste zerbait bai: ezur auek zeuden tokira leenbaileen eramaten ez badituzu, kartzelara joan bearko dezula".

Baiña gaur ere eguraldi sargoritsua dago. Sierra de la Demanda-ren gainetik laiño beltzak azaldu dira, eta zabaltzen dijoaz, zerua estaliz. Trumoiak aurki joko duala dudarik ez da. Banoa, beraz, emendik, tximista erori ezkerro ni salbatuko nauan zugaitz-adarrrik izango dan ez dakit eta.

Aurkibidea

Irakurleari.....	7
Zumalakarregiren anai apaizak	11
Naparroaren fueroen alde (1983)	15
Castiliscar-ko illobia.....	19
Azpeitiko Euskal Festak (I)	23
Azpeitiko Euskal festak (eta II).....	27
Arte batean azaldutako Ama Birjiña	31
Bizubitako eriotza.....	35
Politikaren zipriztiñak.....	39
Tres Mares tontorra (2175 m.)	43
“Limosnatxo bat...”	47
Kantabriako Zaindaria.....	51
Berdintasunik gabeko norgeiagoka	55
“Ez nua borondatez, bearrak narama”	59
Aukeratu bearraren arriskua.....	65
Liebana-ko Santo Toribio.....	69
Oiartzungo Euskal Festak (1897).....	73
Uxueko Ama Birjiña	77
Jose Maria Zubia, “Mari”	81
Asturiasko erromeriak eta bat-bateko bertsogintza	85
Sandailiako koba-zuloa eta Araotz	89
Urrestillako Eizagirre baserriko armarría.....	93
San Formerio, Trebiñoko Zaindaria	97

Ebro ibai jaio berriaren lurretan	101
Zipriano Baraze, Isabako semea	105
Zalduondoko erria eta guda-gertakizun bat ...	109
Orreagako Ama Birjiña, Becquer eta Xalbador	113
Orduñako Txarlazo mendi-tontorreko	
Ama Birjiñaren irudia.....	117
Oreinaren itxura artzen zuan neskatxa.....	121
Bizkaiko fueroen zin-egilleen	
bidean barrena.....	125
Donostiako gaztelua eta Bordel bertsolaria	129
Donostia zer dan	133
San Saturio, Soriako Zaindaria.....	137
Duratón ibaiaren zintzurra	141
Afrikako gerra (1859).....	145
Tximista baten lana	149
Erriak gerra guziak galdu	153
<i>Laguna Negra</i> ur-putzuan	157
Altsasuko eta Urdiaingo San Pedro ermita	161
Euskaldun baten etorrera.....	165
Garai bateko mutiloak.....	169
“Zuk il zenduen zrtzaia”	173
Inglesen guruzbidea Gasteizen.....	179
Zerutik lurrera zenbat bide.....	183
Patxi Erauskin bertsolaria eta	
Sanjurjo jenerala.....	187
Errioxako Zaindariaren oiñetan	191
Ama Birjiña, zalduna eta zubia.....	195
Alderantziz bete dan koplazarra	199
Egun zoriontsuak	203
Printzipia babestu zuan zugaitz-adarra	207

Antonio Zavalaren azken liburuak:

- Txirrita* (1993)
- Karlisten leenengo gerrateko bertsoak* (1993)
- Pello Errota* (1993)
- Pedro Mª Otaño eta bere ingurua (I)* (1993)
- Pedro Mª Otaño eta bere ingurua (II)* (1993)
- Xenpelar eta bere ingurua* (1993)
- Bilintx*
(*Bizitza eta bertsoak*) (1993)
- Auspoaren auspoa (I)* (1996)
- Auspoaren auspoa (II)* (1996)
- Oñez eta jakin miñez* (1997)
- Karlisten bigarren gerrateko bertsoak* (1997)
- Euskal erromantzeak* (1998)
- Ezkontza galdutako bertsoak (II)* (1999)
- Auspoaren auspoa (III)* (1999)
- Oñez eta jakin miñez (II)* (1999)

Liburu ontan bildu diran idazlanak *El Diario Vasco* egunkarian ikusi zuten leenengoz argia . Aurrena 1997-VII-25-an agertu zan; azkena, berriz, orain egun gutxi.

Idazlan oien egillea ibiltzale purrukatua degu, eta dijoan tokira dijoala bi eginkizun daramazkiana: bata, ango ikuspegiaz begiei gozatu bat eman: bestea, an iñoiz ezagutu dan gertaerarik nagusiena ikasi eta berritu.

Bide ortatik, tokiaren berri emateaz gain, garai bateko makiña bat leyenda eta istori eder kontatzen dizkigu liburu ontan, gure buruan ez-ezik biotzean ere ondo gordetzea merezi dutenak.

Biotzean esan degu, kontakizun oiek, jakingarri ez-ezik, guztiz maitagarri ere diralako, eta jaio eta bizi geran lurralde au geiago maitatzen erakutsiko digutenak.

ISBN 84-89080-95-X

9 788489 080959

